

चालज्ञानवर्धक *

मावाप तेवां छेकरां.

उत्प.

विकृष्टराय गोवर्द्धनप्रसाद व्यास.

8266

SANCTIONED BY THE EDUCATIONAL DEPARTMENT

AS A PRIZE BOOK.

Balajnana Vardhaka Series.

MABAP TEVAN CHHOKARAN

A

TRANSLATION FROM ENGLISH.

TRANSLATED.

BY

VITHALRAI GOVERDHANPRASAD VYAS

Author of

(The evils of Procastination and compiler of

English-Gujarati Pocket dictionary &c.)

Second Edition.

Copies 1000.

Printed at the "Anglo Vernacular Printing Press."

AHMEDABAD.

Price 12 Annas only.

Postage one Anna.

1890.

Registered under Act XXV of 1867.

કેલવણીખાતાએ ઇનામ બુક તરીકે મંજુર કરેલી.

બાલજ્ઞાનવર્ધક*.

માબાપ તેવાં છોકરાં.

(એક વાર્તા.)

શ્લોક.

કારણાનુમિતકાર્યં પ્રતિશબ્દોયથાધ્વનિઃ ।

પિતાયથાતથાપુત્રો યથાવીજંતથાંકુરઃ ।

ગીતિ.

કારણ અનુમિતકાર્ય, શબ્દ પ્રમાણે ધ્વનીજ સંભળાશે;
બાપ પ્રમાણે બાલક, બીજ પ્રમાણે અંકુર દેખાશે.

ભાષાન્તર કર્તા.

વિઠ્ઠલરાય ગોવર્ધનપ્રસાદ વ્યાસ.

“મુલતવી રાખવાનાં માઠાંકુળ”નો તથા ઇંગ્લીશ
ગૂજરાતિ પૉકેટ ડિક્ષનેરીનો કર્તા.

આવૃત્તિ બીજી.

પ્રત ૧૦૦૦.

અમદાવાદમાં

પાનકોરને નાકે ધાંચીની વાડીમાં

“એંગ્લો વર્નાક્યુલર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ”માં

નથુભાઈ રતનચંદ મારફતીયાએ મુદ્રાંકિત કર્યું.

સન ૧૮૯૦—સંવત ૧૯૪૬.

મૂલ્ય બાર આના. ટપાલ ખર્ચ એક આનો.

અ્રથ સ્વામિત્વના સર્વ હક્ક બાષાંતર કર્તાએ સ્વાધીન સમ્મ્યા છે.

અર્પણ પત્રિકા.

માલિનીવૃત્તમ્.

અનુભવસિ વિવેકી, સાક્ષરાણાં શ્રમાન્સ્ત્વમ્ ।

પરઠતિમધિકૃત્ય ત્વમહૌદાર્યસિન્ધુઃ ॥

સકલજનીહતાર્થ, વાઙ્મનોદેહવૃત્તે ।

તવનનુ કરકમલે પુસ્તકં મેડર્પયામિ ॥ ૧ ॥

દંદ્રિવિજય.

પૂર્વ તણી તિમિરાવળિ તોડિ વળી નિજ શુદ્ધ પ્રતાપ પ્રકાશી,
સ્નેહિ સુપંકજનું હરિ રંકપણું પરિપૂર્ણ કલાય વિકાસી;
સ્વચ્છ યશોનભ મંડલને શિખરે કળશસ્થળ છે દ્યુતિરાશી,
મિત્ર લહું, સુત સેવકરામ તણા અથવા સુભ નીતિ વિલાસી. ૧
ભારતિમાં રતિ છે પરિપૂર્ણ ગતિ મતિની અતિ નીતિ ભરી છે,
સગ્ગજન સાથ સુખી કરવા હરવા પરિતાપ સુટતિ ઠરી છે;
ભૂપ પ્રજા હિત ચિત્ત અહી શુભ મંત્રિ તણી શુભે રીતિ ધરી છે,
છોટમલાલ તથા મન મોટમ, નૌત્તમ કીર્તિ રહી પ્રસરી છે. ૨
કચ્છ ભૂભામિની નાયક લાયક શુદ્ધ સુમંત્રિપણું લગ્નવેા છે,
રાખિ પ્રજાહિત માંહિ ઉલાસ સુનીતિસદૈવ તમે સગ્નવેા છે;
રાય રિઝાવી રિઝાવિ પ્રજા નૃપકીર્તિસુનાદ રૂડો ગગ્નવેા છે,
વાણિ વિષે ગુણ છે અગણીત સ્વવાણિથી પંચૂપને લગ્નવેા છે. ૩
પુસ્તક પુષ્પ લઈ વિનયે કરું અર્પણ આપ તણા કરમાંહી,
પુસ્તક પુષ્પની પાંખડિ પત્ર દરેક દિસે સુણિયે ગુણગ્રાહી;
અક્ષરના ગણ તેજ પરગ તણા કણ એગ ગણે ચિત્ત આહી,
અર્થ રૂપિ શુભિ વાસ તણા ગુણ સાર દિસે અહીં દુર્ગુણદાહી. ૪

સેવક.

વિકુલરાય ગોવર્દનપ્રસાદ વ્યાસ.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

‘મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ’ ના પુસ્તકની માફક આ પુસ્તકને પણ સરકારી કેળવણી ખાતાએ ‘ઈનામ’ માં દાખલ કર્યું છે. અને તેથીજ આ પુસ્તકની દ્વિતીયાવૃત્તિ કઢાવવાનો પ્રસંગ મળ્યો છે. આ પુસ્તકને ‘ઈનામ’ નાં પુસ્તકોની યાદિમાં દાખલ કરતાં પહેલાં ડીરેક્ટ ઑફ પબ્લીક ઈન્સ્ટ્રક્શન મહેરબાન કે. એમ. ચેટ્ટી-દેવ સાહેબે, જે ઈંગ્લેન્ડ પુસ્તક ઉપરથી આ ભાષાન્તર કરેલું છે તેનું નામ મારા પુસ્તકમાં નહીં જણાયાથી, તે નામ દ્વિતીયાવૃત્તિ વખતે પુસ્તકમાં જણાવવા સૂચના કરી હતી. તે સૂચના મુજબ એટલું જણાવવું આવશ્યક છે કે જે મિસ એન્જલિનાં પુસ્તકો ઈંગ્લાંડમાં તેની સરલતા તથા સદ્ વિચારને માટે ધરોધર વંચાય છે તથા જેમની પુષ્કળ પ્રસંશા થાય છે, તેમજ જે મિસ એન્જલ વર્થસની Sweet Tales નું રાવ સાહેબ ગણપતરામ અનુપરામ શાસ્ત્રીએ ‘મીઠી મીઠી વાતો’ એ નામથી ભાષાન્તર કરેલું છે, તે મિસ એન્જલ વર્થસની ‘Popular Tales’ એટલે ‘લોકપ્રિય વાર્તાઓ’ માંથી Contrast અર્થાત્ ‘મુકાબલો’ એ નામની વાર્તાનું આ ભાષાન્તર છે. આ સિવાય આ આવૃત્તિ સમયે કંઈ અધિક સૂચના કરવી પ્રસ્તુત નથી.

આ પુસ્તકની અર્પણપત્રિકા સ્વીકારવા માટે શ્રી કચ્છાધિપતિ મહારામના પ્રાઈવેઈટ સેક્રટરી અને ગુર્જર વિદ્વાનોમાં ભૂષણરૂપ શ્રીયુક્ત રા. રા. છોટાલાલભાઈ સેવકરામભાઈએ સમ્મતિ આપી છે તેથી તેમનો હું ઉપકૃત છું.

આ આવૃત્તિ ઘણીજ ત્વરાથી મુદ્રાંકિત કરાવવામાં આવી છે તેથી તેનાં પ્રુદ્ધ ધ્યાનપૂર્વક સૂધારતાં છતાં પણ અંદર દૃષ્ટિદોષ રહી ગયા હશે તો તેને માટે સૂચ વાંચનાર દરયુજર કરશે.

તા. ૧-૮-૫૦ } લી. ભાષાન્તરકર્તા

પ્રસ્તાવના.

પ્રત્યેક દેશની સ્થિતિ તેનાં પૃથક્ પૃથક્ જીલ્લાપર, પ્રત્યેક જીલ્લાની સ્થિતિ તેના પૃથક્ પૃથક્ શહેર અગર ગામપર, પ્રત્યેક ગામ અગર શહેરની સ્થિતિ તેના પૃથક્ પૃથક્ કુટુંબપર, અને પ્રત્યેક કુટુંબની સ્થિતિ તેના પૃથક્ પૃથક્ મનુષ્યપર આધાર રાખેછે. કોઈ પણ દેશ સારો કે નરતો, સુધરેલો કે અણસુધરેલો, ઉત્પત્તિએ પહોંચેલો કે અધમતાએ જઈ ચડેલો હોવાનું આપણે જો મૂલ કારણ જરીક દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચારીશું તો પૃથક્ પૃથક્ માણસનાં સદ્વર્તન, સદ્ગુણ, નિષ્કાલસપણું, ઐક્યતા, પ્રમાણિકપણું, દુરાચરણ, દુર્ગુણ, કપટીપણા, કુસંપ તથા કાવાદાવા શિંચાય બીજું કંઈ પણ દૃષ્ટિગોચર થવું અસંભવિત છે. દૂનિયાદારીમાં મોટાં મોટાં રાજ્યોની ચડતી, તેમનું સર્વસામ્રાજ્યપણું, તેઓની અવિચલ કીર્તિ વિગેરે તેના પૃથક્ પૃથક્ મનુષ્યની સમગ્રઐક્યતાને લીધેજ હોયછે. ત્યારે આ ઐક્યતા, સદ્વર્તન, સદ્ગુણ વિગેરે મહાન ગુણો ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાયછે, અગર ક્યાંથી તેઓનો પાયો નાંખાયછે, અગર ક્યાં તે દૃઢભૂત થાયછે તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો એ વધારે અગત્યનું છે. જે બાબત પર એક આખા દેશની તેમ પ્રત્યેક મનુષ્યની ચડતી અગર પડતી તથા માન અગર અપમાનનો આધાર રહેછે તે પ્રથમ તપાસવું જોઈએ એ નિઃસંદેહ છે.

પૃથક્ પૃથક્ મનુષ્યના સદ્ગુણ, સદ્વર્તન, સંપ, ઉદારતા વિગેરે ઈશ્વરી મહાનગુણો જે કુટુંબમાં તેઓ રહેછે તેને અનુસરીને હોયછે. કુટુંબની વ્યવસ્થા રાખનાર, તેને નિયમમાં રાખનાર, તથા તેઓને રસ્તે ચઢાવનાર માતા પિતા હોયછે. આ માતા પિતાને અનુસરીને બાલકો (બલિષ્ઠનાં પૃથક્ પૃથક્ મનુષ્ય) સર્વ કંઈ શિખે એ સ્વાભાવિક છે. ‘ગુણમે તાસીર અને સોબતે, અસર’ તેમ માતા પિતા પ્રમાણે પુત્ર પુત્રી ઉત્પન્ન થાયછે, ને તેઓના કર્માનુસાર પોતાનાં કર્મ પણ આદરેછે. બુદ્ધિઃકર્માનુસારિણી તથા તેમની બુદ્ધિ પણ તેમના કર્મ પ્રમાણે થાયછે. બાલકોનું ચિત્તજ ઈશ્વરેએવું ઘડેલું

છે કે જે જે સહયુષ્ઠ, દુર્ગુણ, રીતભાત, ચાળાચેષ્ટા વિગેરે જૂને તેનું તુરત તેઓ અનુકરણ કરેછે. તેમ કુમળુ ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે તે કહેવતાનુસાર તેઓના કૂમળા મનપર જે જે વિચારો, રીતભાત વિગેરે ઠસાવવામાં આવે તે તે વિચારો તથા રીતભાતને તેઓ સજ્જડ પકડી લે છે. બતાવ્યા અગર જોયા પ્રમાણે વર્તવાની રૂઢિ ધીમે ધીમે ટેવનું સ્વરૂપ પકડેછે, અને આખરે આ ટેવો પોતાની અસર એવી તો સજ્જડ બેસારીદેછે કે મરણાન્તે પણ તે છૂટવી મુશ્કેલ પડેછે. સાધારણ કહેવત છે કે પડી ટેવ તેતો ટળે કેમ ટાળી, પ્રાણ ને પ્રકૃતિ બે સાથે જવાનાં. આવી ટેવોને જન્મ આપનાર માઆપજ હોયછે; અને તેથી માઆપ તેવાં છોકરાં થાય તેમાં કંઈ પણ નવાઈ નથી. તેટલા માટે પોતાનાં સન્તાનોને સારા દાખલા વડે સારી કેલવણી આપવી તથા તેમને બચપણમાંથી સારે રસ્તે ચઢાવવાં એ માઆપોનું આ દુનિયામાં પ્રથમ કર્તવ્ય છે. દુનિયામાં તેમને માથે તેનો ઈશ્વરી જી-મ્મો છે એમ કહીએ તો પણ ચાલે. આપણે સંસારમાં જોઈશું તો ધણા સન્તાનો દુરાચારી, દુર્વ્યસની, કષ્ટી, નિર્દય, લુચ્ચા, ખટપટીઆ, અપ્રમાણિક, કુંસપિ તથા લઢવાડીઆ નિકળે છે. શિવાય કેટલાંક ફર-જંદો સદાચરણી, સહયુષ્ઠી, માયાળુ, પ્રમાણિક, સંપીને વર્તનારા ત-થા દયાળુ દીસી આવશે. આમ થવાનું ખરૂં કારણ જો આપણે અ-વલોકીશું તો માતાપિતાના ગુણો શિવાય બીજાં કંઈ માલૂમ પડશે નહીં. ઘણી જગોએ એમ બનેછે કે માઆપો અને સન્તાનોના ગુ-ણોમાં ધણો અંતર હોયછે; પરંતુ તે અંતરનું મૂલ કારણ મા-આપની બચ્ચાને કેળવવાની રીતિ તો હોય છે. જેવી માતા પિતાની પોતાના બાલકોને કેળવવાની પદ્ધતિ તથા તેઓના મગજમાં સાઈ-નરસ ઠસાવવાની તેઓની રીતિ, તે પ્રમાણે બાલકોમાં ગુણ દોષ ઉ-ત્પન્ન થાય છે. જેવી માઆપની નીતિ રીતિ તેવીજ તેમનાં સન્તા-નોની પણ નીતિ રીતિ એ બાબત આપણે વિસારી ન દેઈએ, તથા-પિ માતા પિતાની પોતાના બાલકોની કેલવણીની રીતિપર પણ ઘણો આધાર રહે છે. ઘણાં માતપિતા અજાણપણે પોતાનાં બાલકોને દુરા-ચરણી નહીં તો ખરાજ સ્વભાવનાં બનાવેછે. તેનો દાખલો જોવો હોય તો માઆપેનું બચ્ચાં પ્રત્યેનું લાડ માલૂમ પડશે. હેત ઘણી પ્રકારનાં છે. બાઈઓ બાઈઓનું હેત, બહેનો બહેનોનું હેત, બાઈ

બહેનનું હેત, ધણી ધણીઆણીનું હેત માતાપિતાનું હેત વીગેરે. આ હેતમાંથી માતાપિતાનું હેતતો અવધિજ છે. આ હેત પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે ત્યારે તે બાળકોને દરેક વખતે દરેક જગોએ ને દરેક કામમાં લાડનું લક્ષ કરી દે છે. આ લાડ અન્યે બાલકોને નુક-શાન કર્તા છે. આથી માતા પિતા સારાં હોવા છતાં તેઓના બાલકોના ગુણદોષ કંઈ જુદીજ પ્રકૃતિના નીકળે છે. આ સર્વ બ્રુબતો શીરીતે પોતાનો પગ પેસારો કરે છે, સારી નરસી કેલવણી પ્રમાણે બાળકો કેવાં ઉછરે છે, તથા આખરે તેનું પરિણામ માતાપિતા તેમ બા-લકોને કેવું સુખ યા દુઃખમય થઈ પડે છે તે આગેહુથ બતાવવાને માટે આ બાધાન્તર જનસમૂહની સમક્ષ મૂકું છું. બાલકોએ અમુક રીતે વર્તવું જોઈએ, માતાપિતાએ અમુક રીતે પોતાનાં બચ્ચાંને કેલવવાં જોઈએ એમ બતાવવા કરતાં માતાપિતાને તેમ બાળ-કોને અમુક રીતે વર્ત્યાથી લાભ થયા છે ને અમુક રીતે વર્ત્યાથી ગેરલાભ થયા છે, એવો દાખલો આપી સમજાવવું એ વધારે અ-સરકર્તા ધારી આવી રીતનું બાધાન્તર બહાર પાડયું છે. આપણા આર્ય બંધુઓ આ પુસ્તક વાંચી તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરી પોતા-નાં બાલકોને સન્માર્ગે ચલાવવા માટે પ્રયાસ કરશે તથા સમજી બા-લકો આ પુસ્તક વાંચી પોતાના માતા પિતાની સુખ આશાને ઈ-શ્વર પ્રીત્યર્થે અનુસરીને વર્તશે તો મારો પ્રયાસ સાફલ્યતાને પા-મેલો હું સમજીશ. અને તેટલા સારું આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિ સારી રીતે કેલવનાર માબાપો તથા સારી રીતે ચાલનાર બાલ-કોનેજ અપર્ણ કરવામાં આવી છે.

મને આશા છે કે ‘ સુલતવી રાખવાનાં માઠાં કુળ. ’ નું મારું પ્ર-થમનું બાધાન્તર પ્રજાવર્ગમાં જેવું મનગમતું તથા બોધદાતા થઈ પડયું છે તેવુંજ આ પુસ્તક પણ થઈ પડશે. ઈશ્વરેચ્છા હશે અને પ્રજાવર્ગ તરફથી આ પુસ્તકને સારો આશ્રય મળશે તો યુવાનોએ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ, નિશાળોમાં તેઓએ કેવા સોબતીઓ જોળવા જોઈએ, પોતાનો અભ્યાસ કેવી રીતે ચલાવવામાં ફાયદો છે વીગેરેનું વિવેચન એક નિબંધ રૂપે ઇંગ્રેજી પુસ્તકના આધારે તૈયાર કરી જનસમૂહની સેવામાં મૂકીશ.

આ પુસ્તકની પણ ભાષા ઘણી સહેલી નાંખી છે. કારણ કે આમાંથી આર્ય બાલકોને ઘણો બોધ લેવાનો છે. જે સંસ્કૃત શબ્દો વધારે આવ્યા હોય તો તેથી બાળકોને સમજણ ન પડતાં પુસ્તક પ્રગટ કરવાનો હેતુ યથાર્થ રીતે પાર ન પડે એમ ધારી તેવા શબ્દો જાણી જોઈનેજ વાપર્યા નથી. શૂર્જર ભાષામાં વધારે સંસ્કૃત શબ્દો આવેલા જોવાને જે વિદ્વાનો ઉત્સુક છે તેઓ આ છૂટને માટે મને ક્ષમા કરશે એમ હું ઇચ્છું છું.

મારા 'મુક્તત્રી રાખવાનાં માઠાં ફળ' ના ભાષાન્તરને મેન્દી વાન બહાદુર મણીભાઈ જસભાઈએ ભૂજ દરબાર તરફથી જે ઉમદા મદદ અપાવી હતી તેને માટે હું તેમનો અલગ ઉપકૃત થયો છું. શિવાય વડોદરા પબ્લીક ઈન્સ્ટ્રક્શન ડીરેક્ટર મેન્દરાવબહાદુર હરજોવનદાસ દ્વારકાંદાસ ઉપલા પુસ્તકની અમુક પ્રતો દર વર્ષે ઈનામ ફંડમાંથી ખરીદ કરે છે તેથી તેમનો પણ હું આભારી છું. આશા છે કે આ બંને સાહેબો મારા પુસ્તક પ્રત્યેની તેમની પ્રીતિ અખંડ રાખશેજ.

આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં મારા ઈષ્ટ મિત્ર રા. રા. મણિલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એ જે કિમતી મદદ કરી છે તેને માટે હું તેમનો આભારી છું.

અમદાવાદ.
માંડવીની પોળ પડીપોળ.
તા. ૨૦-૩-૮૭.

}

ભાષાન્તર કર્તા.

માખાપ તેવાં છોકરાં.

અથવા

જેવી માખાપની કેલવણી, તેવાં છોકરાંનાં, આચરણ.

પ્રકરણ ૧ લું.

“માણસ પોતાને બીજાની સાથે જેટલો પ્રીતિમાં ડુંથાયેલો
ધારેછે, તેટલો હોતો નથી.”

પોતાની જન્મગાંઠને દિવસે પોતાની આસપાસ વીંટલાઈને જ-
મવા સાર જેઠેલાં છોકરાંએને જેઠને ફેંકલાંડ નામનો ખેડુત બોલ્યો
કે “આવા બહોળા કુટુંબવાળા માણસને કેટલો બાગ્યશાળી મા-
નવો જેઠેલો” તે સાંભળીને પાસે બેઠેલો બીજો એક બેટસ્વર્થ્સ
નામનો ખેડુત બોલી ઉઠ્યો કે “તમે ગમે તેમ માનો પણ હું તો
છોકરાંને દુઃખરૂપ ગણું છું.” ફેંકલાંડે નમ્રતાથી જવાબ દીધો કે
“એ બાબતમાં આપણે બંને ખરા છીએ, તેમ ખોટા છીએ. કાર-
ણકે છોકરાં જેવાં નીવડે તે પ્રમાણે તેઓ સુખસાધનરૂપ કે દુઃખ
રૂપ થાય છે; અને તેમનું નીવડવું તેમને આપેલી કેલવણીપર આ-
ધાર રાખેછે. મારું કહેવું એવું છે કે, છોકરાંને ખરે માર્ગેજ ચઢા-
વવાં. હું ગર્વથી નહિ, પણ આનંદથી તમને પૂછું છું કે, “મારા કરતાં
વધારે સુખી કોઈપણ કુટુંબ, અને મારાં કરતાં વધારે બાગ્યશાળી
પિતા તમે બતાવી શકો છો?” આ સાંભળીને બેટસ્વર્થ્સે ઝંખ-
વાણા પડી નિસાસો નાંખ્યો. તે જેઠ ફેંકલાંડે પોતાની ભૂલ થયેલી
સમજી ગંભીરાર્થ અને નરમાશથી તેને કહ્યું કે “પોતાનાં છોકરાંને
પેત્રોજ વખાણવાં એ યોગ્ય નથી; પરંતુ એક મિત્ર તરીકે તમારી
આગળ મારાથી અકસ્માત એમ બોલાઇ ગયું તેને માટે આપની
ક્ષમા માગું છું. આજ મને શીત્તેર વર્ષ પૂરાં થવાથી અગાઉ કદી
નહિ થયેલો એવો આનંદ થયો છે; તેને લીધે એટલી અસહ્યતા થઈ

ગઈ તે માફ કરશે.” આ પ્રમાણે બોલી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “પેલા ઉત્તમ દ્રાક્ષારસમાંથી એક ખાત્રો ભરીને એમને આપ.” એટસ્વચ્છને તે રસ પીધા પછી સાંથી જવાને આગ્રા માગી, ત્યારે ડ્રેકલાંડે તેને કહ્યું કે, “ખ્યારા પડોશી, એટલી બધી ઉતાવળ ન કરો; જરા ધીરા થાઓ અને બેસો. અમે બધા બોજન કરવાના હતા અને આજનો દીવસ આનંદમાં ગુજરવા ધારતા હતા, તેવામાં તમે આવ્યા તો તમે પણ અમારી સાથે બેશીને જમો અને આનંદમાં સામેલ થાઓ. મને આશા છે કે હું તમને આટલીબધી ખેંચતાણ કરું છું તેથી તમે મારું આમંત્રણ સ્વીકારશોજ.” પણ એટસ્વચ્છને ધણી ઉતાવળ હતી તેથી તે બહાનાં કાઢી જેમ તેમ કરી રમ લેઈને સાંથી પોતાને ઘેર ગયો.

એટસ્વચ્છનું ઘર ડ્રેકલાંડના ધરના સુખથી પછાત હતું. તેનાં છોકરાં તેને આવતો જોઈ સામા દોડી જઈ હેતભેર બેટી આનંદ ઉપજાવે એવાં નહોતાં. બેઘડી પણ પોતાનાં માતા પિતા પાસે બેસી તેમના સુખદુઃખમાં ભાગ લેવાતું, કે પોતાની મધુરવાણી વડે તેમનું મન રંજન કરવાતું, કે પોતાના કુટુંબની સમૃદ્ધિ વધે તેવા કાર્ષપણ કૃત્યમાં ભાગ લેવાતું તેઓ શિષ્યાંજ નહોતાં. એને ત્રણ છોકરા અને બે છોડીઓ હતી. તેમનાં નામ એવાં હતાં કે, આઈડલ (આળસ) ઈસક, વાઈલ્ડ (જંગલી) ઉવિલ, બુલિંગ (ધાંધલીઓ) બોખ; સોસી (અમર્યાદિત) સેલી, અને જીલ્ડિંગ (તરછોડી નાંખનાર) જેસી. શેહેરમાં રહેનારા સર્વ લોકો એમને ઉપરનાં નામેજ ઓળખતા હતા. અને તેમના ગુણ પણ નામ પ્રમાણેજ હતા.

એટસ્વચ્છ પોતે પણ આળસ હતો. તે પોતાની શઘડી પાસે બેસી ખીડીઓ ફુંક્યા કરતો તથા શેખચઢીના જેવા વિચારમાં ગુંથા-મલો રહેતો. તેની સ્ત્રી ગર્વિષ્ઠ, મૂર્ખ, ધણીપર દાખ રાખવામાં માન ગણનારી, નવી નવી તરેહના પોષાકની શોખીન તથા સ્વચ્છંદી હતી. એ બંને ધણી ધણીઆણીમાંથી કાર્ષપણ પોતાનાં છોકરાંને રીતસર ઉછેરવા તરફ તથા તેમને સારી કેલવણી આપવા તરફ ખીલકુલે ધ્યાન આપતું નહોતું. એ છોકરાં જ્યારે નાનાં હતાં ત્યારે તેમની

મા તેમને લાડ લડાવતી; અને જ્યારે તે મોટાં થયાં ત્યારે તેઓના દરેક કૃત્યના સામી થતી; અને વિસ્મય પામતી કે, મારાં ઉછેરેલાં છોકરાં મનેજ ગાંઠતાં નથી એ શું? બેટસ્વર્થ્સ એમ વિચાર કરતો કે મારા પાડોશી ફ્રેંકલાંડના છોકરાં મર્યાદાશીળ, શાણાં, હોંશીઆર, દૃઢ, પોતપોતાનું કામ કરવામાં તત્પર, અને મયાળુ છે એનું શું કારણ? પણ “કેટલાંકને તેમના નશીબના યોગે સારાં છોકરાં મળેછે, અને કેટલાંક છોકરાં જન્મથીજ સારાં હોયછે!” એમ બોલી તે મન વાળતો. પ્રીય વાંચનાર! ઉપર પ્રમાણે ધારવામાં બેટસ્વર્થ્સ કેટલો ઠગાયછે? વાસ્તવિક રીતે તો તેણે એમ કહેવું જોઈતું હતું કે “કેટલાંક છોકરાંને ખીજાં છોકરાં કરતાં સારી રીતે કેળવવામાં આવે છે.”

હવે આપણે ફ્રેંકલાંડના કુટુંબ તરફ જરા નજર કરીએ. ફ્રેંકલાંડને પણ ત્રણ છોકરા તથા બે છોકરીઓ હતી. તેમનાં નામ જ્યોર્જ, જેમ્સ, ફ્રેંક, ફ્રેની તથા પેટી હતાં. સઘળાં છોકરાં ડાહ્યાં, શાણાં, શુશીલ, વિવેકી, પરસ્પર હેતુ રાખનારાં તથા માયાળુ હતાં. એની સ્ત્રી ડાહી તથા સમજી હતી. છોકરાંને કેલવવા માટે પોતાના પતિના સતત પ્રયત્નમાં તે ભાગ લેતી હતી. નાનાં છોકરાં કાલું કાલું બોલીને જ્યારે તેનું મન રંજન કરતાં હતાં, ત્યારે તે તેમને એકબીજા ઉપર હેતુ રાખવાને તથા પરસ્પર મદદ કરવાને શીખવતી, તથા તુચ્છ હઠીલો સ્વભાવ નહિ રાખવા અને આચંકિત તથા સમજી થવા તેમને સમજાવતી. આને લીધે એ છોકરાં તથા મા ધણી હરકતોમાંથી બચી ગયાં હતાં. ફ્રેંકલાંડ એ છોકરાંને કહેતો કે “જો સારી ચાલ તથા સ્વભાવનાં તમે થયાં છો તેને માટે તમારે તેમજ મારે તમારી માતૃશ્રીને ઉપકાર માનવો જોઈએ.”

ફ્રેંકલાંડની એક છોકરી અઢાર વર્ષની અને ખીજી સત્તર વર્ષની થઈ ત્યારે તેમની સદ્ગુણી માતાના મૃત્યુનો કારી બા તેમને ખમવો પડ્યો; પરંતુ તેની મનહર છબી હમેશાં તેમના અંતઃકરણમાં રમ્યા કરતી હતી. મોટી છોકરી પેટી ધણી ખૂબસુરત નહોતી; તથાપિ તે ધણી સ્વચ્છ રહેતી. તેનો સ્વભાવ એવો તો આનંદી અને ખુશકારક હતો કે “તે બહુ શ્યામી નથી” એ વાત સર્વના ધ્યાન-

માંથી જતીજ રહેતી હતી. તેની નાની બેન ફ્રેની ઉપર તે ઘણી મમતા રાખતી. આ ફ્રેની ઘણીજ રૂપાળી હતી તે સાથે તે સાદી, નમ્ર, અને માયાળુ સ્વભાવની હતી. તેથી તેના આડોશી પાડોશી પણ તેને ઘણી ચહાતાં હતાં.

ફ્રેંકલાંડે પોતાના મોટા છોકરા જ્યોર્જને ખેતીનું કામ શી-ખવું હતું. હલેતી ઉમરના પ્રમાણમાં એ કામમાં તે સારો પ્રવીણ થયો હતો. ખેતરની વ્યવસ્થા રાખવામાં અને કામકાજ કરવામાં પોતાના પિતાને તે મદદ કરતો; અને તેથી લેશમાત્ર પણ વખત કે પૈસા બગાડ્યા સિવાય તે ઘણો સારો અનુભવ મેળવી શક્યો. તેનો પિતા તેની સાથે એક મિત્ર તરીકે વર્તતો અને પોતાના કામકાજની વાતો ખુલા દીલથી કરતો; તેથી જ્યોર્જ પણ પિતાનું કામ તે પોતાનુંજ ધારતો, અને હાલના છોકરામાં જ્યારે પર આવેછે, કે રોજગારે વળગી બે પૈસા કમાતા ધમાતા થાય છે, એટલે ‘ગરજ સરી કે તૈઘ વેરી’ ની માફક પોતાના માતા પિતાને તજીને જેમ તેઓનૂંદા પડે છે, તેમ આપણો જ્યોર્જ સ્વપ્નામાં પણ વિચારતો નહિ.

વચટ છોકરા જેમ્સને વેપાર ખાતામાં નાંખ્યો હતો, અને એ ખાતાના માણસને ઉપયોગી સર્વ માહિતી એને આપવામાં આવી હતી. નાગરિક રીતમાત અને પ્રમાણિકપણા ઉપર તેને ઘણી પ્રીતિ હતી.

સર્વથી નાનો છોકરો ફ્રેંક તેના બે મોટા ભાઈઓ કરતાં વધારે આનંદી સ્વભાવનો હતો. જ્યારે તે નાનો હતો ત્યારે તેનો પિતા તેને વારે વારે શિખામણુ દેતો કે “જોતું બરોબર સંભાળ નહિ રાખે તો તારા લપલપિયા સ્વભાવને લીધે આગળ ઉપર તું મોટી મુશીબત-માં આવી પડીશ; અને આરંભેલું કામ પૂરું કરવાની દૃઢતા નહિ રાખેતો ગમે એવી ચાલાક બુદ્ધિ હશે તે છતાં પણ તને બિલકુલે લાભ થવાનો નથી.” ફ્રેંક, જે પિતાને ખરા દિલથી ચાહતો હતો તેમના મોંમાંથી નીકળેલા શિખામણુનાં વાક્યોએ તેનાપર એવી તો સજ્જ-ડ અસર કરી કે તે પોતાના સ્વભાવિક ઉછાંછળા સ્વભાવને સુધા-

રવાની પુષ્કળ સંભાળ લેવા લાગ્યો. તેમજ ધીરજ અને ઉદ્યોગ શી-
ખવાનો પ્રયત્ન કરવા મંડ્યો. એ ત્રણે બાઈઓ રસાયણપ્રયોગથી
મિશ્રિત કરેલી કોઈપણ ધાતુની સાંકળથી જાણે એકબીજાની સાથે
ઘણાજ જોડાઈ ગયા હતા; અને તેમનું એ જોડાણ તે તેમના સુ-
ધારા તથા આનંદનું મૂળ હતું.

ફેંકલાંડના જન્મ દિવસની સાંજે તેનું આખું કુટુંબ પોતાની
વાડીના મંડપમાં ગયું, અને દરેક જણે ખુદ્દા દિવથી તથા નિખાલસ
મનથી પોતપોતાની બાજતો સંબંધી વાતો કરવા માંડી. જેને પોતાનાં
છોકરાંઓનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો તે સુખી પિતા ફેંકલાંડ પોતાના
નાના છોકરા ફેંકને હસ્તે વદને પરંતુ ગંભીરાઈથી કહ્યું કે “મારા
વહાલા ફેંક, જેસી બેટસ્વર્થસ સાથે લગ્ન કરવાને જે તું ચહાતો હોય
તો હું તે છોડીને ચહાવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તે પૈસાદાર નથી
એ વાત ધ્યાનમાં પણ નહિ લેજો; લગ્નસંબંધી બાજતોમાં પૈસો
ધ્યાનમાં ન લેવો જોઈએ. કોઈપણ પ્રકારે એનો બદલો આપણે
અંદર અંદર વાળીયું. પરંતુ ફેંક ! એના વિશેષે મત મેં બાંધ્યો છે
તે પ્રથમથી સ્પષ્ટ અને ચયાસ્થિત તને કહેવો એમાંજ મારું તથા
તારું બન્નનું શ્રેય છે હું મારું કું કે જેણે ઘણા જણને પ્રથમથીજ હા-
કલી પછી તુચ્છકારી કાઢ્યા, તે તને પણ, તારા કરતાં કોઈ સારો
મળશે તો તુચ્છકારી કાઢ્યા વિના રહેશે નહિ.” ફેંકે જવાબ દીધો કે
“ પિતાજી ! જે એમ છે, તો હું ઉતાવળીઓ નહિ યાજો; હવે હું
એની સાથે કંઈપણ વાત કરતા પહેલાં થોડીવાર વિચાર કરીશ. તમે
મારાપર જે મમતા બતાવી છે તે હું કદી ભૂલનાર નથી તથા તેને
માટે તમારો અતિ ઉપકાર માનું છું.”

આવી આવી કેટલીક બાજતો તથા ધર, નીતિ, વ્યવહાર સં-
બંધી અંદર અંદર વાતો કરી આખું કુટુંબ સુખશાંતિમાં રાત્રે
સૂઈ ગયું.

આ બીના બની તેને બીજે દિવસે સવારમાંજ જીલ્લિંગજેસી^૧
પોતાની નાની બેન સોસીસેલીને^૨ સાથે લેઈ પેટી* અને ફેનીને

૧ બેટસ્વર્થસની છોકરીઓ. *ફેંકલાંડની છોકરીઓ.

મળવા આવી. બંને બેનો કાંઈ ખુશખબર બાવી હતી અને તે કહેવાને માટે ધણી ઉત્સુકતા બતાવતી હતી. જેસીએ કહ્યું “આજ રાત્રે મને સ્વપ્નનું આલ્પનું કે જાણે એક અમીરે તેની હીરા જડિત વીંટી મારી આંગળીએ પહેરાવી. કાણુ કહે છે કે એ ખરું ન પડે? કેમ ફેની તે કાંઈ નવાજીની સાંભળી છે? અને પેટી તું કાંઈ નવાઈનું જાણે છે કે?” સેલીએ કહ્યું “તેઓ તો કાંઈ દિવસ કાંઈ નવાજીની સાંભળતાંજ નથી!” જેસીએ કહ્યું “ઠીક, ચારે હું કહું તે સાંભળો. અમારો સગો કમાન બેટસ્વર્થ્સ શિકાર કરતાં મરણ પામ્યો છે. એણે પરદેશમાં ઘણા પૈસા એકઠા કર્યા હતા, અને તે સઘળી દોલત અમને વારસામાં મળી છે.”

સેસીસેલી બોલી કે “કાલે રસ્તામાં મીસિસ ક્રેડોક મને ધક્કા મારીને ચાલી ગઈ તેમ હવે તે કેવી જાય છે તે હું જોઈશ! જેવી એ એક સુંદર સ્ત્રી થઈને ફરે છે તેની હું પણ બમકા મારીને ફરીશ, અને એની માફક બીજા લોકોને ધક્કા મારી વેગળા ખસેડીશ.”

ફેની અને પેટીએ ખરા અંતઃકરણથી પોતાના પડોશીની ચડતીને માટે તેમને મુખારક્યાદી આપી; પરંતુ પૈસાદાર થવાથી ધક્કા મારવામાં મિસિસ ક્રેડોકની હરીફાઈ કરવી એ નિરૂપયોગી અને પશ્ચાત્તાપ લાવનારું છે એમ તેમણે માન્યું.

સેલીએ કહ્યું “પેટી, તું તારા કામમાં ગૂંથાઈને કેમ બેસી રહી છે! તું અમારી અદેખાઈ કરે છે કે શું?” પેટીએ ઉત્તરવાળ્યો “જે આજસુ છે તેની હું ગિલકુલે ઈર્ષ્યા કરતી નથી.” સેલીએ કહ્યું “વાહ, બહુ સારી વાત! અમે આજસુ છીએ તેને માટે પરાધા રીતે ટપકા દેતાં જણાઓ! પણ આમ કરવાથી હું આજસુ મટીને કામ કરવા મંડુ એ તમારે સ્વપ્નમાં પણ આશા રાખવી નહીં. તમારા મનમાં એમ છે કે તમે સારી કેલવણી લીધી છે, અને તેથી આપણું આખું પરગણું તમારો દાખલો લઈને વર્તે; પણ હવે તમને માલૂમ પડશે કે બીજા માણસો પણ લોકોના પ્રિય થઈ પડે છે, અને મોટા માણસોની સાહેબી બોગવે છે. બેશક કેલવણી એ સારી ચીજ છે, પણ મારા ધારવા પ્રમાણે તો દુનિયામાં પૈસો વધારે

ઉપયોગી છે. તમે તમારી આખી જીંદગી પર્યંત સારાં કહેવડાવવાને અત્રેજ નિરાશ મોંઢે બેસી રહો. ગમે તેમ થશે તોપણ હું તમારી માફક ધાંચીના બળદની પેઠે કામમાંને કામમાંજ પડી રહેવાની નથી! કોઈ અમારી મસ્કરી કરેછે તો તે અમને ધણુંજ લાગેછો”

પેટીએ કહેલુંજ હતું કે હું તમારી ઈર્ષ્યા કરતી નથી તેથી પોતે ધણી ગુસ્સે થઈ હતી, અને તેને ચીડવવા માટે નિશ્ચય કરી નેજ આ ટાયલું ટીચું હતું. પોતાનેવધારે કહેવાનું બાકી રહ્યું હતું; પરંતુ બોલતે બોલતે એટલો બધો શ્વાસ ચડી ગયો કે આગળ બોલાયુંજ નહીં. પેટીની સહનશક્તિ સેલીએ કરવા ધારેલી અજગા-યશને હઠાવે તેવી હતી. જ્યારે સેલીને માલૂમ પડ્યું કે એના પ્રત્યે મારું કાંઈ ચાલશે નહિ ” સારે તેની બેન ફેની ઉપર તે ઉતરી પડી. તે કહેવા લાગી કે “પોતાના પ્રિયતમ તરફ હવે પછી મીસ ફેનીથી મગરૂરી અને ટચાકીથી નજર નાંખાશે નહીં. ” આ સાંભળીને ફેની શરમાઈ ગઈ; કારણ કે તેને માલૂમ પડ્યું કે આ ટીકા વાઈલ્ડ ઉવીલને લગતી હતી. તે ઉવીલને ચઢાતી હતી, પરંતુ કોઈપણ દિવસ તેણે બતાવ્યું નહોતું, કે “હું ઉવીલને ચાહુ છું. ” તેથી તેણે શાન્ત-તાથી જવાબ આપ્યો કે “હું કોઈની સાથે મગરૂરીથી વર્તતીજ નથી, પણ જો તમે તમારા ભાઈ ઉવિલ્ડમ વિષે કહેતાં હો તો મારે એટ-લુંજ કહેવાનું કે એમને પૈસા મળ્યા તેથી કરીને એમના વિષેનો મારો અગર મારા પિતાનો વિચાર કદી પણ બદલાવાનો નથી.” આ પ્ર-માણે વાતચિત થતી હતી, તેટલામાં ફેંકે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ફેંકે તરતજ સાંભળ્યું હતું કે બેરુચ્ચસના કુટુંબનું નશીબ એકદમ ઉધડી ગયું છે. પૈસાદાર થવાથી જેસી હવે કેવી તરેહથી વર્તેછે, તે જોવાને તે ધણો ઉત્સુક હતો. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે ‘જેસી વિષે મારા પિતા જે મત બાંધેછે તે ખરો છે, કે હું બાંધું છું તે ખરો છે, તે શોધી કાઢવાની આ તક સારી આવી છે.”

જીદદીંગ જેસીએ ખરેખર એમજ બતાવ્યું હતું કે “હું ફેંકેને ધણુંજ ચઢાઈ છું.” પરંતુ તેની સ્થિતિમાં આ અકસ્માત ફેરફાર થવાથી તેના સંધળા વિચાર અને મનોબાવ બદલાઈ ગયા હતા.

સઘળાં બેઠાં હતાં ત્યાં ફ્રેંક આવ્યો કે તરતજ જેસી જવાની ધણીજ ઉતાવળ કરવા મંડી, અને જો કે તેને માલુમ પડ્યું કે “ફ્રેંકને મારી સાથે ખાનગી વાતચિત કરવી છે” તે છતાં તેણે ખીખ સાથે આડી દોઢી વાત કરીને ફ્રેંકની સાથે વાત કરવાની તક ચૂકાવી: આખરે જ્યારે તે બારીમાંથી ડોકીયું કાઢી “વરસાદ આવેછે કે બંધ પડી ગયો છે” તે જોવાને જતી હતી ત્યારે ફ્રેંકે તેની પાછળ જઈ કાનમાં કહ્યું કે “આટલી બધી ઉતાવળ કેમ કરોછો? થોડીવાર તો અમારી સાથે બેસો, તથા ખુશાસાથી વાતચિત કરો. બેશક કોઈપણ દિવસ તમે આટલી બધી ઉતાવળ કરતાં નહોતાં.”

આ સાંભળીને જેસી એકદમ બોલી “વાહ ફ્રેંક ! શા માટે હમેશાં તમે મારી સાથે નકામા લમણાં ઝીકોછો?” આટલું કહી તે બારી ઉઘાડી, પોતાનું ડોકું આગળ કાઢી, ચિંતાથી વાદળા સામું જોવા મંડી. ટેબલપર કેટલાંક ચૂંચાળનાં ફૂલ પડ્યાં હતાં તેમાંથી એક ફૂલ લેઈને ફ્રેંક બોલ્યો “વાહ ! આ ફૂલની સુગંધી કેવી મીઠી છે ! આજ ફૂલ તમને વધારે પ્રસન્ન છે. જીવો મેં એને હીકાક કયું છે અને હવે એ ધણુંજ સારું દેખાયછે તમારા અં- બોડમાં એ સારું શોભશે.” આટલું કહી ફ્રેંક હમેશની માફક જે- સીના અંબોડમાં તે બોસવા ગયો; પરંતુ તે ધિક્કાર બતાવી વે- ગળી બસી અને કહેવા લાગી કે “ગિ. ફ્રેંક ! એ ફૂલ બીનું છે, તમે મારો નવો પોશાક બગાડશે. આવી છોકરવાદ જવા દો અને કાંઈ સમ્યક્તાથી વર્તો. મને તમે હમેશાં અનાડી અને આંખોના પાટા જેવા લાગોછો!”

ફ્રેંક બોલ્યો “હમેશાં !! ખરેખર, તમે હમેશાં આવું નહોતાં ધારતાં, અને કદાચ ધારતાં હશે તો કહેતાં તો નહીંજ.” જેસીએ જવાબ દીધો કે “જો એમ હોય તો હું હાલ એવું ધારું છું અને કહું છું; કેમ હવે બસ થયું? ફ્રેંક બોલ્યો “જો તમે મશ્કરીમાં ન કહેતાં હો તો બસ કરતાં પણ વધારે થયું! પરંતુ તમે મશ્કરીમાં ન કહેતાં હો એવું હું નથીજ માનતો. જેસીએ ઉત્તર દીધો “માનવું ન માનવું એ તમારા હાથમાં છે. હું જે કહું છું તે તમે જો માની શકતા

નથી તો તેમાં હું શું કરીં પરંતુ આ ખરૂં જ છે અને તે ખરોખર યાદ રાખજો, સાહેબજી.” ફ્રેંક બોલ્યો “અરે જેસી! શું આખરે આજ પરિણામ નિવડયું કે?” જેસીએ કહ્યું “શું પરિણામ? ખરેખર હું સોગન ખાઈને કહું છું કે તમે શું કહો છો તે હું સમજી શકતી નથી.” ફ્રેંક બોલ્યો “મને લાગે છે, કે તમારા વિષેની સર્વ સમજણ મને અત્યારે જ પડે છે.” જેસીએ કહ્યું “કદાચ એમ હશે; પરંતુ અત્યારથી જ એક ખીજના વિચારો સમજાયા એટલે વળી આટલે થી જ પડ્યું.”

આટલું કહી તે ચીડાઉ તરણી ફ્રેંકના ગૂલાખના ફૂલથી પોતાના પોશાક પર પડેલા છાંટા લૂછી નાંખવા આઈના તરફ ચાલી ગઈ. ફ્રેંક તરત જ એની પાછળ ગયો અને કહ્યું, કે “મારે ફક્ત એક જ વાત પૂછવી છે, પછી થયું. તમારામાં જે ફેરફાર થયો છે તે મારા કંઈ ખોટું લાગે તેવું કહેવાથી કે તમે એકદમ ધનાઢ્ય થઈ ગયાં તેથી?” જેસીએ જવાબ દીધો “સાહેબજી! હું શી રીતે વર્તુલું તે વિષે પૂછપરછ કરવાનો કોઈનો કંઈ અધિકાર નથી; એ પ્રશ્ન ઉઠાવવાની તમને શી સત્તા છે તે મને કંઈ સમજતું નથી. જાણે તમે મારા શેઠ અને મુરબ્બી હો તેમ પૂછો છો; પરંતુ તમે તેમાંના કંઈ નથી, અને તેમ થવાના પણ નથી! જાઓ ઈશ્વરનું ભજન કરો.”

થોડીક પળ સૂધી ફ્રેંકના પ્યાર અને સમજશક્તિ વચ્ચે ભાંજ-ગડ ચાલી. તે સ્તબ્ધ થઈને ઉભો રહ્યો; પરંતુ તરત જ પોતાની મુખમુદ્રા ફેરવીને તેના જ શબ્દોમાં કહ્યું કે “જાઓ ઈશ્વરનું ભજન કરો.” આટલું કહી સ્વાભિમાન રાખી તેની પાસેથી ચાલી ગયો, અને તે પછી કોઈપણ દિવસ જેસીના સામું પણ ન જોયું.

ફ્રેંકે આ બનાવ અન્યા પછી પોતાના બહાલા પિતાને કહ્યું “પિતાજી જેસીના સ્વભાવથી મારા કરતાં તમે વધારે માહિતગાર ખરા. ગયે વર્ષે મેં એની સાથે લગ્ન ન કર્યું તેને માટે હવે મને ધણો આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વખતે એ મને ચઢાતી હોય એમ જણાતું હતું, અને કદાચ તે વખતે એ મને પરણી પણ હોત. મારા

મનમાં એમ આવતું હતું કે જેસિપર તમારી કદામરજી છે; પરંતુ પ્યારની અંદર હું જેવો આંધળો થઈ ગયો હતો તેવા આપ થયા નહોતા. હવે મને ખુશીની સાથે માલૂમ પડ્યું કે આપનું કહેવું અક્ષરશઃ સત્ય હતું.”

તેના હૃદય પિતાએ જવાબ દીધો “મારા અતિ વહાલા ફ્રેંક ! મને આશા છે કે હવે પછી જ્યારે તમારા વિચારને હું મળતો ન આવું ત્યારે તમે મને કોઈ દિવસ એમ નહિ ધારો કે હું કોઈનાપર કદા છું. જે કદાચ તેં એની સાથે લગ્ન કર્યું હોત તોજે મ મેં તને કહ્યું હતું તેમ દુનિયામાં તું સારી રીતે નબી શકે તેવી ગોઠવણ કરવાને મારાથી બનત તેટલું કરત. હું કદી પણ તારાપર ગુસ્સે ન થાત, પરંતુ તારા એક પળના તુરંગને લીધેજ આખી જીંદગી પર્યંત તેં તારી મેળે દુઃખદરિયામાં ઝોકાવી દીધું હોત, તેને માટે હદ ઉપરાંત દિલગીર થાત; ત્યારે તને પ્રથમથી ચેતવણી આપવી એ શું સૌથી સરસમાં સરસ નહોતું? મારા લાંબા વખતના યોગ ધણા અનુભવનો લાભ મારાં છોકરાંને ન આપું તો ખીન્ન કોને આપું? વળી લગ્ન કરવું એ કાંઈ નાનીસૂની બાબત નથી. સ્ત્રી એ કંઈ એકાદ દિવસ, મહિનો કે વર્ષ ચાલે તેવી નિર્જીવ વસ્તુ નથી. પરંતુ જેની સાથે આપણું જન્મમારું સૂઝી પાતું પડવાનું, તથા જેના સદ્ગુણ, મમતા, પ્યાર તથા સુવિવેક વગર આપણે જીવનપર્યંત દુઃખી, પણ જેના ખરાબ સ્વભાવ, દુર્ગુણ તથા દુષ્ટ વર્તણૂકને લીધે આપણો આખો બવ નકામો થઈ પડે, ને સુખે બેસી રોટલો ખાવાનો પણ ન મળે, તેવી સ્ત્રીની બાબતમાં આંધળીયાં કરવાં, તેવું દુનિયામાં ખીન્નું કશુંએ આશ્ચર્યોત્પાદક નથી! તેટલા માટેજ મારે પ્રથમથી તને ચેતાવવો પડ્યો હતો.”

જે માળાળુ શબ્દોવડે ફ્રેંકના પિતાએ તેને બોધ દીધો તે શબ્દોથી એના ઉપર ધણી સારી અસર થઈ. ફ્રેંકની આ વખતે હાજર હતી. તેણે આ સાંભળીને તરતજ પોતાના પિતાના હાથમાં એક પત્ર મૂક્યો અને કહ્યું કે “પિતાજી ! ઉવીલ બેટરફીસ્ટ તરફથી આ ચીઠ્ઠી

મને હમણાંજ મળીછે. તમારા વિચાર પ્રમાણે એનો ઉત્તર શો આવે. જોઈએ તે કૃપા કરીને કહો !”

અગર જો કે ફ્રેનીને વાઈલ્ડ ઉવીલની વર્તણૂક પૂર્ણ રીતે પ્રસન્ન નહોતી તથાપિ તેનું મન ઉવીલ માટે થોડુંક ખેંચાતું હતું; કારણ કે તે પ્રથમ ઉદાર સ્વભાવનો જણાતો હતો તથા તેની કટલીક રીતભાત મન આકર્ષે તેવી હતી. તે એમ ધારતી હતી કે તેની ઉદ્ધતાઈ તેના આનંદી સ્વભાવને લીધે હતી; અને તે થોડીક વખત-માં કોઈક સારે ધર્મે વળગશે; પરંતુ તેણે આ આશ્વા અને તેના તરફનું વલણ પોતાના પિતા સિવાય સર્વથી છાનાં રાખ્યાં હતાં. વાઈલ્ડ ઉવીલને “ફ્રેની મને ચહાય છે” એમ માનવામાં ઉમેરો કરવાતું કાંઈપણ ચિન્હ તેણે બતાવેલું નહોતું. તેના પિતાનો આ જીવાનિયા માટે સારો વિચાર નહોતો. અને ઉવીલને તરતજ નિકટ સંબંધમાં નહીં લાવવાને ફ્રેનીને તેણેજ શીખામણ આપી હતી. તેનો લખેલો કાગળ એટલો બધો ખરાબ હતો કે તે વાંચતાં કાંઈ પણ અર્થ એસે નહિ. પત્રની મતલબ એવી હતી કે ફ્રેનીએ પોતાના ઘરમાંથી છાનામાના નિકળીને ઉવીલની સાથે પરગામ નાસી જવું.

* * * * *

પહેલીવાર જ્યારે આ કાગળ વાંચ્યો ત્યારે પોતાની સ્થિતિમાં ફેરફાર થવાથી જીલ્ડિંગ જેસીની માફક તેના ચાહનારાએ પોતાનું મન ફેરવી ન નાંખ્યું તેને માટે ફ્રેની કંઈક ખુશી થઈ; પરંતુ જ્યારે તેણે તે કાગળ બીજીવાર વાંચ્યો ત્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે આવો નિમકહરામ પુત્ર, નિમકહલાલ પતિ થઈ શકે એ અસંભવિત છે. તેણે વિચાર્યું કે “મતભેદ પડવાને લીધેજ તે મને વધારેને વધારે ચહાય છે; કારણ કે તેનાજ કહેવા પ્રમાણે જ્યાંસુધી તેની માતૃશ્રી એના સામી નહોતી થઈ ત્યાંસુધી તે મને વધારે ચહાતો નહોતો.” એ કાગળને છેડે લખેલું હતું કે “પાછળ જીઓ” પરંતુ એજ લખાણ એટલું બધું ચહેરાઈમયું હતું કે ફ્રેનીએ એમજ ધાર્યું કે એને પોતાનું કામ લખ્યા પછી હમેશાં રમકડાં કહાડવાની ટેવ પડી છે, તેવું આ એક રમકડું હશે;” તેથી કરીને તે કાગળ જ્યારે તેણે

તેના પિતાના હાથમાં મૂક્યો સારો અથવા તે પહેલાં તાબકલમ વાંચી નહોતી. એના પિતાએ “પાછળ જીવો” એ ઉકેલ્યું અને કાગળ ફેરવી વાંચ્યું. તેની મુખ્ય મતલબ એ હતી કે હું જાણું છું કે તારો બાપ મને ચહાતો નથી, તેમ તારા ભાઈ પણ આડા આવશે. તોપણ હું તેમની દરકાર રાખતો નથી; તારી ખુશી હશે તો મારી ધારણા પાર પાડવાને સમર્થ છું વિગેરે.

ફેનીને આથી એટલું બધું લાગ્યું કે તે તદ્દન આમીજ બની ગઈ, તેના મુખનું સર્વ નૂર ઉડી ગયું અને જો તેના પિતાએ તેને ઝાલી લીધી નહોતતો તે મૂઝાઈ ખાઈને નીચે પડત. તેને શુદ્ધિ આવી અને બોલવાની જરાક શક્તિ આવી કે તરતજ બોલી ઉડી કે “ઉવીલ્યમપર મારી જે થોડીકે મમતા હતી તેનાપર મેં આજે પાણી ફેરવી દીધુંછે.” પછી પોતાના બાપે પ્રથમથી એની ચાલ વિશે એતવણી આપી હતી તેને માટે તેનો ઉપકાર માનવા મંડી. તેણે કહ્યું “અરે પિતાજી ! તમે મને તમારી સાથે કાંઈપણ વાત કરતાં બીવાની સાફ મના કરી હતી તેને લીધે મને કેટલું બધું સુખ થયું છે ! જો એમ ન થયું હોત તો હું કદી પણ તમને મારા મનની વાત કહેત નહિ, અને હું આ વખતે કેવા છળપ્રપંચના પાશમાં પડી હોત તેનો તમેજ વિચાર કરો ! જો તમારું કહેવું મેં લક્ષમાં ન લીધું હોત તો આ માણસને મેં ઉત્તેજન આપ્યું હોત, અને તેથી તેના વિષેના મારા વિચારમાં કદીપણ ફેરફાર થાત નહિ. તો પંજીથી મારી શી વલે થાત ! ઈશ્વર જે મતી સુઝાડે તે સારાને માટેજ. ! ”

અત્રે કહેવાની કાંઈપણ અગત્ય નથી કે આ પત્રના ઉત્તરમાં ફેનીએ ઉવીલ્યને માયામાં વાગે તેવી ના પાડી. ફેંકલાંડ અને બેટવર્થ્સના કુટુંબ વચ્ચેના સંબંધના વ્યવહારનો હવે અન્ત આવ્યો. ફેની ઉવીલ્યની સાથે પરણી નહિ તેથી તે ગુસ્સે થયો હતો, અને ફેંક જેસિપર હવે ફિદા નહોતો થઈ જતો તેથી તે પણ તેટલીજ કરડાકીથી જોવા લાગી. તેઓએ હવે ફેંકલાંડના કુટુંબ પ્રત્યે ધિક્કારવૃત્તિથી જવા માંડ્યું અને જાણે તે પોતાથી હલકી પક્તિના

હોય તેમ વતંવા લાગ્યાં. કેપ્ટન બેટસ્વર્થર્સ જે બવિષ મૂકી ગયો હતો તેનો આશરો ૨૦૦૦૦૦ રૂપિયાનો હતો. તેમના શહેરમાં રહેનારા સૌથી ધનાઢ્ય માણસની માફક મોજશોખથી રહેવામાં, સારાં સારાં મિષ્ટાન્ન ખાવામાં, તથા સદ્ગૃહસ્થ ગણાવા બહોળે હાથે જેમ ફાવ્યું તેમ ખર્ચ કરવામાં, આ પૈસા વાપરવાનો તેઓએ નિશ્ચય કર્યો હતો. હમણાં તો બેટસ્વર્થર્સના કુટુંબને તેમના નવા બબકામાં ડોલતા મૂકી ફેંક લાંડ અને તેના કુટુંબની સાદી પણ બોધદાતા વાર્તા આગળ ચલાવીએ.

પ્રકરણ ૨ જી.

જે વસ્તુઓ વિષે શોધ અને મનન કરવાની ફરજ છે તે વસ્તુઓ સંબંધી અજ્ઞાનતા દુષ્ટ કુટુંબનું કારણ છે.

મિ૦ ફેંકલાંડે ધણાં વર્ષ સૂધી ખંત રાખી મહેનત કરી પોતાનું ક્ષેત્ર એવું તો સારું કર્યું હતું કે તેની સ્થિતિના માણસો સાથે સરખાવતાં તે તાલેવન્ત હતો. તેનું ધરખાર, ખાગ, ખેતર અને તેની આસપાસની જગા એવી તો સ્વચ્છ અને સુખદાયક હતી કે તે રસ્તેથી જતા આવતા મુસાફરો “અહિં કાણુ રહે છે?” એવું પૂછ્યા વગર આગળ પગલું બરતા નહોતા. વટેમાર્ગીઓના જોવામાં ફક્ત બહારનો ભાગજ આવતો, પણ ફેંકલાંડના ધરના અંદરના ભાગની સાથે સરખાવતાં તે બહારનો ભાગ કંઈ સૌથી સારામાં સારો નહોતો. જે કદાપિ તેઓએ ડોકિયું કરી અંદર જોયું હોત તો જે સુખ, કુટુંબની એકમતાથી મોટા બૂપતિના મહેલમાં કે ગરીબની છુંપડીમાં સરખી રીતે બોગવાય છે તે સુખશાન્તિનું દર્શન તેમને ત્યાં થાત.

મિ૦ ફેંકલાંડ પોતાના છોકરાઓને દુનિયાદારીમાં ધંધે વળગાડવાની ચિંતામાં પડ્યો હતો. પોતાના ક્ષેત્રની સંભાળ લેવા માટે જ્યોર્જને ધર આગળ પુષ્કળ કામ હતું. જેમ્સે મનમથ શહેરમાં મણિયારની દુકાન કહાડવાની ઈચ્છા ખતાવી. તેથી તેને માટે માલ મંગાવ્યો તથા દુકાન પણ બાંડે લીધી. પરંતુ બાંડે લીધેલી દુકાનના છાપરાના એક ભાગમાંથી વરસાદનું પાણી અંદર આવતું હતું, તેથી જ્યાં-સૂધી એ છાપરાની મરામત ન થાય ત્યાં સૂધી તે ત્યાં રહેવાને ખૂશી

નહોતો, અને તેથી સધળો માલ પોતાના પિતાને ઘેર મૂકાવ્યો. એ ધર મનમથ શહેરથી એક ગાઉ દુર હતું. જેમ્સની ખૂશીથી તેની બેન પેટીએ તેનો માલ ઉઘાડ્યો અને દરેક ચીજ પર ટુકાનની નિશાની કરવા લાગી. મોડી રાત્રે જ્યારે ધરનાં સર્વ માણસ ધસ-ધસાટ જાંધી ગયાં હતાં ત્યારે પેટી ફક્ત શીતની બાકી રહેલી પેટી પર નિશાન કરવા બેસતી હતી; પણ બત્તી તદ્દન બળી ગઈ હતી, તેથી નવી બત્તી લેવાને જેવી બારીમાં થઈને તે જતી હતી તેવામાં બહાર પુષ્કળ અજવાળું તેણે દીઠું. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે પોતાના ધાસની ગંજ સળગી ઉઠી છે. તરતજ તે પોતાના બાપ તથા ભાઈઓને બોલાવવા દોડી ગઈ. તેમણે બધાએ આવી લા-ગેલી ગંજ હોલવવાને અને રહેવાનું ધર બચાવવાને બનતો શ્રમ કર્યો; પરંતુ પવન જોરમાં અને ધર તરફનો વાતો હતો તેથી સધળી મહેનત વ્યર્થ ગઈ. હોલવવાનું કામ જોટલી ઝડપથી ચાલતું હતું તેના કરતાં ઘણીજ ઝડપથી અગ્નિ ફેલાતો હતો, તેથી એક કલાકની અંદર ધર પણ સપાટા બંધ બળવા માંડ્યું. આ વખતે છોકરાઓએ સૌથી પહેલી સંભાળ એ લીધી કે તેમણે પોતાના વૃદ્ધ પિતા અને વહાલી બેનોને બચાવી બહાર કાઢ્યાં. ત્યાર પછી સધળી સમયસૂચકતા વાપરી ધરમાં જે ચીજ ઘણી કીંમતી અને હાથ આવે તેવી હતી તે એકઠી કરી બહાર લાવ્યા; તથા ગરીબ જેમ્સે વેચવા આણેલું કાપડ બચાવવાને સખ્ત મહેનત કરી. આશ્ચર્ય ત્રણ વાગ્યાને સુમારે અગ્નિનું જોર નરમ પડ્યું. દિવસના અજવાળાએ તેમના નુકશાનના દેખાવની દિલગીરી તાણ કરી નહિ ત્યાંસુધી થોડોક વખત બધાએ ધરનો એક ભાગ પડેલો હતો તેમાં આરામ લીધો. ધાસ દાણો વગેરે જે ચીજ ક્ષેત્રમાં હતી તે સર્વ બળી ગઈ હતી, અને ધરની દીવાલો તથા અર્ધા બળેલા મોભ ફક્ત બચ્યા હતા. પરંતુ ત્યાં રહી શકાય તેમ નહોતું. એવી ગણતરી કરવામાં આવી કે આ આગથી પાંચહજાર રૂપિયાનું નુકશાન થયું હતું.

ધાસની ગંજ શી રીતે સળગી તે કાઠના જાણવામાં આવ્યું નહિ. એ ગંજ જ્યેાર્જે ખડકી હતી. તેણે એમ માન્યું કે બરાબર

સૂકાયા સિવાયનું ધાસ ખડકવામાં આવ્યાથી અગ્નિ પ્રગટ થયો, અને તેથી તે પોતે પોતાનો બેહદ તિરસ્કાર કરવા મંડ્યો. તેના પિતાએ કહ્યું કે, ગંજ ખડકતી વખતે ધાસ મેં તપાસ્યું હતું અને સૂધ્યું પણ હતું. એ ધાસથી કાંઈપણ હરકત પહેાંચે એમ તે વખતે મને જણાયું નહોતું. આથી ગરીબ જ્યોર્જનું અંતઃકરણ સહેજ સંતોષ પામ્યું; પરંતુ પેટીએ જે શીજો સ્વભાવ બતાવ્યો તેને લીધે તેને વધારે સંતોષ થયો. એ બલી છોડી કેટલાક કાપલાવાળી એક ડોલ લેઈ આવી, અને કહ્યું કે તે ધાસની ગંજ પાસે પડેલી હતી. આ વખતે દાસી ત્યાં હાજર હતી. અગર જો કે તે બેફિકરી હતી તથાપિ પ્રમાણિક હતી. તેણે ઉતરેલે મહોડે પરન્તુ નિખાલસ મનથી કબૂલ કર્યું કે, 'ગઈ સાંજે મેં બૂલથી એ ડોલ ગંજ પાસે મૂકી હતી. હું ચોકમાં ચઢીને ખાડામાં રાખેડી નાંખવા જતી હતી; પરંતુ સામેની ગલીમાંથી મારા સ્નેહીની સિસોડીનો સાદ મેં સાંભળ્યો, તેથી તેને મળવા જવાને એકદમ ત્યાં મૂકી અને રાખેડી ત્યાં નેત્રાંજ રહેવા દીધી. મેં ધાર્યું કે એમાં દેવતા નહિ હોય.' પોતાના બચાવવામાં તે આટલુંજ કહી શકી. તેના માયાળુ શેઠે તેને એ બેફિકરાઈને મારે ક્ષમા આપી, અને બોલ્યો કે 'દાસીએ પોતાની મેજેજ પોતાને અત્યંત ઠપકો દીધો છે તેથી હું એને કાંઈ પણ કહેવા ઈચ્છતો નથી.' આ પ્રમાણે જ્યારે તેનો શેઠ બોલ્યો ત્યારે તે પોતાને વધારે નિંદવા લાગી, છાતીફાટ રડવા લાગી, અને જ્યારે તેને એક સપ્ત કામે વળગાડી ત્યારેજ તેને કંઈક દીલાસો મળ્યો.

મિ. ફેકલાંડના કુટુંબે મિથ્યા શોક કરવામાં પોતાનો વખત ગાળ્યો નહિ, ધર વગેરે ફરીથી બાંધવા સાર રોકડા નાણાની જરૂર હતી; તેથી જેમ્સે પોતાનું બચેલું કાપડ એક કાપડિયાને વેચી દીધું, અને ઉપજેલા પૈસા પોતાના પિતા પાસે રજુ કર્યા. તેણે કહ્યું કે, પિતાજી ! જ્યારે તમે પૈસા આપવાને શક્તિવાન હતા ત્યારે તમે મને આ પૈસા આપ્યા હતા; પરંતુ હાલમાં તમારે તેની ધણી જરૂર છે અને મારે એના વગર ચાલશે. હું મનમથ શહેરમાં જઈને કાંઈની દુકાને શુભાસ્તો બેસીશ, ધીમે ધીમે આગળ વધીશ, અને મારું

બરણપોષણ સારી રીતે કરીશ. જો હું આવી રીતે ન કરું તો તમે મને જે કલવણી આપી છે તેનાપર પાણી ફરી વળે.' મિંડ્રેકલાંડે આનંદાશ્રુ સાથે તે પૈસા લીધા અને કહ્યું કે આવા વખતે આનંદ માનવો એ કોઈને વિચિત્ર લાગે; પરંતુ સારાં છોકરાં હોવાથી આપોઆપજ આનંદ થાયછે. જ્યાંસૂધી આપણે આવી રીતે એકબી. જાને મદદ કરવાને તૈયાર છીએ ત્યાંસૂધી ગમે તેમ થાઓ તથાપિ આપણે કદી બિખારી અવસ્થામાં આવી પડવાના નથી. તેમ કોઈપણ રીતે આપણને હરકત હેલો પણ આવવાનો નથી. હવે આપણે ધર બાંધવાનો વિચાર કરીએ. ફ્રેંક ! મને મારી ટોપી આપ. આ હાથમાં મને વા આલ્યો છે, અને આગ લાગી તે વખતની મને શરદી થઈ છે; પરંતુ કામ કરવાથી તે સધળું મરી જશે એમ લાગે છે. મારે આજસુ યવું ના જોઈએ; આટલા બધા ઉદ્યોગી યુવાનોમાં હું આજસુ થાઉં તો મારે શરમાવું પડે.

આ બન્યા પછી કેટલેક દિવસે મિંડ્રેકલાંડ અને તેના છોકરાઓ સખ મહેનત લઈ ક્ષેત્રમાં કામ કરતા હતા તેવામાં એક બદશિક્ષક માણસ ઘોડાપર બેસી ત્યાં આલ્યો, અને “તમારું નામ ફ્રેંકલાંડ કે?” એમ પૂછી જોઈ દરેકના હાથમાં એકેકું કાગળિયું આપ્યું. એ કાગળિયાં એવી મતલબની નોટીસનાં હતાં કે “તમે હાલ જે ગણોત આપોછો તેથી બમણું આપવાની ખૂશી ના હોય તો આવતા મહિનાની પહેલી તારીખ સૂધીમાં આ જમીન છોડી દેવી.” આ નોટીસ વાંચી વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે તે લાવનારને ઠડપેટે કહ્યું કે, ‘સાહેબ આમાંકાંઈ બૂલ થઈ હોય એમ માલૂમ પડેછે.’ તે માણસે જવાબ દીધો કે ‘બિલકુલે બૂલ નથી. તમને માલૂમ પડશે કે આ નોટિસ ખરી છે અને ખરી રીતે બજાવવામાં આવી છે. મેં થોડા દિવસપર તમારું ગણવટ જોયું છે તેથી જણાય છે કે ગયા મે માસમાં એની મુદત પૂરી થઈ ગઈછે. અને તમે કાયદા અને ઈન્સાફથી ઉલટા વાર્તિ અગિયાર માસ વધારે કબજો રાખ્યો છે.’ આ સાંભળી ફ્રેંક ગુસ્સાથી રાતો પીળા થઈ ગયો, અને વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો કે ‘મારા પિતા એમની આખી જીંદગીમાં કદી પણ ન્યાય અને કાયદાથી ઉલટા વર્ત્યા નથી.’ વૃદ્ધ

ફેંકલાંડે ફેંકના બરડે હાથ મૂકીને કહ્યું કે ‘ખારા ફેંક, શાન્ત થા શાન્તા શાન્તિથી અમને બેને ખુલાસો કરવા દે. પછી તેણે નોટિસ લાવનારને કહ્યું કે, ‘સાહેબ અહીંઆંજ ભૂલ છે. મારા ગણુવટની મુદત ગયા મેં માસમાં પૂરી થઈ ગઈ એ વાત ખરી; પરંતુ મારા હસિલ દેશાધ્યે ફરી ગણુવટ કરી આપવાનું મને વચન આપ્યું હતું.’ તે માણસે એક ચોપડી તરફ જોઈને જવાબ દીધો કે, હું એ બાબત કાંઈ જાણતો નથી. તમે હસિલ દેશાઈ કોને કહ્યો છો તે હું સમજી શકતો નથી. “હસિલ” કરી કોઈ આદમીનું વર્ણન કરવું એ કાંઈ રીત નથી; પરંતુ જો તમે ફ્રાન્સિસ ફ્રેલિંગ્સબી વિષે કહેતા હો તો મારે કહેવું જોઈએ કે તે ગૃહસ્થ ચાલતા મહિનાની ૧૭ મી તારીખે ગુજરી ગયા.

ફેંકલાંડ એકદમ બોલ્યો “શું મારા બન્ના શેઠ ગુજરી ગયા?!! અરેરે! હું ધણેજ દિલગીર છું!!” પેલા ગૃહસ્થે કંઈ પણ શોક દર્શાવ્યા વગર પ્રથમ પ્રમાણેજ ઉત્તર દીધો કે “તેનો બત્તિજો ફિલિપ-ફ્રેલિંગ્સબી તેનો કાયદેસર વારસ થયો છે, અને એના તરફનું મુખ્ય-ત્યારનામું લેઈ હું તેનું કામ કરું છું.” ફેંકલાંડે કહ્યું, પણ મારો ગણુવટ નવેસરથી કરી આપવાનું મને જે વચન આપવામાં આવ્યું હતું તે વિષે મિ. ફિલિપ ફ્રેલિંગ્સબી કાંઈ પણ જાણતા નહિ હોય. તેણે કહ્યું ‘તમો જાણતા હશે કે મોંથી આપેલું વચન સાક્ષી સિવાય કાંઈ પણ ઉપયોગનું નથી. એ અવાજે બાયકા બરવા જેવું છે. એવા વચનને માટે મરનારના વાલીવારસો ન્યાય કે કાયદાની રીતે બંધાયેલા નથી. એ વચન જો સ્ટામ્પપર કે સાદા કાગળપર પણ લખેલું હોત તો તે એક જુદી વાત હતી.’ ફેંકલાંડે કહ્યું, ખરું છે સાહેબ! એ વચન લખેલું નહોતું; પરંતુ મેં ધાર્યું કે મારા હસિલ શેઠનું વચન લખેલાની બરોબર છે અને તેમ મેં મારા શેઠને કહ્યું પણ હતું.

એટલામાં ફેંક બોલી ઉઠ્યો કે, “હા, ખરી વાત; જ્યારે તમે દેશાઈજીને ઉપર પ્રમાણે કહેતા હતા ત્યારે હું તમારી પાસેજ હતો. તેમણે કહ્યું કે ‘મારું વચન હું લખીત કરી આપીશ. પ્રમાણિક

માણસોને એની ઝોંઘીજ નરર છે. પરંતુ મારં શું થશે તે કાણ જાણેછે? અને મારા પછી કાણજાણે કાણે ધણી થાય. માટે ધંધા સંબંધી દરેક કામ લખીતજ હોવું જોઈએ. હું મારા એક પણ ખેડુતને ડગમગતી હાલતમાં રાખવાનો નથી. તમે તમારં ક્ષેત્ર સંધાર્યું છે અને તે મહેનતનું ફળ લેવાને તમે લાયક છો. ઉપર પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી તેવામાં કેટલાક મિત્રો તેમને મળવા આવ્યા તેથી ગણવટ લખી આપવાનું તેમણે મુલતવી રાખ્યું. બીજે દિવસે તે ઉતાવળથી શહેરમાં ગયા અને મને ખાત્રી થાય છે કે એમણે એમજ ધાર્યું હશે કે ગણવટ લખી આપ્યું છે.”

પેલા ગૃહસ્થે જવાબ દીધો કે, ‘બહુજ સારો પુરાવો! પરંતુ તે પ્રસ્તુત વિષયને જરાએ લગતો નથી. મુખ્યત્વાર તરીકે મારે મારા શેઠના હુકમ સિવાય બીજું કાંઈ પણ જોવાની જરૂર નથી. જો કદાપિ તમે લેખ બતાવો તો વળી બીજો વિચાર કરી શકાય. વારં હવે હું જાઉં છું.’ “ગમે તો બમણું ગણોત આપો અગર ક્ષેત્રનો કબજો છોડો” એ મતલબની નોટિસ મેં તમને પહોંચાડી છે તે બરાબર યાદ રાખજો.

તેના ગયા પછી ફેંકે પોતાના પિતાને કહ્યું કે ‘મિં ફિલિપ ફ્રાન્સિસખી તમારં કહ્યું માનશે. હું ધારં છું કે તે સદ્ગૃહસ્થ છે, તેથી વકીલની માફક વાત કરનાર આ નવા મુખ્યત્વાર જેવો નહિ હોય. હું સધળા વકીલોને ધિક્કારં છું. તેના પિતાએ જવાબ દીધો કે ‘ફેંક! તારે એમ કહેવું જોઈએ કે ‘સધળા અપ્રમાણિક વકીલોને હું ધિક્કારં છું.’ અગર જો કે મિં ફેંકલાંડના સ્વભાવની ધણીએ અજમાએશ લોકો તરફથી થતી તોપણ તે કદી કાઠનો જીવ દુખાય તેવું બોલતો નહિ, કે કાઠને મર્મ વાક્ય પણ કહેતો નહીં. અને તેથીજ તેણે ફેંકના વાક્યને ઉપર પ્રમાણે સંધાર્યું હતું.

ઉપરની બાબતને યોગ્યક દિવસો વીત્યા બાદ નવો શેઠ પોતાના પરગણામાં ફરવા આવ્યો. અને વૃદ્ધ ફેંકલાંડ તેને સલામ બરવા ગયો. પણ આ શેઠને મળી શકવાની આશા નહોતી. આ વખતે તેનું મન ગાડી વાડીમાં રોકાયેલું હતું, કામપર તેને કંટાળો હતો.

મોજમજ એજ એનો ધધો થઈ પડ્યો હતો. પૈસો એ મોજશાખ મોગવવાનું સાધન છે, અને જગીરના ખેડુતો તે પૈસો પેદા કરવાનું યંત્ર છે એમ તે ધારતો હતો. તે કાંઈ લોભી કે નિર્દય નહોતો, પણ અવિચારી અને હડાહડતો. જ્યારે તેના હાથમાં કાંઈ પણ અભિચાર નહોતો અને ભાતભાતની મજ મારવામાં કાળ ગુમાવતો, તે વખતે તેના બરોબરીઆમાં એથી કાંઈને નુકસાન નહોતું. પરંતુ જ્યારે તે એક મોટી જગીરનો ધણી થયો ત્યારે તેનાથી હલકી પંકિતના માણસોને અને તેના ખેડુતોને એ દુર્ગણથી બારે ખમવું પડતું.

ખેડુત મિં ફ્રેંકલાંડ કેટલાક વખતથી તેના શેઠ મિ. ફ્રેંલિંગ્સ ધીની વાટ જોઈને તેના ઘર અગાડી ઉભો રહ્યો હતો. જ્યારે એ શેઠ બગીમાં ખેસી ઘોડાની લગામ હાથમાં ઝાલી ત્યારે તેની બગી પાસે આવી ઉભો રહ્યો અને ટાપી ઉતારી માન આપ્યું. જેવી તેણે ટાપી ઉતારી તેવાજ તેના વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે સફેત થયેલા વાળ પવનથી ઉડીને મોંપર આવ્યા. આ જોઈને મિ. ફ્રેંલિંગ્સ ધીએ કહ્યું, ‘મારા મિત્ર! તમે ટાપી પેહેરો અને આ ઘોડાથી દૂર રહો; કારણ કે વખતે તે વગાડી ખેસે એવો છે. કેમ તમારે મને કાંઈ કહેવું છે?’ વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે કહ્યું, ‘સાહેબ આપની સાથે વાત કરવાને કેટલાક કલાકથી હું અહિં આવી ઉભો છું, પરંતુ જો હમણાં આપને કુરસદ ન હોય તો કાલે સવારે ફરીથી આવીશ.’ મિ. ફ્રેંલિંગ્સ ધીએ કહ્યું હા એમજ કરો. હાલ મારે ધણું કામ છે તેથી એક મિનિટ પણ વિલંબ કરી શકું તેમ નથી; એમ કહી જાણે આખી દુનિયાનું બહું જોરબર ઘોડા દોડાવ્યાથીજ થતું હોય એવા ડોળથી બગી મારી ચૂકી.

તે પછી ધણા દિવસ સૂધી આ વૃદ્ધ ખેડુત તેને મુકામે ગયો પરંતુ મુલાકાત થઈ નહિ. અને જ્યારે મળે ત્યારે એજ જવાબ મળતો કે “કાલે આવજો.” કેટલાક કાગળો લખ્યા તેમાંથી એકનો પણ જવાબ મળ્યો નહિ. આખરે કંટાળીને તેણે એ દેશાઈના ખીમતગારને રૂપ) આપીને મુલાકાત કરી. આ વખતે મિં ફ્રેંલિંગ્સ ધી છૂટ પહેરતો હતો અને ઘોડાઓ તૈયાર થઈને ત્યાં આવતા હતા. ફ્રેંકલાંડે વિચાર્યું કે જેમ બને તેમ દૂકામાં વાત પતાવી દેવી,

તેથી પોતાની ખરી હકીકત ઝટ જાહેર કરી, પોતે ફેટલાક વર્ષથી ખેતર સંભાળે છે, કેવો સૂધારો કર્યો છે, અને પાછળથી પોતા ઉપર કેવો દૈવકાપ થયો છે તે સર્વ કહ્યું. નવો પટો કરી આપવાનું વચન અને ખેતર છોડી દેવાને મળેલી નોટિસ, સંબંધી વાત ઉપાડતો હતો. તે વખતે દેશાઈજી ખૂટ પહેરી રહ્યા હતા. તે બોલ્યા કે, ‘પટો નવો કરી આપવાનું વચન શું? હું એ વિષે કંઈપણ જાણતો નથી. ક્ષેત્ર છોડી દેવાની નોટીસ સંબંધી કામ મારા મુખ્યારતું છે. એ બાબત એને કહો. એ તમારી સાથે ન્યાયથી વર્તશે. મિ. ફ્રેંકલાંડ! તમારે માટે હું ધણો દિલગીર છું—ખરેખર હું અત્યંત દિલગીર છું. મુવો આ ખૂટ બનાવનાર. તમને માલૂમ છે કે હમણાં હું કેવી સ્થિતિમાં છું! મને એક મિનિટની પણ કુરસદ મળતી નથી. ફક્ત થોડાજ દિવસ માટે અમે પ્રગણામાં આવીએ છીએ. કાલ ઘોડાની સરતોમાં મારે જવું છે, તેથી મને નવરાશ નથી. માટે મારા મુખ્યાર મિં ડીલને એ વિષે વાત કરજો. મારાબધાં કામ મેં એને સોંપ્યાં છે. મને ખાત્રી છે કે એ તમારી સાથે ન્યાયથી વર્તશે. જોકે! જો પેલો ઘોડા આવ્યો કે,—

આ અવિચારી યુવાન દેશાઈની પાછળ પાછળ જઈને વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે તેને કહ્યું કે, “ એ બાબત મિં ડીલને મેં કહ્યું પરંતુ તે એમ કહે છે કે લેખ વગર મોતું વચન અવાળે બાચકા ખરવા જેવું છે, અને તેથી આપના સિવાય બીજા કોઈ મારી દાદ સંભળે તેમ નથી. સાહેબ! હું ખાત્રીથી કહું છું કે, હું આજસુ ખેડુત નથી. મારું ક્ષેત્રજ એ વિષે આપને ખાત્રી કરી આપશે.” દેશાઈએ જવાબ આપ્યો કે “ એ પ્રમાણે મિં ડીલને કહો અને સમજવો. આવી દરેક બાબત હું તેનેજ સોંપું છું અરે મને ખાત્રી છે કે તે તમારી સાથે ન્યાયથી વર્તશે. કામ કરવાને મને જરાએ નવરાશ નથી.”

તરૂણ દેશાઈનો જવાબ ‘હાડીઆને મન હસવુંને દેડકાને પ્રાણ જાય’ તેવો હતો. એજન્ટ ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં તે ભૂલતો હતો. ફ્રેંકલાંડનું ક્ષેત્ર ભેઈ લેવા માટે કોઈ બીજા માણસે મિ. ડીલને સમજાવ્યો હતો, તે સાથે એક હુંડી પણ તેને લાંચ તરીકે આપી હતી. આથી

મિં ડીલ ફેંકલાંડની વિરૂદ્ધ ચાલી તેનું કહેવાનું માનતો નહિ. ધર્મીને ઘેર ધાડ! આખરે તેણે એ ખેતર ફેંકલાંડ પાસેથી લેઈ લીધું અને કૃત્રિમ દીલગિરિ દર્શાવી કહ્યું કે મારાથી અન્યાયે કેમ વર્તાય? નવા ખેડુતે તમારા ઝુપડાને ઠેકાણે એક ગૃહસ્થ રહી શકે તેવું ધર બાંધવા કબૂલ કર્યું છે.

આ નવા કરારની મિં ફેલિંગ્સખીને કંઈપણ ખચર નહોતી. તેણે વગર વાંચ્યે પટાપર સહી કરી આપી હતી; અને પટા પ્રમાણે ન વર્તે તો ચુન્હોગારી તરીકે અર્ધિ સાંચ પ્રથમથી લેઈ લીધી હતી. અગર જોકે તે મોટો જગીરદાર હતો તોપણ રોકડ નાણાંની તેને ઘણી વાર જરૂર પડતી. પોતાના રોઠને કામનો કંટાળો હતો તે છતાં તેને રાજી રાખવાને મિં ડીલ બરાબર તજવીજ રાખતો. પોતાના વચનથી જુઠા પડી, બોલ્યું અબોલ્યું કરી, એક જુના અને લાયક ખેડુતને છેતરવાનું વૃદ્ધ ફેલિંગ્સખીને કંઈપણ કારણ નહોતું. પરંતુ જૂના પટા જે વખતે તેને મોકલવામાં આવ્યા તે વખતે ફેંકલાંડ સાથે થયેલી વાતચિત તે તદ્દન વિસરી ગયો હતો. પરંતુ તેનું વિસ્મરણ ફેંકલાંડના કુટુંબને ઘણું દુઃખકરતા તથા આપત્તિના મૂળ રૂપ થઈ પડ્યું.

પ્રકરણ ૩ જી.

જ્યાં વિશ્વાસ છે ત્યાં નિમકહલાલીને માન મળે છે
અને તેનો ખદલો કવચિતજ મળતો નથી.

જે દિવસે તેઓએ પોતાનું ક્ષેત્ર છોડ્યું તે દિવસ આ કમન-શીખ કુટુંબને માટે ખરેખરો દિલગીરી ભરેલો હતો. મિ. ફેંકલાંડના બાપદાદા, ફેલિંગ્સખી કુટુંબના નિમકહલાલ ખેડુત હતા. આ સહ-જાઓએ ક્ષેત્રમાં કાંઈ કાંઈ ને કાંઈ પણ સૂધારો કર્યો હતો. જ્યારે આ વાત સર્વના જાણવામાં આવી ત્યારે આડોશી પાડોશીઓને ઘણીજ દયા ઉત્પન્ન થઈ અને મિ. ફેલિંગ્સખીપર શીટકારનો વરસાદ વરસાવા મંજૂ. પરંતુ આ વખતે મિ. ફેલિંગ્સખી તો આ-ટકોટની સરતોમાં મચ્છગૂલ થઈ રહેલો તે જ્ઞાતો સાંભળે? સરતોમાં

જઈ પોતાના જીવનન ઘોડાપર બેસી જ્યારે તે હજારો રૂપિયાની સરતો બેસતો હતો તે વખતે આ વૃદ્ધ માણસ પોતાના કુટુંબને સાથે લઈને એક નાની બાગીચી ગાડીમાં બેસી નાની નેળને રસ્તે ચઈ, જે ક્ષેત્ર પોતે ખેડ્યું હતું, અને જેની અંદર પોતે વાવણી કરી હતી, પરંતુ જેની પેદાશ તે કદી પણ લેવાનો નહોતો તે ક્ષેત્રને છેલ્લી સલામ કરતો ધીમે ધીમે જતો હતો.

ધાસની ગંજ પાસે દેવતાની ડોલ ભૂલીજવાને માટે જેણે પોતાનેજ અતિ ઠપકો દીધો હતો તે હુના નામની દાસી આ વખતે પોતાના શેઠને મદદ કરવામાં બિલકુલે પછાત નહોતી. આ વખતે તો જાણે તેનામાં બમણું જોર આવ્યું હોય તેમ દીસતું હતું. અને અભાર સૂધીમાં તેનામાં નહિ માલુમ પડેલી હોંશિયારી અને સમય-સૂચકતાનાં કેટલાંક ચિન્હો જળકવા લાગ્યાં; પરંતુ ખરું જોતાં ઉપકાર વૃત્તિને લીધે તેનામાં આ ફેર થયો હતો.

તે ફેંકલાંડના કુટુંબમાં રહેવા આવી તે પહેલાં એક ખેડુતને ત્યાં રહેતી હતી. તે ખેડુતને એક નાનું ક્ષેત્ર હતું અને તેમાં નાનું પણ સગવડ ભરેલું ઘર હતું. હુનાને યાદ આવ્યું કે એ ક્ષેત્રનો પટા ચાલતા વર્ષમાં પૂરો થવાનો છે, તેથી તે, પોતાને જે કરવાનું હતું તે સંબંધી કોઈને એક અક્ષર પણ કહ્યાકથ્યા વગર એક દિવસ સવારમાં ઉઠીને પંદર માર્ગલ સૂધી ચાલી પોતાના જૂના શેઠને ત્યાં ગઈ. અને જો તે શેઠ એક વર્ષની સાંચના રૂપિયા અગાઉથી લે તો પોતાના છ સાત વર્ષના એકઠા કરી મૂકેલા પગારમાંથી આપવાનું કહી મિ. ફેંકલાંડને તે ક્ષેત્ર આપવા માગણી કરી. પણ તેના જુના શેઠે તે દાસીના પૈસા લેવાની સાફ ના પાડી; કારણ કે મિ. ફેંકલાંડ અગર તેના છોકરા જ્યોર્જ તરફની તેને કાંઈ પણ જામીનગીરીની જરૂર નહોતી. તેણે કહ્યું કે “તેમની શાખ ધણીજ સારી પડેલી છે અને મનમથ પ્રગણમાં ખેતીનું કામ તેમના કરતાં સારું કોઈપણ સમજી શકતું નથી.” તેણે ધણી ખૂશીની સાથે પોતાનું ક્ષેત્ર મિ. ફેંકલાંડને આપવા કબૂલ્યું. પરંતુ તે ક્ષેત્ર માત્ર યોગ્ય એકરનું હતું અને ઘર પણ એટલું બહુ નાનું હતું કે તેમાં ત્રણ માણસ કરતાં

વધારે ભાગ્યે રહી શકે. તથાપિ હાલમાં ખીજું મળે તેવું નહોતું. 'નહીં મામા કરતાં કેણા મામા શા ખોટા' એમ ધારી તે લેવા તે-મણે કબૂલ કર્યું. ગરીબ હુનાએ તે ક્ષેત્રનો કબજો તેમને સોંપાવ્યો; ને પોતે પણ તેમની પાસેજ રહી.

આ ક્ષેત્રની સંભાળ રાખવા મિ. ક્લેકલાંડ અને તેનો મોટા પુત્ર જયોર્જ રહ્યા. જેમ્સ કોઈને ત્યાં ગુમાસ્તો રહેવા મનમથ ગયો ને ત્યાં ક્લેગહોર્ન નામના મણીઆરે જેમ્સને એ લણ ઉમેદવારોમાંથી પસંદ કરી રાખી લીધો. મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું "જેમ્સ! ત્રણમાંથી મેં તને પસંદ કર્યો એતું કારણ તું સમજ્યો? મને કાંઈ એવો તુરંગ નહોતો આવ્યો; પરંતુ એમ કરવાને કેટલાંક કારણ હતાં." જેમ્સે કહ્યું "તમારા મનમાં એમ આવ્યું હશે કે હું પ્રમાણિક અને સારી ચાલનો છું. હું ધારું કે તમે મારાં માતૃશ્રીના સ્વભાવથી સારી રીતે વાકેફ થયેલા છો." મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું કે "ખરીવાત; અને તે પહેલાં તમારે માટે પણ હું વાકેફ થયેલો છું. તમે કદાચ બૂલી ગયા હશો, પરંતુ મને તો બરોબર સ્મૃતિ છે કે જ્યારે તમે નવ વર્ષના હતા ત્યારે તમારા માતૃશ્રીએ લીધેલા માલના બરતિયાના પૈસા બરવા માટે તમે આ દુકાને આવ્યા હતા. એ બરતિયામાં દશ રૂપિયાની બૂલ ઘઈ હતી, તે તમે ખોળી કાઢી પૂરેપૂરા પૈસા ભર્યા હતા. મને આશા છે કે હજી પણ તમે હિસાબી કામમાં તેટલાજ હોંશવાર અને તેજા પ્રમાણિક છો. થોડાકજ વખતપર એક છોકરાપર મૂર્ખાઈ કરીને મેં વિશ્વાસ રાખ્યો; તે મને ઠગીને જતો રહ્યો છે. પરંતુ તેથી કાંઈ હું તમારા તરફ અણવિશ્વાસ નહિ થાજી; કારણ કે તમને કેવી તરેહની કેલવણી મળેલી છે તે હું બરોબર જાણું છું; અને તે કોઈપણ માણસ માટે ખોટામાં ખોટી જામીનગીરી છે."

આ પ્રમાણે નાનપણમાંથીજ સારી ચાલનો પાયો નાખાય તો એ-વીજ રીતે છોકરાંએ તેમનાં માખાંપની સારી શાખને પાત્ર થાય. આવી શાખ સર્વથી અમૂલ્ય વારસો છે; પૈસાની ગમે તેવી ઈતરાજ થાય તથાપિ આ વારસો કોઈથી છીનવી લેવાય નહિ. સદ્વર્તન તથા સારી

શાખની પાસે પૈસો ગુલામ છે. સદ્વર્તનવાળાનો તથા સારી શાખ વાળાનો માનમરતબો જેટલો સારો હોય છે તેટલુંજ તેનું મન પણ ઉદાર તથા નિખાલસ હોય છે. તે આ લોકમાં માન પામેછે તેટલુંજ નહીં પરંતુ પરલોકનું પણ હિત અત્રેજ સાધી લેછે.

ફેની અને પેટી પોતાની સારી ચાલને લીધે ઘણી પ્રખ્યાત થએલી હોવાથી, જ્યારે તેઓ ઘેર રહી ગુજરાન ચલાવી શકે તેમ નહોતુ ત્યારે, ચાકરી ખોળવાને તેમને બિલકુલે શ્રમ પડ્યો નહિ. ઉલટા મન્મથ શહેરના મોભાદાર ગૃહસ્થો પોતાને ત્યાં તેમને રાખવાને માટે ઘણી ખૂશી જતાવવા લાગ્યા. ફેની, મિસિસ હુંગરફોર્ડને સાં રહી. એ બાઈ એક સારા ખાનદાનની હતી. તે મગરૂર અને દયાળુ હતી, પરંતુ તોછડી અને ઢોંગી (બમકાને ચઢાય એવી) નહોતી. તેને કેટલાંક છોકરાં હતાં, અને તેઓની સંભાળ રાખવાને માટેજ ફેનીને રાખવામાં આવી હતી.

મિસિસ હુંગરફોર્ડે ફેનીને કહ્યું “તરૂણ સ્ત્રી ! મારાં છોકરાંની બાબતમાં હું તને જેમ કહું તેમ તારે ચાલવું, અને તેમ થશે તો આ ઘરમાં તારી જે બરદાસ લેવાશે તેને માટે તારે બિલકુલે પરતાવું નહિ પડે. આ ઘરની અંદર ચાકરથી તે શેઠ સૂધી સુખી થાય તેમ વર્તવાને હું ચાહું છું. હું જાણું છું કે તારી સ્થિતિના પ્રમાણમાં તે વધારે માન સંપાદન કરેલું છે; અને તેટલા માટે તારા વિષે મેં જે ઉમદા વિચાર બાંધ્યો છે તે વિચારને તું પાત્ર યર્થશ તો મને અસાનંદ થશે.” મિસિસ હુંગરફોર્ડની રીતભાતથી ફેનીને કે કેટલોક ડર રાખતી હતી તથાપિ પોતા માટે તેને પૂર્ણ ભરોસો હતો. અને આ ભરોસાને માટે તેની શેઠાણી તેનાપર બિલકુલે નાખુશ નહોતી.

આ વખતે પેટી પણ નોકરીએ લાગી. તેની શેઠાણીનું નામ મિસિસ ક્રમ્પ હતું. એ વૃદ્ધ બાઈ એક તવંગર સ્ત્રી હતી. તે કબૂલ કરતી હતી કે “મારે તો અસાધારણ સારા સ્વભાવનું માણસ મારી તહેનાતમાં જોઈએ.” તે મન્મથથી થોડાક ગાઉ દૂર રહેતી હતી. સાં તેનાં સગાંવહાલાં હતાં, પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા અને નખખાઈને

લીધે તે પોતાની જાંઘળી તદ્દન એકાંતવાસમાં ગૂંમરતી હતી.

આ કુટુંબમાંથી ફક્ત ફ્રેંક એકલો જ ઠેકાણે પડ્યો નહોતો. એક મિ. બાર્લો કરીને સારી શાખનો વકીલ હતો, તેને અરજી આપવાનો તેણે વિચાર કર્યો. જ્યારે બેટરવર્થ સાથે લડાઈ થઈ ત્યારે ફ્રેંકે જે દયા અને ભલભનસાઈ વાપર્યા હતાં તે જોઈને આ બાર્લો સાહેબ ખૂશી થયા હતા. અને તેથી તેણે તેને વચન આપ્યું હતું કે “ દુઃખની વખતે હું તને મારાથી જનતી મદદ કરીશ. ” સારા ભાગ્યે એવું બન્યું કે મિ. બાર્લોને એક કારકુનની જરૂર હતી. ફ્રેંકમાં કેટલું પાણી છે તે તે જાણતો હતો, તથા તેના પ્રમાણિકપણા ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં તેને કાંઈ પણ હરકત જણાતી નહોતી; તેથી તેણે ફ્રેંકને પોતાની ઓફિસમાં કામે લગાડવાનો નિશ્ચય કર્યો ફ્રેંકને પહેલાં સઘળા વકીલો તરફ સ્વાભાવિક ધિક્કાર હતો. તે એમ ધારતો હતો કે તેઓ કદીપણ પ્રમાણિક હોયજ નહિ પરંતુ જ્યારથી તેને મિ. બાર્લો સાથે સહવાસ થયો ત્યારે તેને પોતાની ભૂલ માલૂમ પડી. આ ગૃહસ્થ કદી પણ નીચ યુક્તિ વાપરતો નહોતો; પરંતુ ઉલટો, જેઓ દુસ્મનાવટજ કરવા માટે લડતા તેઓને તેમ કરતાં અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરતો. જળતામાં તે ધી હોમી કજીઓ સળગાવવાને બદલે સુલેહ કરાવવામાં વધારે આનંદ માનતો. મિ. બાર્લો માટે એમ કહેવાતું કે ઇંગ્લાંડમાં તેની સ્થિતિના વકીલ કરતાં તેણે કોર્ટની બહાર ઘણા કેસો ખોયાછે, પરંતુ કોર્ટની અંદર એકે નહિ.” હમણાં હમણાં તેનું માન એટલું બધું વધી ગયું હતું કે સર્વ લોકો તેને કાયદા જાણનાર ગણીને નહિ પરંતુ કાયદા બાંધનાર જાણીને તેની સલાહ લેવા આવતા હતા. આવા શૈઠના હાથ નીચે ફ્રેંકને સુખી થવાની ભારે આશા હતી. તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો કે “મિ. બાર્લોના વખાણ અને ચાહનાને પાત્ર થવામાં મારે બિલકુલે ક્યાસ રાખવી નહિ.”

જેમ્સ ફ્રેંકલાંડ, મિ. ક્લેગહોર્નને ત્યાં સુખમાંદિવસ ગાળવા લાગ્યો. તેના સઘળાં માહકો કહેવા લાગ્યા કે “જ્યારથી આ તરફ પુરૂષ તમારી દુકાને બેઠો છે ત્યારથી તમારી દુકાનની જેવી સંભાળ

લેવાય છે તેવી કાંઈ પણ દિવસ લીધામાં આવી નથી.” જેમ્સ હિસાબ ધણોજ ચોખ્ખો રાખતો અને ભરતીઆં પણ ધણી ઝડપથી અને સફાઈખંધ તૈયાર કરતો. દુકાનપર એ એવો તો નળુક બેસી રહેતો કે તેના શેઠના પેટમાં ડર પેઠો કે રખેને એની તંદુરસ્તીને કાંઈ ધોકો પહોંચે! કારણ કે તેની દુકાને બેઠા પહેલાં જેમ્સે કદી પણ આવી મેહેનત કરી નહોતી. તેથી મિ. કલેગહોર્ન એક દિવસ તેને કહ્યું કે “જેમ્સ તારે થોડો થોડો વખત બહાર ફરી આવવું જોઈએ. બ્યારે વરસાદપાણી ન હોય ત્યારે વખતોવખત હવા ખાવા જવું. એમ નહિ સમજતો કે મારે તને હમેશાં ધાંચીની ધાણીના બળદની માફક જેડી રાખવોછે. જા, આજ હવા સારી આવે છે; તારી ટોપી લે અને થોડે સૂંધી ફરી આવ. તું પાછો આવીશ ત્યાંસૂંધી દુકાનનું કામ હું સંભાળીશ. બ્યારે તું મારી મરજી ધણી સારી રાખેછે ત્યારે હું તારાપર સંખાઈ રાખું એ ઠીક ન કહેવાય. ‘શેઠ બલા તો ચાકર બલા અને ચાકર બલા તો શેઠ બલા.’ મિ. જેમ્સ! એમ ન સમજતો કે હું તને ચાકર કહું છું; એ તો જીભથી એમ બોલાર્થ જવાયું, અને જો મનમાં તેમ નથી તો પછી બોલેલું તારે ગણગારવું નહિ.”

કાંઈ પણ આદમીને છૂટ આપવા તરફ મિ. કલેગહોર્નનું વલણ નહોતું. તે એકલપેટો નહોતો, પરંતુ તેને માણસની જિંચી નીચી પંક્તિનો વધારે ફાંકો હતો. ધણું દુઃખ ખમીને રફતે રફતે પોતે પૈસાદાર થયેલો તેથી તે એમ ધારતો કે વેપારમાં પડનાર દરેક જણે દુઃખ તેમ સુખ ભોગવવાં જોઈએ. પોતાના હેડ મુનીએ ધણું દુઃખ વેઠ્યું તેથી હવે તે તેને સુખ આપવા ઈતેજર હતો.

જેમ્સને પોતાના બાઇ ફ્રેંક ઉપર સ્વાભાવિક રીતેજ ધણું હેત હતું. તેથી રજા મળી કે તરતજ તે ફ્રેંકને લાં ગયો, અને લાંથી બંને બાઈઓ પોતાની બેનને પોતાની સાથે ફરવા લેઈ જવાને મિસિસ હુગરફ્રાઈડને લાં ગયા. તેઓ પોતાના પિતાને લાંથી જૂઠાં પડ્યાં સારપણી મનમથ સહેરમાં એકબીજાને ભાગ્યેજ મળ્યાં હતાં; તેથી બ્યારે તેઓ મિસિસ હુગરફ્રાઈડને લાં ગયા, અને તેના ચાકર તરફથી ખબર મળી કે “ફ્રેંક તો ઊઠરાંઓને લેઈ બહાર ફરવા ગઈછે”

સારે ધણાજ આશ્ચર્ય થઈ ગયા. તે સધળાં કે રસ્તે ગયાં હતાં તેની તે ચાકરને ખબર નહોતી, તેથી તેમણે ફેનીને તે દિવસે મળવાની આશા છોડી. તેઓ મનમંથની એક ઘટાદાર નેળને મારે વળ્યા. કેટલાક મહિના સૂધી કેદખાનાની માફક ધરમાંને ધરમાં બરાધ રહ્યા હતા તેથી તાજી હવા, લીલોત્રીવાળાં ફૂલો, અને વાડપર ખીલેલાં નંગલી પણ ખૂશ્ખોદાર ફુલો એવાં તો તેમને આનંદદાયક થઈ પડ્યાં હતાં કે સૂર્યના અસ્ત થયા પછી ધણીવારે તેઓને ઘેર પાછા ફરવાનું સાંભર્યું. જેમ્સે કહ્યું “જે લોકો આ ઉમદા સ્થળે હમેશાં જુવેછે તેઓ ભાગ્યેજ એમનું અવલોકન કરે છે. મને યાદછે કે જ્યારે આપણે આપણાં ક્ષેત્રપર રહેતા હતા સારે હું પણ અવલોકતો નહોતો. આપણા પિતાના કહેવા મુજબ આ દુનિયામાં માણસને ‘પારકે ભાંણે મોટો લાડુ’ તેમ પોતાની સ્થિતિ કરતાં ખીત્તની સ્થિતિમાં વધારે લાભ લાગે છે. આપણે એક નાની કોટડીમાં બેસી રહીએ છીએ, તેથી હવા ખાવા જવા માટે ધણા ખૂશી થઈએ છીએ; પરંતુ જેઓ હમેશાં બહાર આમ તેમ આખો દિવસ ભટક્યાં કરે છે તેઓને તો બિલકુલે સારું લાગતું નથી.”

જેમ્સની આ જ્ઞાનચર્યા કેટલાંક છોકરાંના ખૂશીના અવાજ સંભળાયાથી બંધ પડી. જે નેળમાં ફ્રેંક અને જેમ્સ ચાલતા હતા તે નેળમાં આવવાનું એક ખોડીખાઈ ઓળંગવામાં આ છોકરાં ગુંથાયાં હતાં. તેઓના કુમળા હાથમાં ભાત ભાતનાં સુંદર ફૂલોના મોટા મોટા ગોટા હતા. આ છોકરાંઓએ પોતાના ગોટા તેમની સાથેની એક તરણી સ્ત્રીને પોતે ખોડીખાઈ ઓળંગી રહેલાં સૂધી જાણી રાખવા આપ્યા. જેમ્સ અને ફ્રેંક આ છોકરાંઓને ચડવાને માટે મદદ કરવાને ગયા. ત્યાં જે સ્ત્રીના હાથમાં ફુલના ગોટા હતા તે સ્ત્રી પોતાની બેન ફેની છે એમ જોઈ તેઓ ધણા ખૂશી થયા.

ફ્રેંકે કહ્યું “આતો આપણી ફેની છે! શો ઈશ્વરી શુભ સંકેત! બેનાં તને જોયે લગભગ એક વર્ષ થયું, અમે બંનેજણુ તને મળી સાથે લેવા માટે મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં ગયા હતા; પરંતુ તું ન મળી તેથી અહીં રસ્તો તારી સોજત વગર કાપવો પડ્યો, પણ

હવે બાકીનો અર્ધો રહ્યો તે તારી સાથે ચાલીશું તેમાં સધળું વળી જશે. મારે તને ધણી વાતો કહેવાની છે. તું કાગે રસ્તે યઈને ધર તરફ જાય છે? લાંબામાં લાંબો રસ્તો હોય તે તરફ યઈને ચાલ જઈએ. આવ મારી સાથે ચાલ. આજની સાંજ કેવી રળિયામણી છે? ફ્રેનીએ થોડી ધણી આનાકાનીથી ઉત્તર વાળ્યો, “હા, આજની સાંજ ધણીજ રળિયામણી છે, અને હું ધારું કે કાલે પણ એવીજ રળિયામણી થશે. મારી શેઠાણીની રજા લેઈને કાલે હું તમારી સાથે ફરવા આવીશ; પરંતુ આજ તો મારાથી તમારી પાસે નહિ રહેવાય; કારણ કે મારે આ છોકરાં સંભાળવાનાં છે.” મારી શેઠાણીને વચન આપ્યું છે કે જ્યારે છોકરાં મારી પાસે હશે ત્યારે હું કોઈની પણ સાથે નહિ ચાલું.” આવી માથામાં વાગે એવી ના સંભળીને ફ્રેંકે જરાક ગુસ્સે યઈ બોલ્યો “તારા ભાઈઓ સાથેએ નહિ?” પોતાના ભાઈને ખોટું લાગ્યું હતું તે મનાવવા માટે હસ્તે મોંડે ફ્રેનીએ જવાબ દીધો કે “મેં મારી શેઠાણીને કાઢની પણ સાથે નહિ ચાલવાનું વચન આપ્યું છે. અને તમે ‘કાઢ પણ’ માં આવ્યા, તેથી આજ તો નહિ. લ્યો આવજો, હું જાઉં છું.” ફ્રેંકે ફ્રેનીનું ગવન પકડી રાખીને કહ્યું કે “તારી સાથે હું ચાલું તો તેથી છોકરાંને હું શી હરકત કરી શકું?” ફ્રેનીએ જવાબ દીધો કે “મને તેની ખબર નથી. પરંતુ મારી શેઠાણીની આજ્ઞા શી છે તે મને માલૂમ છે અને ખ્યાર ફ્રેંકે, જ્યાં સુધી હું એમની પાસે રહું ત્યાંસુધી મારે એમના હુકમ માનવા જાઈએ.” જેમ્સે કહ્યું “અરે ફ્રેંકે! ફ્રેનીએ આજ્ઞા માનવીજ જોઈએ.” ફ્રેંકે તરતજ તેનું ગવન છોડી દીધું અને કહ્યું કે “વહાલી ફ્રેની. તારું કહેવું સત્ય છે અને મારું ખોટું હતું, આવજો ત્યારે; પરંતુ કાલે સાંજે અમારી સાથે ફરવા આવવાની રજા લેવા જા-લતી નહિ હો. કારણ કે આપણા પિતા અને ખ્યાર ભાઈ જ્યેઠા તરફથી મારાપર કાગળ આવ્યો છે તે મારે તને વંચાવવો છે. પાંચ મિનિટ ઉભી રહે તો હમણાંજ હું તને એ કાગળ વાંચી સંભળાવું.” અગરજેકે પોતાના પિતાનો કાગળ સંભળવાની ફ્રેનીને બહુ ઉત્તેજા હતી, તથાપિ “મારે મારું વચન બરોબર પાળવું જોઈએ.”

એમ કહી પોતાની સાથેનાં છોકરાંને લેઈને તે ચાલવા મંડી. ફ્રેંક તેની પાસે ગયો અને કાગળ તેના હાથમાં મૂકી કહ્યું “તું ઘણી ડાહી છોડી છે, અને પિતા તારે માટે આ કાગળમાં જે જે લખેછે તેને તું પાત્ર છે. આ કાગળ લે. હું ધારું કે તારી શેઠાણીએ તારા પિતા તરફથી આવેલો કાગળ લેવાની તો ના નહિજ પાડી હોય!”

ફ્રેંકની કાગળ વાંચતી હતી તેટલામાં તો નાનાં છોકરાંએ ગરબ કરી મૂકી. એકે કહ્યું કે ફ્રેંક મને પેલો ગોટા તોડી આપ, બીજાએ કહ્યું કે પેલા સુંદર વેંત્રાનું કૂલ મારે લેવું છે તેથી મને જીવો કર, અને સૌથી નાના છોકરાએ કહ્યું “ચાલો આપણે ધોરી રસ્તે થઈને જઈએ, કારણ કે મારે આગિયા જોવા છે. માએ કહ્યું હતું કે ‘તું જોજે.’ જ્યારે અમે આગિયા જોઈએ ત્યારે એક જગોએ બેશીને તું તારો કાગળ વાંચજે.”

પોતાની શેઠાણીએ જેને માટે મના નહિ કરેલી તે દરેક બાબતની છૂટ આપવાને ફ્રેંક તૈયાર હોવાથી ઉપલી દરખાસ્ત તેણે માન્ય કરી. જ્યારે તેઓ જોવાની જગાએ આવી પહોંચ્યાં ત્યારે નાના ગુસ્સાવસે (નાના છોકરાનું નામ) તેણીને સાડે એક સુંદર બેઠક ખોળી કાઢી. ફ્રેંક ત્યાં કાગળ વાંચવા બેઠી અને છોકરાંઓ આગિયા જોવાને દોડી ગયાં.

એકવાર પત્ર વાંચવાથી પોતાના મનની તૃપ્તિ ન થવાથી ફ્રેંકને તે કાગળ ત્રણવાર વાંચી જોયો. જે પિતા તેમને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વહાલો હતો, તથા જે પિતાએ તેમને નીતિનો માર્ગ બતાવ્યો હતો તે પિતાના પત્રથી તેમનું મન એટલું બધું અધીરું થાય તેમાં લેશમાત્ર પણ આશ્ચર્ય નથી. તે કાગળ નીચે પ્રમાણે હતો:—

“મારા પ્યારા દીકરા તથા દીકરીઓ:—તમારા વગર આ ઘર મને ખાવા ધાય છે, દીવસ ઉદાસ લાગે છે, તથા રાત્રિએ પણ ગમતું નથી. પરંતુ તમે ત્યાં ખૂશીમાંજો એમ જાણી સતોપ પામું છું; મારા જેવા વૃદ્ધ પિતાને એ મોટો દિલાસો છે. ફ્રેંકને તેના પોતાના પ્રયત્નથી મિ. બાર્ડોને ત્યાં નોકરી મળી એ જાણી મને ખરા અંતઃકરણથી ખૂશી ઉપજે છે. મને ખાતરી છે કે તે હવે

વડીલોને ધિક્કારતો નહોં હોય. એના વિશે હું એમ ધારૂં કે ગમે તેવા કદા દુસ્ત્રમનને પણ તે લાગટ અર્ધા કલાક સૂધી ધિક્કારી શકવાને નથી. મારાં છોકરાંમાંથી કોઈ પણ અદેખાં કે વેરવાળવાને તત્પર નીવડ્યાં નથી તેને માટે હું પરમેશ્વરનો મોટો ઉપકાર માનું છું. વળી એટલેવશસ્ત્રનાં છોકરાંઓની પેઠે પૈસા માટે માંહોમાંહે લડી મરતાં પણ નથી. “ઉમળકાથી આપેલો સૂકો રોટલો ખાવો એ સારો પણ કમનનાં પકવાન જૂડાં.” તમારામાંથી કોઈને પણ આ કહેવત લખવાની કાંઈ જરૂર નહોતી; પરંતુ ધરડાં માણસ વાતોડિયાંજ હોયછે. મારા સંધીવાને લીધે મારાથી વધારે વાતોડિયા થવાતું નથી. બીનાં કપડાં પહેરીને ફ્રેલિંગ્સબીને ત્યાં ઘણીવાર ખોટી થવું પડ્યું, ત્યારથી જે શરદી મને થઈછે તેને લીધે સંધીવા ઘણોજ વધી પડ્યોછે; પરંતુ મને આશા છે કે થોડા વખતમાં મને ફેર પડી જશે, અને તમારા પ્યારા ભાઈ જ્યોર્જની સાથે ક્ષેત્રમાં કામ કરવાને હું શક્તિમાન થઈશ. ગરીબ જ્યોર્જ! એને એટલું બધું કામ કરવાનુંછે અને તે એટલું બધું તો કરેછે કે એ રખેને માંદો પડે! અત્યારે એ આપણા નાના ક્ષેત્રમાં છે, અને ત્યાં ઘણીજ કડણુ ટેકરીઓ ખોદેછે. એણે ખોદી ખોદીને એનો મોટો ઢગલો કર્યો છે. પરંતુ મારા મનમાં એમ છે કે એ એવી સખ મહેનત ના કરે તો સાફ

મારા વહાલા જેમ્સ અને ફ્રેંક! તમે આખો દિવસ અને રાત તમારી દુકાનોમાં ન બેશી રહો તો સાફ. તમે બંને જણુ એમજ કરતા હશે એવી મને ધાસ્તીછે; તન તેમ મનને આરામ મળવા માટે સાંજના પહોરના બહાર અવસ્થે ફરવા જવું જોઈએ. જે તમે હજુ સૂધી ફરવા જતા ન હોતો આ પત્ર મળ્યા પછી હમેશાં તેમ કરશો. મારી વહાલી પુત્રીઓને મારા સપ્તેમ આશીર્વાદ કહેજો. મિસિસ હંગરફોર્ડને ત્યાં ઘણા બપકાદાર માણસો આવે છે એવું મેં સાંભળ્યું છે; પરંતુ ફ્રેની જેવી લાવણ્યતા વાળીછે તેવીજ ડાહી નહોત તો મારે એને માટે ઘણોજ બય રાખવો પડત. કારણ કે એવા ધરની અંદર દાસીઓ ઘણીજ જોખમભરેલી સ્થિતિમાં હોયછે. મને ખાતરી છે કે ફ્રેની હમેશાં એની માતૃશ્રીની કહેવત અને

દાખલો ધ્યાનમાં રાખશે. મેં સાબળ્યું છે કે મિસિસ કુમ્પના ધ-
ડપણ અને નવજાઈને લીધે તેનો સ્વભાવ જીતવો એ ઘણુંજ
મુશ્કેલ છે; પરંતુ પેટીનો સ્વભાવ એવો તો સારો છે કે એને જેણે
એકવાર પણ જોઈ હશે તે એના પ્રત્યે મમતા બતાવ્યા વગર રહેશે
નહિ. લખતાં લખતાં હવે મારો હાથ થાકી ગયો છે; જ્યારે મારા
જમણા હાથમાં વા આવવાથી આ કાગળ ડાબે હાથે લખ્યો છે.
મારાં વહાલાં છોકરાંઓ! ઈશ્વર તમારું રક્ષણ કરે અને બહુ કરે!
તમારાં જેવાં છોકરાં રૂપી દિલાસો જોઈને આ દુનિયામાં મારે બી-
જ કશાની પણ વાંછના નથી. ખેડુત બેટરવર્થ્સ ગમે તો તેની આ-
ખી મિલકત મને આપવાને કમ્પ્લ થાય તથાપિ હું તમને તેને ના આપું.

તમારા પત્રની આશા રાખનાર,
તથા હમેશાં તમને સુખશાંતિમાં ઈચ્છનાર,
તમારો પિતા,
બી. ફ્રેંકલાંડ.”

ફ્રેંની પોતાના પિતાનો કાગળ વાંચી રહી કે તરતજ છોકરાં-
ઓએ બુમ પાડી કહ્યું કે “ અરે પેલા આગિયા તરફ જુનો.” તે
જીવડાં ધોરી રસ્તાપર જ્યાંયંધ હતાં અને નાના તારાઓની માફક
ચળકતાં હતાં. છોકરાંઓ આ જતુંઓને આશ્ચર્યથી નિહાળી નિ-
હાળીને જોતાં હતાં; તેટલામાં એક ફ્રેંચ રજીશિંગડું વાગતું સાંભ-
ળવાથી તેમનું લક્ષ તે તરફ ખેંચાયું. તેઓએ આસપાસ જોયું તો
એ અવાજ એક આથેના છાત્રમાંથી આવતો માલૂમ પડ્યો. તેઓ
કહેવા લાગ્યાં કે “ ચાલો આપણે તે છાત્ર પાસે જઈને વાદિત્ર બ-
રોબર સાંભળીએ”. તે વખતે સતાર અને સારંગી વાગતાં સંભળા-
યાં. છોકરાંઓએ ફ્રેંનીને લાં જવા માટે જોરથી ખેંચીને કહ્યું કે “ ચાલો
આપણે પાસે જઈએ.” ફ્રેંનીએ કહ્યું કે “ મારા વહાલાંઓ, આપણને
વાર લાગે છે તેથી આપણે સત્તર ઘેર જવું જોઈએ. જુઓ તે
ધરના બારણા આગળ માણસોનું મોડું ટાળું છે, અને જો આપણે
લાં જઈએ તો તમારી સાથે કોઈપણ બોલશે, અને એ વાત ત-
મારાં માતૃશ્રીને બિલકુલે પસંદ નથી.” આથી છોકરાંઓ ચૂપ થઈ

ગયાં અને ફ્રેનીના કહ્યા પ્રમાણે ચાલવાને માટે સધળાં એક ખીન્નના મોં સામું જોવા લાગ્યાં. પરંતુ તેટલામાં એક પડખમ વાગતી સાંભળાઈ અને નાનો ગુસ્તાવસ તે વાદિવ વધારે સાંભળવાની તથા જોવાની પોતાની જાણસા દયાવી શક્યો નહિ. તેણે ફ્રેનીનો હાથ છોડી દીધો અને ‘મારે એ સાંભળવું છે તથા જોવું પણ છે’ એમ કહેતો કહેતો દોડી ગયો.

ફ્રેનીને તે ટોળાની અંદર ગુસ્તાવસની પાછળ જવું પડ્યું તે છોકરો એક તરણુ લશ્કરી અમલદારની પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેણે એને તેડી લીધો અને કહ્યું કે “ખરેખરા આ છોકરો બહુ સારો છે. દરેક રીતે એ એક સોલજરને લાયક છે. હું એને પડખમ ખતાવીશ અને વગડાવીશ પણ ખરો. હું જોગીયું કે કોણ મને મના કરે છે,” તે અમલદાર આ પ્રમાણે બોલીને નાના ગુસ્તાવસને લઈને જગમાં જવાની નીસરણીનાં કેટલાંક પગથીયાં ચડ્યો. ફ્રેની બે-બાકળી થઈને એ આદમીને બોલાવવા મંડી અને કહ્યું કે મારી સાંભાળમાં આપેલા બાળકને રોકી ન રાખશો. જો હું મારી શેઠાણીનો હુકમ નહીં માનું તો તે મારાપર ગુસ્સે થશે. તે આ રીતે રક્ષક કરતી હતી તેટલામાં ઝીણોસાદ કાઢી એક સ્ત્રી વચ્ચે બોલી ઉઠી એ સ્ત્રી તે અમલદારની પાસે ઉભી હતી, અને અગર જો કે તેના પોશાકમાં ઘણો ફેરફાર થઈ ગયેલો હતો તોપણ તે સેડી બેટસ્વર્થસ છે એમ ફ્રેનીએ જાણખી કાઢી. તેની બેન જેસી તેની પાસે ઉભી હતી.

સેલાએ કહ્યું “ફ્રેની ફ્રેંકલાંડ! એ છોકરાને નહિ આપવા દેજો. આમ રક્ષક શેની કરેજો તારાથી સારા દરજ્જાના હોય તેને જાણખ અને તેમની પાસે આવતી ના. તારી શેઠાણી ગુસ્સે થશે કે નહિ તેની કોણ દરકાર રાખેજે? તેનાથી અમને કાંઈ કાઠી મૂંકાય તેમ નથી. શું એ અમને દેશપાર કરશે? કેપ્ટન બ્રુમ્મી-ગટનને કોણ કાંઈ કહી શકનાર છે?” આટલું કહી તે તુચ્છકાર કરી ખડખડ હસી પડી. આગળ પાછળ ઉમેલામાંના કેટલાક પણ હસવા લાગ્યા. પરંતુ બ્યારે ફ્રેની જગ તરફ પોતાનું મોં જિયું કરી રડતી રડતી નાના ગુસ્તાવસને પાછો માગતી હતી, ત્યારે કેટલાક

સદ્ગૃહસ્થોને ફેનીનું સુંદર અને સવિનય મુખાર્પિત જોઈ મનમાં દયા આવી. તેઓએ કહ્યું “અરે બહુમીંગટન જરીક મર્યાદશીળ થાઓ. છોકરો પાછો આપો. તમારે માટે તે પોતાની નોકરીમાંથી નીકળી જાય એ ઠીક નહિ.” બહુમીંગટન તે છોકરાને આપવા જતો હતો, પરંતુ સોસીસેલી વચ્ચે પડી ધમકી દઈ કહેવા લાગી કે બહુમીંગટન જો તમે એ છોકરાને આપી દેશો તો હું તમારી સાથે બોલીશ નહિ. વાહ! બહુ સારી વાત! તમારા જેવો પુરૂષ અને તે વળી એક અમલદાર તે એક બૈરી અને ઉદ્ધત આકરડીથી દબાઈ જાય એ કેવું કહેવાય! તેને માટે અથવા તેની નોકરીને માટે અહીં આં કાણુ દરકાર રાખે છે!!”

તે અમલદારના હાથમાંથી છટકી જઈને નાના ગુસ્તાવસે કહ્યું “હું દરકાર રાખું છું, હું. તે ઉદ્ધત છોકરી નથી. તમારી પડખમ હુ નહિ જોઈ, અને ખૂશીની સાથે સીધો સીધો તેની સાથે ઘેરજ નઈશ.”

સોસીસેલીએ તેને ખાળવાંને માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ એ સૌ ધૂળપર લીપણ થયું. તરતજ તે ફેની પાસે નીચે દોડી આવ્યો, અને પોતાની ઉદારતા વડે સર્વ વૃત્તિઓનો સંયમ કર્યો હોય તેવા વીરનું માન ધરાવી ફેનીની સાથે આવ્યો ગયો. નાનો ગુસ્તાવસ ખરેખર ઉદાર છોકરો હતો. તે ઘેર પહોંચ્યો કે તરતજ સાંજનો બનાવ પોતાની માને કહી સંભળાવ્યો. મિસિસ હુન્ગરફોર્ડ પોતાના છોકરાની આજ્ઞા જોઈને ઘણી ખૂશી થઈ અને તેને કહ્યું કે મને ખાતરી છે કે આજની આજ્ઞાને માટે હું તને એ છોડી કરતાં બીજું કંઈ વધારે સારું ઈનામ આપી શકવાની નથી. મારાં છોકરાંની સંભાળ લેવામાં મેં એને જે જે આગાઓ કરી હતી તે તેણે નિમકહલાલીથી બરાબર બજાવી છે, તેથી મારો એવો મત બંધાયો છે કે જે સ્થિતિમાં એ જન્મી છે તે સ્થિતિ કરતાં તે જોયા પદને લાયક છે. સમ્યર્થ, મમતા અને સુબુદ્ધિને લાયક જંગોનું કામ આજથી એ મારા ઘરમાં કરશે.” બ્યારે છોકરાંઓ જુદા જુદા માસ્તરો પાસેથી પોતાના પાઠ શીખતાં હતાં ત્યારે આજથી ફેની મિસિસ હુન્ગરફોર્ડની ઈચ્છાથી હમેશાં હાજર રહેતી હતી. તરજુ

ઝીઝોની નેતા થવા જેને બાબતનું જ્ઞાન ઉપયોગી હોય તેને બા-
બત પર પૂરતું ધ્યાન આપવા મિસિસ હુન્ગરફોર્ડે ફ્રેનીને ભલા-
મથ્યું કરી. તે માયાળુ પણ માની ઝીઝે કહ્યું કે “તારી બાપા
સર્વ વખતે સારી અને શુદ્ધ થવી જોઈએ. તારી રીતભાત સુધા-
રવાની અને તારી બુદ્ધિનું ઉદ્દીપન કરવાની સઘળી વ્યવસ્થા હું
કરીશ. કારણ તેં મારાં છોકરાંની ધણી સારી બરદાશ કરેલી છે.”

ગુસ્તાવસે કહ્યું કે “મા એને એના બાઈઓ સાથે થોડો થોડો વખત
ફરવા પણ જવા દેવી, કારણ કે હું મારી બેનોને જોડતું ચાહું છું તેટલુંજ
એના બાઈઓ એને ચહાય છે, તથા એ એના બાઈઓને ચહાય છે.

પ્રકરણ ૪ થું

ધીરજ, નમ્રતા, અને આનંદી સ્વભાવ, એ ગુણો દેવદૂત
સરખા છે.

જ્યારે ગાયન શિક્ષક સવારમાં છોકરાંઓને શિખવવા આવતો
ત્યારે મિસિસ હુન્ગરફોર્ડ ફ્રેનીને એક કલાક બહાર ફરવાની રજા
આપવા લાગી. કોઈ કોઈવાર તેના બાઈ જેમ્સ તથા ફ્રેન્ક પોતાનો
વખત બચાવી તેની સાથે ફરવા જતા અને પોતાનો વખત આનં-
દમાં ગુજારતા. બચપણથીજ ઐક્યતા રાખવાનો જે બોધ તેમને
દેવામાં આવ્યો હતો, તે બોધ આ વખતે ફેટલા અત્યંત સુખનો થઈ
પડ્યો હતો તે તેના અનુભવી સિવાય બીજા કોઈપણ કળી શકવાનું નથી.

ગરીબ પેટી! પોતે આ આનંદી સમાગમનો લાભ લેઈ
શક્તી નહિ તેથી ધણી દિલગીર થતી. પરંતુ પોતાની અશક્ત
શેફાણીને તે એટલી બધી ખપની અને સુખદાતા હતી કે ધર છો-
ડીને તેનાથી એક પણ પણ ખસાય તેમ નહોતું. જ્યારે જ્યારે પેટી
પોતાની નજર આગળ નહોતી માલૂમ પડતી ત્યારે ત્યારે તેની શે-
ફાણી મિસિસ કુમ્પ પૂછતી કે “પેટી ક્યાં છે? આ કામ એણે કેમ
ન કર્યું?” પેટી જેવું સારું ચોખ્ખું કામ કોઈ કરી શકતું નહોતું.
તેથી ધરતું સઘળું વહીતર તેને સાથે આવી પડતું હતું. મિસિસ
કુમ્પ કહેતી કે “પેટી શિવાય મને કોઈએ કેપડાં ખેંચાવવાં નહિ,

મારી પયારી કરવી નહિ, છાશ કે કઢી કરવી નહિ, અને કાંઈપણ બાફવું, ઉકાળવું કે શેકવું પણ નહિ. આ સઘળાં કામ પેટીએજ કરવાં.” મિસિસ ક્રમ્પની ટોપીને ઇચ્છી કરવાનું તથા તેની કોરો ગૂંથવાનું કામ પણ એનેજ સોંપવામાં આવ્યું. કારણ કે એક દિવસે જ્યારે તે કામ કરનારી દાસી માંદી પડી હતી ત્યારે પેટીએ તે એવી તોલસુંદર રીતે બજાવ્યું હતું કે તેથી તેની શેઠાણી ખૂશ ખૂશ થઈ ગઈ હતી હવે તે પોતાની ટોપી દિવસમાં ત્રણવાર બદલાવતી, અને જે ટોપી એકવાર પહેરતી તે ફરી પહેરતી નહિ. ઉપર જણાવેલાં કામ કરવાથીજ પેટીને પતે તેમ નહોતું. મિસિસ ક્રમ્પ કહેતી કે ‘પેટીએ વલોવીને તૈયાર કરેલુંજ માંખણ હું ખાઈશ, બીજું ખાવાની નથી.’ પરંતુ આથીએ ખરાબ એ હતું કે એકે રાત એવી નહોતી જતી કે તે પેટીને બેચાર પાંચ વાર જગાડતી નહિ.

‘પેલો કૂતરો શા માટે બસેછે ? તથા પેલી બિલાડી કેમ મિયાઉ મિયાઉ કરે છે ? તે ઉઠીને જો’ એમ તેને હુકમ કરતી. અને પાછી તે ઉંઘવાની અણીપર આવે એટલે બોલી ઉઠતી કે “પેટો ! પેટો ! જોને રસોડા પાસેથી આ બચકર અવાજ શેનો આવે છે ?” પેટી કહેશે કે ‘અરે શેઠાણી, એ તો કૂકડો બોલેછે.’ ત્યારે એવો ઉત્તર મળે કે ‘અરે તું બહાર જ; અરે ! આમ બચખીત અવાજ કરતાં તેમને અટકાવ. પેટો કહે કે શેઠાણી ! અરેખર હું એમને અટકાવી શકવાની નથી.’ ત્યારે શેઠાણી કહે કે ‘જો તું ઉઠે તો અટકાવીજ શકે. તું ઉઠ અને કોરડો મારી તેમને આધાપાછા કરી દે એટલે હમણાં બોલતા બંધ થઈ જશે. જો તું નહીં ઉઠે તો મને એક ક્ષણમાર પણ ઊંઘ આવવાની નથી.’

ગરીબ પેટી થી રીતે ઉંઘતી હશે તેનો વિચાર તેની શેઠાણી બિલકુલે કરતી નહોતી. જન્મથી તે કંઈ ખરાબ સ્વભાવની સ્ત્રી નહોતી; પરંતુ મંદવાટે દરેક માણસની માફક એને પણ ચિડાઉ કરી નાંખી હતી. તેની અસંખ્ય દોષલતના અધિકારી થઈ પડવાની લાલચે તેનાં સગાંવહાલં તથા આકર નફરો તેની એવી તો ખરદાસ પ્રથમ ઉઠાવતાં અને એને ખૂશ રાખવાનો એવો તો પ્રયત્ન કરતાં કે તે કૂલાઈને

પોતાને સોનાની મૂર્તિ ધારતી, અને 'મારી પાસે જે આવે તે મારી ઈચ્છા પ્રમાણેજ માલે' એમ તે ઈચ્છતી. પોતાની આગળ પાછળના સઘળા માણસોને મતલબના ચાર દેખીને 'સોજતે અસર' પ્રમાણે તે પણ સ્વાર્થા યર્થ ગઈ હતી. તે એક બે વર્ષ સુધી રાત દિવસ બીજાઓને પોતાને કામે લાગેલા જોઈને એમ ધારતી કે 'તે પુરૂષો સ્વભાવિક રીતે અને જરૂરિયાતને લીધે મારી મરજી ઉઠાવવાનેજ જન્મેલા છે. આથી તે માણસોના સુખ સંબંધી તથા તેઓની સારી વર્તણૂક સંબંધી કાંઈપણ વિચાર કરવાનું તે ભૂલી ગઈ હતી.

પેટીના શ્રમ અને આનંદી સ્વભાવથી મિસિસ કુમ્પને એટલી બધી લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી કે પોતાના અન્તઃકરણને શાન્ત પાડવા વારંવાર તે કહેતી કે "ઠીક! ઠીક! એ સઘળાનો બદલો હું મારા વીલમાં વાળીશ." તેના મનમાં એમજ દૃઢ થઈ ગયું હતું કે 'બીજા ચાકરોની માફક પેટી પણ પૈસાની લાલચથી આટલું બધું કામ કરેછે અને વાળવા ધારેલા બદલાની આશાએ પેટી આખો જન્મારો મારી ગુલામ થઈ રહેશે'. પરંતુ આવા વિચાર કરવામાં તેણે ઘણી ભૂલ ખાંધી હતી. આ પ્રમાણે કાનમાંને કામમાં કેટલાક મહિના વીતી ગયા. પેટી પોતાનું કામ નિયમસર તથા ઈશ્વર પ્રીત્યે બરોબર બજાવતી. તથા પોતાની શેઠાણીને કાંઈપણ તરેહની હરકત ન આવે તે ધ્યાનમાં લેતી. પેટી પૈસાની લાલચથી કામ કરેછે એમ મિસિસ કુમ્પનું ધારવું કેટલું ખોટું હતું તે નીચેની બાબત પરથી જણાશે. એક દિવસ સવારમાં પેટી ઉઠાસ ચહેરે પોતાની શેઠાણીના ઓરડામાં આંવી. તેની મુખમુદ્રામાં એટલો બધો દરક પડી ગયો હતો કે અગર જોકે તેની શેઠાણીને બીજાના મોંના ચહેરાપરથી તેના મનના સારાનરતા વિચાર જાણી લેવાનો જન્મથીજ મહાવરો નહેતો, તે છતાં પણ આં દરક તે જાણી ગઈ. તેણે પૂછ્યું "છાડી, શું છે?" પોતાની આંખમાંથી ટપકતાં આંસુ છૂપાવવાને વાંકી ફરીને પેટી-એ કહ્યું "શેઠાણી! ઘણીજ દિલગિરી ભરેલી ખચર છે! "મિસિસ કુમ્પે કહ્યું "હું પૂછ્યું કે શું છે શું? જે હોય તે કહીદેને. શું તે મારી ઉત્તમ ટોપી ઈચ્છી કરતાં કરતાં બાળી નાંખીછે? એજ છે કની?"

પેટીએ કહ્યું “અરે શેઠાણી સાહેબ ! ધણું ખરાબ ! એથીએ ખરાબ ! !” શેઠાણી બોલ્યાં “એથીએ ખરાબ ? એથી ખરાબ વળી બીજું શું હોય ?” પેટીએ ખુલાસો કર્યો કે “બાઈ સાહેબ ! મારો બાઈ જ્યોર્જ તાવના આગરને લીધે ઘણો માંદો છે, અને તેને જીવવાની કોઈને આશા નથી. આ રહ્યો મારા પિતાનો પત્ર.” મિસિસ કુમ્પે પોતાના બિછાનામાં જરીક બેઠી થઈ અને આશ્વર્યથી પેટીના સામું જોઈને બોલી “અરે ચરમા વમર હું શી રીતે વાંચી શકું? એની અંદર જે બીના હતી તે તે કહી ત્યારે હવે મારે વાંચવાનું પ્રયોજન શું છે? આટલું બધું તું શા માટે રડે છે? જો, મારાથી આ પ્રમાણે જમતા સૂંધી બેશી નહિ રહેવાય. આંસુ લોહી નાંખ અને મારી ટોપી લાવ. કારણ કે રડવાથી તારા બાઈને કાંઈ સારું થવાનું નથી.” પેટીએ આંસુ લોહી નાખ્યાં અને કહ્યું નહિજ, રડવાથી મારા બાઈને સારું થવાનું નથી, પણ—

‘પણ મારી ટોપી ક્યાં છે? પોશાકના ટેબલ પર તે માલૂમ પડતી નથી’

પેટીએ જવાબ દીધો, “શેઠાણી ! મારથા હમણાં એને ઠીક કરીને લાવે છે.” શેઠાણીએ કહ્યું “નહિ, મારથાની ઠીક કરેલી ટોપી હું નહિ પહેરું; જા, તું તારે હાથે ઠીક કરી લાવ.”

અગર જો કે પેટીએ આ હુકમ સાંભળ્યો હતો તથાપિ તેની શેઠાણી વિસ્મય પામે તેવી રીતે નીચે પ્રમાણે તે બોલી. “શેઠાણી સાહેબ ! મને આશા છે કે તમે મને મારા બાઈ પાસે આજને આજ જવાને રજા આપશો. મારા સઘળા બાઈઓ તથા બહેનો એને જોવાને ગયાં છે. મારો બાઈ મારું મોં જોવાને બહુ ઈતેજાર છે. અને તેટલા માટે મારે સારું એક ઘોડો મોકલ્યો છે.”

‘ગરજવાનને અકલ ન હોય’ તેમ મિસિસ કુમ્પે પેટીના બાઈ તરફ વિચાર ન કરતાં કહ્યું “તેની હરકત નહિ, તારાથી નહિ જવાય; હમણાં હું તને રજા આપી શકું એમ નથી. જો તારે મારી આકરી કરવી હોય તો તે કર, અને તારા બાઈની કરવી હોય તો તેની કર, અને મારી પાસેથી જા.” પેટીએ કહ્યું “શેઠાણી ! જો એમજ

હોય તો હું તમને છોડીને જઇશ. કારણ કે આવી વખતે હું મારા માઇની ચાકરી કરવા સિવાય ખીચું કંઇ પણ પસંદ કરી શકતી નથી. ઇશ્વર કરે ને હું એની સેવા બજાવવા વેળાસર જઈ પહોંચું.” પોતાના હુકમનું અપમાન થયેલું જોઈ હમેશ કરતાં ઘણીજ ઝીડિયલ થઇને મિસિસ કુમ્પે કહ્યું “શું તું મને તજીને જઇશ? અને તે વળી મારી આસા વિરહ? જો એમજ હોય તો મારા બારણામાં હવે પછી તારાથી પગ મૂકારો નહિ. યાદ રાખ, આ ઘરમાં હું તને નહિ પેસવા દેજી, યાદ રાખ! યાદ રાખ!” પેટી બારણા તરફ જતે જતે બોલી ‘સારે હું તમને હમેશને માટે તજી છું. તમે સુખી થાઓ અને આરોગ્ય રહો એમ હું ઇચ્છું છું; અને એકદમ મારે તમારી સાથે બગાડવું પડ્યું તેને માટે દિલગીર છું.’ મિસિસ કુમ્પે કહ્યું, ‘તું મૂર્ખ છોકરી છે. આમ કરવાથી હવે મારા વીત્તમાં તને યાદ રાખવાની આશા રાખીશ નહિ.’ પેટીએ પોતાને સાથ બારણાના ઉલાળાપર મૂકી કહ્યું “શેઠાણી સાહેબ ! હું એવી આશા રાખતીજ નથી.” મિસિસ કુમ્પે કહ્યું ‘સારે જો હું તને કહું છું કે તારે માટે મારા વીત્તમાં મેં સારી ગોઠવણ કરી છે, તો મારી પાસે રહેવાનું તને મન થશેજ. ઉલાળો ફેરવે તે પહેલાં વિચાર કર અને હમેશને માટે મને નયુણી ન કર!’ પેટીએ જવાબ દીધો “શેઠાણી! મારા બાઇ સંબંધી વિચાર કરો. હમેશને માટે તમને મારા પ્રતિ નયુણાં કરવાને હું દિલગીર છું; પરંતુ આ વખતે મારા બાઇના વિચાર સિવાય હું ખીચું કંઇપણ મનમાં લાવી શકતી નથી.” આટલું કહ્યું કે તરતજ તેણે ઉલાળો ફેરવ્યો. મિસિસ કુમ્પે પૂછ્યું “શું તારો બાઇ તવંગર છે? તારો બાઇ તને શી ગાંસડી બંધાવવાનો છે કે તું મારા પ્રતિ આવી રીતે વર્તવાને ઉશ્કેરાય છે?” વિસ્મયને લીધે પેટીથી થોડીકવાર બોલાયું નહિ; પરંતુ પછીથી હિમ્મત લાવી બોલી “મારે એની પાસેથી કંઇપણ લેવાની ઇચ્છા નથી. તે મારા જોવાજ ગરીબ છે, પરંતુ તેથી હું એને આજો આહું એ કદી બનવાનું નથી.” મિસિસ કુમ્પે આ વાક્યનો અર્થ બરાબર સમજી શકે તે પહેલાં પેટી તે બારણામાંથી રવાના થઈ. ને જગોએ પેટી ઉઠી હતી તે જગોએ

• તે એકી ટસે જોતી જોતી પોતાના ખીજાનામાં એકજ દબમાં કટ-લીકવાર બેશી રહી. તે પોતાનો વિસ્મય દૂર કરી શકી નહિ; તથા 'જો હું મરવા પડી હોત અને ગરીબ હોત તો મારી પાસે કાણ આવત? મારી પાસે આવે એવો મારે એક સગો નથી? અગર જો કે તેનો ભાઈ તેનાજ જેટલો ગરીબ છે તોપણ આ છોકરી તેનાપર જેટલું હેત રાખે છે 'તેના કરતાં દશમા ભાગનું' પણ મારાપર રાખનાર આખી દુનિયામાં કોઈ નથી' વિગેરે અસંખ્ય દુઃખમય વિચારોએ તેના મનને અવ્યવસ્થિત કરી નાંખ્યું. પરંતુ પેટીના દોડતાજતા ઘોડાના પડધાના અવાજને લીધે તે આ તુરંગોમાંથી જન્યત ઘર્ષ. તેણે જાંધી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ જાંધ આવી નહિ. અર્ધા કલાકની અંદર એણે પોતાનો ઘંટ જોરથી વમાડ્યો, પોતાના ગજવામાંથી ચળકતા વીશ ગીની (૧૦૦૦ રૂપિયાનો એક ગીની) બહાર કાડ્યા, એક ઘોડો જલદીથી તૈયાર કરવાનું કહ્યું, અને તેનાજ વહીવટ કરનારે તે ઘોડાપર બેશી વીશ ગીની લઈ પેટીની પાછળ જવું, તથા તે જો પાછી આવે તો આખી રકમ તેને આપવી એમ ફરમાવ્યું. તે બોલી કે "એક ગીનીથી શરૂ કરજો અને હા ના કરતાં વીશ સૂધી આપજો. મારી મરજી છે કે એને પાછી બોલાવી જોવી, મારે ખાતરી કરવી છે કે ખીજા લોકોની માફક તે પૈસાથી આવી શકે છે કે નહિ. 'દામ કરે કામ' એ કહેવત આના સંબંધમાં ખરી છે કે નહીં તે મારે જોવું છે!"

વહીવટદારે પૈસા ગણી લીધા ત્યારે તેના મનમાં આવ્યું કે એક તુરંગને માટે આટલા બધા પૈસા ફેંકી દેવા એ ઠીક નહિ. તેણે પોતાની શેઠાણીને રોકડ નાણું આપતાં કહી પણ જોઈ નહોતી. પરંતુ આ વખતે તેમ નહિ કરવાને માટે દાખલા દલીલથી રકબક કરવી એ વ્યર્થ હતું, તેનો હુકમ જહાંગીરી હતો તેથી તેને માન્ય કરવો પડ્યો.

બે કલાકની અંદર તે પાછો આવ્યો અને તેની શેઠાણીના બેહદ અચંબાની સાથે, લીધેલા પૈસા તેને પાછા ગણી આપ્યા. તેણે કહ્યું 'કે પેટીએ તો પૈસા સામું જોવાનીજ ચોખ્ખી તા પાડી ત્યાં

ખીજી શી વાત? શેઠાણી સાહેબ આથી હદપાર ગુસ્સામાં આવી ગયાં. હાથ પગ પછાડી દાંત પીસવા લાગ્યાં, તથા મનમાં આવ્યું તેમ બકવા લાગ્યાં. અમારા વાંચનાર તેની આ લાગણીની અનુકંપા નહિજ કરે એમ ધારીને તેનું વર્ણન બંધ કરીએ છીએ.

પ્રકરણ ૫ મું

મારો માણસ અંતઃકરણના સદ્ગુણથી સુખશાંતિમાં મરણ પામે છે

પોતાના પિતાને રહેવાની ઝુંપડીથી પેટી આશરે અર્ધા મા-
ઇલ દૂર હતી, ત્યાં તેમની નિમકહલાલ આકરડી હાના તેને મળી.
આ છોકરીએ તે કુટુંબ ગમે તેવી દુર્દશામાં આવી પડ્યું હતું, ત-
થાપિ તેને છોડ્યું નહોતું. તે ત્યાં ઉભી ઉભી સવારથી પેટીને મ-
ળવાના ઈરાદાથી રાહ જોતી હતી; પરંતુ જ્યારે તેણે પેટીને જોઈ
ત્યારે તેનાથી બોલી શકાયું નહિ, અને પેટી પણ એવી તો ગાબરી
પડી ગઈ હતી કે તે તેને કંઈ પૂછી શકી નહિ. તેણે આપસ્ય પો-
તાનો ઘોડો ધીમે ધીમે ચલાવ્યો. આ જોઈ હાનાએ હિંમત લાવી
કહ્યું 'બેન! જરાક ઉતાવળી જા, ઉતાવળી. તે તને મળવા બહુ
અધીરો થઈ ગયો છે.' પેટી બોલી 'ત્યારે હજી એ જીવે છે, તર-
તજ તેણે પોતાનો ઘોડો મારી મૂક્યો, અને ક્ષણભરમાં પોતાના
બાપની ઝુંપડીના બારણા પાસે જઈ પહોંચી. જેમ્સ અને ફ્રેન્ક
તેની વાટ જોતા બારણે ઉભા રહ્યા હતા, તેમણે તેને ઘોડાપરથી
ઉચકી લીધી. તેના શરીરમાં કંપારો છુટવાને લીધે તે ચાલવાને
અશક્ત છે એમ ધારી તેઓ તેને ઉચકીને ભેઈ જતા હતા
હતા; પરંતુ તે એકદમ પોતાના બાપની ઓરડીમાં ધસી ગઈ. આ
વખતે જ્યેર્જ બેબાન હતો તેથી પેટીના આવ્યાની તેને કાંઈ ખ-
બર પડી નહિ. ટ્રેનીએ તેનું માથું ઝાલ્યું હતું અને તે ખાટલામાં
લાંબો સૂતો હતો. પેટીએ પૂછ્યું, 'બાઈ જીધી ગયોછે?' ટ્રેનીએ
કહ્યું 'ના જીધતો નથી, પણ—હમણાં શુદ્ધિમાં આવશે. તું આવી
જાણીને એ ધણે ધણે ખૂશી થશે, અને આપણા પિતા પણ ખૂ-
શી થશે' પેટીએ પૂછ્યું 'આપણા પિતા ક્યાં છે? ખાટલામાં તો કંઈ

જણાતા નથી.' તેમનો પિતા ઓરડીના એક ખૂણામાં ઘૂંટણીએ પડીને ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરતો હતો. ઓરડીનાં બારી બારણાં બંધ હતાં અને પેટી બહારથી આવેલી હતી તેથી બરોબર દેખી શકતી નહોતી. તે પ્રાર્થના કરી રહી દિલગિરી બરેલા ચહેરાથી પેટીની પાસે આવ્યો, અને તેનો હાથ પોતાના બે હાથ વચ્ચે લેઈ, ઈશ્વરેચ્છાને આધીન થઈ તેણે કહ્યું કે 'મારી વહાલી પેટી! આપણે એની સચળી આશા છોડવીજ નોઈએ! ઈશ્વરની ઇચ્છા એવીજ છે! 'પેટીએ કહ્યું' અરે હજુ આશા છે; હજુ પણ આશા છે. જુવો, એના હોઠ પરનો રંગ ફરીથી આવેછે; એ એની આંખો ઉઘડી; જુવો જુવો! અરે જ્યોર્જ? વહાલાભાઈ? હું તારી બેન પેટી, શું તું પેટીને હવે નથી ઓળખતો?! પોતે શું બોલેછે તે જાણ્યા વિના દુઃખથી પીડાતા જ્યોર્જે લવરીમાં જવાબ દીધો 'પેટી! હા. તે મારી પાસે કેમ નથી આવતી? જો મારું ચાલે તો હું તેની પાસે જાઉં. શું તે હજુ સૂઈ નથી આવી? અરે ફ્રેન્ક! એક બીજો ઘોડો મોકલ. ફક્ત છજ માઈલ દૂર છે. ત્રણ કલાકના છ માઈલ, એટલે એક કલાકના કેટલા માઈલ થયા? શું દસ માઈલ? તેને બહુ ઉતાવળ ન કરાવશો. એમ ન કહેશો કે હું બહુ માંદો છું. મારા પિતાને પણ તેમ ન કહેશો. મને તેને જોવા ન દેશો, તેમ જેમ્સને, ફ્રેન્કને કે ફ્રેનીને પણ જોવા ન દેશો. તેઓ મને બહુ વહાલાં છે. પરંતુ હું મરી જાઉં તે પહેલાં પેટીને જોવાને માટે બહુ ઈચ્છું છું. પણ જોજો તેને ખીવડાવતા નહિ. એમ કહેજો કે તું ત્યાં આવીશ ત્યાંસૂઈમાં તો એ સારો થઈ જશે.' કેટલીકવાર સૂઈ એમ બબડયા પછી વળી તેની આંખ મીંચાઈ, અને ઝોખો આવ્યો હાથ તેમ લેવાઈ ગયો. એટલામાં ફ્રેન્ક અને જેમ્સ ધર્મચુરને લઈને આવ્યા. કારણકે આમ બેભાન થયા પહેલાં જ્યોર્જે ધર્મચુરને બોલાવવા કહ્યું હતું. તે ધર્મચુર પોતાની સાથે એક માયાળુ ડાક્ટર લાવ્યો હતો. આ ડાક્ટર તે ધર્મચુરને ઘેર મળવા આવ્યો હતો, અને જ્યોર્જનો મંદવાડ સાંભળી તેને જોવા આવવાની ઈચ્છા જણાવી સાથે આવ્યો હતો. તેણે આવી જ્યોર્જની નાડી તપાસી તેનાં ચિન્હ જોઈને કહ્યું કે 'જો

ગાંધીની પ્રથમ તમે દવા કરી તે ગાંધી અચાન હોવાને લીધે આ ને શો રોગ છે તે તે બરોબર પારખી શક્યો નહિ, અને તેથી દવા તું કાંઈ ઠેકાણું ન રહેવાને લીધે તે આવી જોખમ બરેલી સ્થિતિમાં આવી પડ્યોછે. તેને ઝેરી તાવ આવેલો હતો તેના ઔષધને બદલે ગાંધીએ વારે વારે તેની ફસ ખોદી લોહી વહેવડાવ્યું. જે મેં જે દિવસ પહેલાં એને જોયો હોત તો હું એને ખચિત બચાવી શકત. પરંતુ હવે તો એના વિષે કાંઈ આશા રાખી શકાતી નથી, તોપણ તેનાથી બને તેટલો પ્રયત્ન તેણે એને માટે કર્યો, અને સાંજરે જ્યોર્જની તખીયત સુધરતી હોય એમ માલૂમ પડ્યું. તે શુદ્ધિમાં આવ્યો અને પોતાના પિતા, ભાઈઓ, અને ફ્રેન્સીને ઝોળખ્યાં તથા તે દરેકની સાથે પોતાની હમેશની મમતા સહિત વાતચિત કરવા લાગ્યો. પછી તેણે પૂછ્યું કે પેટી આવીછે કે નહિ? જ્યારે તેણે તેને જોઈ ત્યારે તરદી લેઈ આવવાને માટે ઉપકાર માન્યો, પરંતુ ખાસ તેને શું કહેવાતું હતું તે યાદ લાવી શક્યો નહિ. તેણે કહ્યું મારા મરતાં પહેલાં મારે તમને બધાંને એકઠાં જોવાની, તથા હું જન્મ્યો ત્યાર થી તે અત્યાર સુધી તમે સઘળાંએ મારાપર જે મમતા રાખીછેતેનો ઉપકાર માનવાની ઈચ્છા હતી; કારણકે હું મરી જઈશ એવું મને લાગેછે. નહિ! અરે નહિ! આમ રડતા નહિ. મારા પિતાની મને બહુજ દયા આવે છે. પરંતુ જેમ્સ અને ફ્રેંક જે પાછળ છે તે બધું સંભાળી લેશે!’ પોતાનો પિતા જે ખેદ દયાવી રાખવાની મિથ્યા મહેનત કરતો હતો તે જ્યોર્જની નજરે પડવાથી તેણે આમળ બોલવું બંધ કર્યું, અને જાણે એનું મગજ ફરીથી જે બાન થતું હોય તેમ તેણે પોતાના કપાળ ઉપર હાથ મૂક્યો. થોડી વારે તેણે કહ્યું કે હવે હું આપણા ધર્મગુરૂને મળવા માટે શક્તિવાન છું, માટે એમને મને મળવા દો. એટલું કહી તેણે પોતાના દરેક ભાઈ તથા દરેક બેનનો અકેકો હાથ લેઈ સઘળા એકઠા કર્યા અને ચુંબન કર્યું. પછી પુત્ર ફેરવી ઊભારહેલા પોતાના પિતા તરફ જોઈ તેણે ભાઈઓ અને બેનોને કહ્યું “ જ્યાં સુધી તમે એમને દિલાસો આપવા છોએ છો ત્યાંસુધી એમને કશાની ખોટ ન પડે તેની બરોબર સંભાળ

રાખજો. આ દુનિયામાં હું તમને ફરીથી ન જોઈ શકું તો હવે છેલ્લા પ્રણામ. પિતાને કહો કે મને આશીર્વાદ દે.” તે દુઃખ દરિયામાં ઢળી પડેલા ડોસાએ પોતાના છોકરાના, મોતની હવાને લીધે ટાઢા હિમ સરખા થઈ ગયેલા માથાપર હાથ મૂકી કહ્યું કે “ઈશ્વર તારું બંધું કરો ! મારા વહાલા અને બલા દીકરા ! પ્રભુ તારું કલ્યાણ કરો ! ! જ્યોર્જ પોતાના ભાઈ જેન પ્રત્યે બોલ્યો “ પિતાનો આશીર્વાદ લેવો એ કુટલું બધું સુખમય છે ! જ્યારે તમારામાંથી કોઈપણ મારા જેવી સ્થિતિમાં આવી પડે ત્યારે તમને પણ એવો આશીર્વાદ મળે એવું હું ઈશ્વર પાસે માગું છું.” તે ધરડા ડોસાએ ઓરડામાંથી નીકળતે નીકળતે કહ્યું કે “ હું આશા રાખું છું કે એવો સમય આવે તેના ધણા વખત પહેલાં હું પરસોકવાસી થયો હઈશ. પરંતુ ઈશ્વરની ઇચ્છા હશે તેમ થશે. ધર્મગુરૂને મારા દીકરા પાસે જવા દો. ” ધર્મગુરૂ તે ઓરડામાં થોડીકજ વાર રહ્યો. જ્યારે તે બહાર આવ્યો ત્યારે તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી સર્વેએ જાણ્યું કે સઘળી આશાઓનો અન્ત આવી રહ્યો ! ! ! બધે ગંભીર ચુપકી પસરી ગઈ. થોડીવાર પછી ધર્મગુરૂએ કહ્યું “ હિંમત ધરો; કોઈપણ માણસે એના કરતાં વધારે શુદ્ધ અન્તઃકરણથી, તથા આવતી દુનિયાની વધારે સારી આશાથી આ દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો નથી, તેથી હિંમત ધરો. અપશ્રાવ ! આ વખતે મનુષ્ય જીભ જે કંઈ બોલશે તેથી લેશ માત્ર પણ તમને દિલાસો મળવાનો નથી ! ! ”

પ્રકરણ ૬૬.

સંકટને સમયે મનની મોટાઈ માન પમાડે છે.

કુટુંબનાં સર્વ માણસ જ્યોર્જની પાયદસ્તમાં ગયાં હતાં. તે દિવસે રવિવાર હતો, અને સવારની પ્રાર્થના માટે મંદિરોમાં જવાનો સમય હતો. જ્યોર્જને ઘાટવાની ક્રિયા કરી રહ્યા કે તરતજ તેનો બાપ, ભાઈ, બહેનો વગેરે પ્રાર્થના કરવા આવતા જતા આનંદી પુરૂષો તેમને દેખી ન શકે માટે જલદીથી ધર તરફ વળ્યા. ધેર

જતી વખતે જે ક્ષેત્રમાં જ્યોર્જ કામ કરતો હતો તે ક્ષેત્રમાં થઈને તેઓ ચાલવા લાગ્યા. ત્યાં જ્યોર્જ કંઈ પણ ખડક જેવી જમીન ખોદીને એકઠી કરેલી માટીનો ઢગલો, તથા તેણે છેલ્લી વખતે કામ કરીને ઉભો કરી મૂકેલો પાવડો એ તેમની નજરે પડ્યાં; અને તેથી તેઓ વધારે દીક્ષગિર થયાં.

સઘળું કુટુંબ થોડા દિવસ સૂધી પોતાના અતિ દુઃખિત પિતા પાસે રહ્યું. એક દિવસે સાંયકાળે જ્યારે તેઓ સઘળાં ક્ષેત્રોમાં હંવા ખાવાને ગયાં હતાં ત્યારે પુષ્કળ ઝાકળ પડવા લાગ્યું; તેથી જેમ્સે પોતાના પિતાને ત્વરાથી ઘેર ચાલવાનું કહ્યું; કારણ કે એને એવી દહેશત લાગી કે એની અસરથી પોતાના વૃદ્ધ પિતાને રખેને શરદી થઈને ફરીથી સંધિવા ઉભાજે. આ વખતે તેઓ પોતાની ઓરડીથી દુર હતાં. ‘હું એક ટૂંકો રસ્તો જાણું છું’ એમ કહીને ફ્રેંક તે સત્ર ણાંઓને એક નવિન માર્ગે લેઈ ગયો. પરંતુ આ નવિન માર્ગને લીધે તો તેઓ ઉઘટા પોતાના ઘરથી ઘણા વેગળા પડી ગયા, અને અકસ્માત્ પોતાના પ્રથમના ક્ષેત્રપર આવી ચડ્યા. અહીંયાં મી. એટસ્વર્થસે એક સુંદર નવું ઘર બાંધ્યું હતું. તે જોઈ ફ્રેંક એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે ‘અરે ! બાપાણ ! અરે ! મારા વહાલા બાપાણ ! હું તમને આ રસ્તે લાવ્યો તેથી બહુ પસ્તાઈ છું. ચાલો ઝટ આપણે પાછા ફરીએ. તે વૃદ્ધ પિતાએ શાન્તતાથી કહ્યું ‘નહિ’ મારા છોકરા ! આપણે શા માટે પાછા ફરવું જોઈએ ? આપણા પાડોસીની માલમિલકતની લેશમાત્ર પણ ઈર્ષ્યા કે લોભ કર્યા વગર ચાલો આપણે આ ક્ષેત્ર તથા ઘર આગળ થઈને જઈએ’. જ્યારે તેઓ એ ઘર પાસે આવ્યા ત્યારે ફ્રેંકલાંડ તે ઘર જોવાને તેના દરવાજા પાસે ઉભો રહ્યો. તે બોલ્યો કે ‘ઘર તો સાફ છે; પરંતુ કોઈનું સાફ ઘર જોઈને મારે ઈર્ષ્યા કરવાની જરૂર નથી; કારણ કે મારી પાસે સુંદર ઘર કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ ખમ્મનો છે. તે ખમ્મનો તે મારે સારાં તથા આશંકિત છોકરાં છે !’ આટલા શબ્દ મી. ફ્રેંકલાંડ બોલી રહ્યો નહિ હોય તેટલામાં મી. એટસ્વર્થસના ઘરનાં બારણાં ઉઘડ્યાં અને પરસાળમાં ત્રણ ચાર માણસો ગાળાગાળી અને મારામારી કરતા

નજરે પડ્યા. લડવાડીઆ બોમ્બ તથા જંગલી ઉવીલના. સાદ સ્પષ્ટ સંભળાતા હતા. વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડ પોતાનાં છોકરાંઓ તરફ ફરીને કહ્યું ‘આપણું અત્રે કંઈ કામ નથી. માટે ચાલો આપણે આપણા રસ્તે પડીએ.’ તે લડનારા એક બીજાની પાછળ ઝડપથી ધરંની આસપાસના વંડાના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. બોમ્બ સૈથી પાછળ હતો. તેણે ધાંટો કાઢીને કહ્યું કે ‘બહાર કોણ ઉભું છે ?’ જે હોય તે દરવાજા વાસો ? નહિ વાસો તો હું બહાર નીકળી તમે જે હશે તેના માથાંજ ફેડી નાંખીશ. દરવાજા વાસો, દરવાજા.’ ઉવીલ સૈથી આગળ હતો, તેણે દરવાજાને લાત મારી ઉઘાડી નાંખ્યો; પરંતુ બહાર નીકળતાં નીકળતાં તેનો પગ લપસવાથી લથડી પડ્યો. તેના બાઈએ તેને પ્રકડી પાડ્યો અને ગળચી ઝાલીને કહ્યું કે “ગધેડા, પેલાં બેંક નોટ મને આપ, એ મારાં છે; તું ગમે તેમ કર પણ તે હું જ લેઈશ.” ઉવીલ ધણો ગુસ્સે થઈ ગયો અને બોલ્યો કે ‘અરે એ. તો હું લેઈશ, તું ગમે તે કરને.’ એટલામાં વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો કે ‘અરે ! આશો ગજબ ! બાઈઓ બાઈઓ લડીમરે ! અરે એમને છૂટા કરો, છૂટા કરો ! બાઈઓ ઈશ્વરને માટે (ઈશ્વરથી ડરીને) તમે લડતા બંધ પડો.’ ફ્રેંકે અને જેમ્સે તે બન્નેને વિખૂટા પાડ્યા, તોપણ તેઓ તો એક બીજાને કાનમાંથી કીડા ખરે તેવી ગાળો દેતાજ રહ્યા. એટલામાં તેમનો બાપ ત્યાં આવી પહોંચ્યો; તે પોતાના હાથ ધસવા લાગ્યો તથા બેસતમ રોત્તા લાગ્યો. તેણે કહ્યું શરમ ! શરમ ! શરમ છે મને આ ઘડપણના વખતમાં ! બોગ છે મારા ! હવે થોડાં વર્ષ તો તમે મને સુખશાંતિમાં માળવાદો ! અરે પડોશી ફ્રેંકલાંડ ! તમે ઘણા ભાગ્યશાળી છો. મારું હૈયું હમણું ફાટી જશે ! આ મારાં છોકરાં મારા પાપમાલ તથા મરણતું કારણ થઈ પડશે !!’ એટલામાં તો તે બન્ને છોકરા વચ્ચે બોલી ઉઠ્યા તથા તેણે જે વર્તણૂક તેમની સાથે ચલાવી હતી તેનાં શેઠાં રડવા મંજા. પૈસા માટે તેઓએ અન્યોઅન્ય તથા પોતાના પિતા સાથે કળ્યો કળ્યો હતો. તેમનો બાપ તેમને અવિચારી તથા ઉડાઉ કહે તો અને તેઓ તેને ખરેખરો મખખીચૂસ કહેતા.

આ દેખાવ જોઈને મિ. ફ્રેંકલાંડને કંપારી છૂટી. તેમણે તે-
ઓને પોતાનાં ઘરમાં જવાની આજ્ઞા કરી કહ્યું કે ‘સદ્ગૃહસ્થની
પંક્તિમાં રહી આ પ્રમાણે લોકોમાં પોગળ દેખાડવું એ ઠીક નહિ.’
પરંતુ તેઓના અસન્ત ગુસ્સાને લીધે આ શિખામણ તેઓના મન-
જમાં ઉતરી નહિ. ગૃહસ્થની પંક્તિએ ચઝાથી તેમનામાં વર્તન,
નીતિ, કે રીતભાત કાંઈ આવી શકે તેમ નહોતું. તેતો ફક્ત કે-
લવણીથીજ મળવાનું હતું. પૈસો મનુષ્યને લોકમાં માન અપાવે તે
વાર્તા જૂદીછે; ગમે તો પૈસાવાળો મોટા મોટા ઈલકાળો મેળવે, ગમે
તેવી વાડી, લાડી, ને ગાડી ભોગવે, મોટા ખરેખર કહેવાય તથા
પાણી માગતાં દૂધ આવીને ઉછું રહે, તથાપિ કેલવણી લીધેલા
મનુષ્ય સાથે તેની કદી પણ તૂલના થઈ શકવાની નથી. જે નમ્રતા
દઢતા, દયા, સુશીલતા, તથા રીતભાત સારી કેલવણી મળવાથી
પ્રાપ્ત થશે તે પૈસા મળવાથી કાંઈ પણ દિવસ પ્રાપ્ત થનાર નથી.
કેલવણી વગરનો પૈસો મનુષ્યને ઉલટો જડ તથા ઉન્મત બનાવેછે,
તથા કુમાર્ગે પણ દોરાવેછે. ધન ખર્ચવાનું ખર્ચ સાર્યક શેમાંછે તે
તે સમજી શકતો નથી. પરંતુ ગિથ્યા મોજશોખ તથા સેલસપાટા-
માંજ જાણે સર્વ કંઈ સમાયું હોય તેમ ધારેછે. ષેટસ્વર્થસેનાં બા-
ળકોને સારી કેલવણી નહિ મળેલી અને અનાયાસે પૈસાની સારી
રકમ હાથ લાગી તેથી સર્વ આછકલાં થઈ જાય એમાં કાંઈ નવાઈ
જેવું નથી. ‘અચ્ચદીકાનું દીકુંને માર મહુડાંને મીકું’ તે કહેવત પ્ર-
માણે ષેટસ્વર્થસેની બાળતમાં બનેજ; કારણકે અત્યાર સૂધી તેમની
સ્થિતિ કંઈ સારી નહોતી, ને અકસ્માત આટલા ધનની તેમને
પ્રાપ્તિ થાય તેથી તેમને સારી કેલવણી નહીં મળવાને લીધે તેઓ
તેવા શોખી તથા ઉડાઉ બનેજ. બ્યારે ફ્રેંકલાંડ કાંઈપણ રીતે તેમને
સમજાવવાને નાહમેદ થયો ત્યારે તે તે સ્થળ છોડીને પોતાની સલાહ
શાન્તિભરેલી ઓરડીએ જવાને છોકરાં સહિત માલી નિકળ્યો.

પોતાના મઠબાજરીના સૂકાપામ રોટલાતું વાળું કરવા બ્યારે તે
આખું કુટુંબ બેઠું ત્યારે મિ. ફ્રેંકલાંડ બોલ્યો કે ‘મારાં પ્રાણુધિક છો-
કરાં! બાપણે ગરીબ છીએ, પરંતુ એક બીજાને જોઈને ધણું સુખી

છીએ. મી. એટરવશ્ચના સુંદર ધરની આપણે ઈર્ષ્યા ન કરવી જોઈએ એવું મારું કહેલું થું જોઈું હતું?” મારાપર ગમે એવાં સંકટો આવી પડે તથાપિ સદ્ગુણી છોકરાં તો મારી પાસે રહેશેજ. આવાં સદ્ગુણી છોકરાંઓ મને ગમે તો આખી દુનિયા મળે તથાપિ હું કોઈને આપું નહિ. ઈશ્વર તેમનું રક્ષણ કરો!” તેણે નિશ્વાસ મૂક્યો, અને તરતજ કહ્યું કે ‘મરી ગયેલા સદ્ગુણી છોકરાનો વિચાર કરવો એ ઘણું દુઃખકારક છે; પરંતુ જીવતા દુર્ગુણી છોકરાને સંભારવો એ એથી પણ અધિક દુઃખદાયક છે. એ તરફનું સંકટ મારે માથે કદાપિ પણ આવી પડવાનું નથી.’ તરતજ તેણે પોતાનો સાદ બદલી નાંખ્યો અને કહ્યું ‘મારાં વહાલાં દીકરા દીકરીઓ ! આવી તરેહની આળસુ વાતો હમેશ યવી ન જોઈએ. તમે સર્વ એટલા બધાં ગરીબ છો કે આળસુ યજી ખેસી રહ્યો પરવડે તેમ નથી. આવતી કાલે તમારે સઘળાંઓએ પોત પોતાના અસલ કામપર દાખલ થવું.’ તે સાંભળી સઘળાંઓએ એક સાદે પૂછ્યું ‘પણ પિતાજી અમારામાંથી તમારી પાસે કોને રાખોછો? ફ્રેંકલાંડે કહ્યું, “તમારામાંથી એકને હું રાખતો નથી. દુનિયામાં તમે સારી રીતે કામ કરોછો તથા નબોછો, તેથી હું તમનેતમારા શેઠ કે શેઠાણી પાસેથી છીનવી લેવાને ઇચ્છતો નથી.” પેટીએ કહ્યું “પણ સર્વ કરતાં મારે રહેવાનું સજાગ કારણ છે, કારણકે મિસિસ કુંપનું ઘરછોડતી વખતે તેણે જે કહ્યું હતું તે પરથી તે ફરીને મને પોતાને ત્યાં નોકરીમાં દાખલ કરશે નહિ” પરંતુ ફ્રેંકલાંડનું મન કશાથી ડગ્યું નહિ. પોતાના કોઈ પણ છોકરા કે છોડીને પોતાની પાસે નાખવાની તેણે ચોખ્ખી ના પાડી. આખરે ફ્રેંકે કહ્યું “આ ક્ષેત્રની વ્યવસ્થા તથા સંભાળ કોઈની મદદ વગર તમે શી રીતે કરશો? ગમે તો મને યા જેમ્સને તમારી પાસે રહેવા દો. ઈશ્વર ન કરેને કદાચ તમને સંધિવાનો સજીકો આવે તો પછી શીવશે?” ફ્રેંકલાંડે થોડીવાર ચૂપ રહીને ઉત્તર વાળ્યો કે “જો હું માંદો પડીશ તો આપણી ગરીબ હાનાં મારી ચાકરી કરશે. એને હું ચોખ્ખ પગાર આપી શકું તેટલો હું હજી સક્તિવાન છું. મારાં છોકરાંઓને હું બોળાંપ નહિ યઈ.

પહું. હાથમાં પાવડો લઈ સણકાથી પીડાતે પીડાતે કામ કરવાની હવે મારામાં શક્તિ નથી. મારો દેશાઈ મિ. હેવીટ બહુ સારો માણસ છે, અને મારાપ્રત્યે બહુ સ્નેહભાવ રાખેછે. મારી પાસે પૈસા આવશે ત્યારે તેની સાંચ ચૂકવીશ. તે તેમ કરવા કબૂલ છે; અને વળી એમનપણ કહેછે કે ‘આ કોટડીમાં સુખેથી બાહું બંધા વગર રહો.’ પણ તેમ કરવા મારી ખૂશી નથી. કારણ કે ‘મીઠા ઝાડનાં મુળ કાપવાં’ એ કાંઈ ઠીક ન કહેવાય.” તેના છોકરાંઓએ ‘પૂછ્યું’ ‘પિતાજી! ત્યારે તમે શું કરશો?’ તેનો એ વૃદ્ધ પિતાએ એવો જવાબ આપ્યો કે કાલે અહીંઆ જે ધર્મગુરુ આવેતો હતો તેણે મારે માટે એક ઘર શોધી કાઢ્યું છે. એને માટે તેને તેમ મને એક પાંચ પણ ખર્ચ થાય તેમ નથી; અને વળી હમેશાં હું તમારી પાસેજ રહીશ’. ફ્રેંક વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો ‘પિતાજી! પણ તમારી બોલવાની ઢગ ઉપરથી મને એમ સમજાયછે કે એ ઘર તમને કંઈક કારણસર રચ્યતું નથી.’ વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડે કહ્યું ‘તારું કહેવું ખરું છે, પરંતુ તે દોષ મારા સ્વાભિમાનનો છે; તેમજ મારી આટલી ઉમરે જીતી ન શકાય એવા કેટલાક મારા જીના વિચારોને લીધે પણ એમ થાય છે. ખરેખર, ધર્મશાળામાં જઈ રહેવાનું મને પસંદ નથી.’ તરતજ સઘળાં છોકરાંઓ ગભરાઈને એકદમ બોલી ઉઠ્યાં કે “ધર્મશાળા! અરે પિતાજી! તમારે ધર્મશાળામાં જઈને ન રહેવું!” ફ્રેંકલાંડનાં છોકરાંને પોતાના પિતાનું ધર્મશાળામાં જઈ રહેવું સાંભળી એટલો બધો તો કંટાળો છૂટ્યો કે તેઓએ પોતાની કમાઈના પૈસા એકઠા કરી જે કોટડીમાં તેમનો પિતા રહેતો હતો તેનું બાહુ બરવાનું કહ્યું, પરંતુ ફ્રેંકલાંડ જાણતો હતો કે ‘જો હું એ પૈસા લઈશ તો તેઓ સઘળાં દુઃખમાં આવી પડશે.’ તેથી પોતાની આંખમાં સ્નેહાશ્રુ લાવી તે બોલ્યો કે ‘મારાં વહાલાં છોકરાં! તમને સઘળાંને હું તમારી ભલામી માટે સાબાશી આપું છું, પરંતુ હું તમારી દરખાસ્ત કબૂલ કરી શકતો નથી. હું મારું પોતાનું બરણપોષણ ખરોખર કરી શકતો નથી તેથી ફક્ત એક મિથ્યાભિમાનને માટે મારે મારાં છોકરાંઓના નાશકર્તા થવું ન જોઈએ; તેમ હું તમને બોખરપ થવા પણુ છ્છતો નથી. તવંગર માણસની ઠાલી

બનકાદાર સખાવતપર ગૂંજરાન ચલાવવા કરતાં જનસમૂહથી સ્થપાયેલી ધર્મશાળામાં રહેવું હું વધારે પસંદ કરું છું. આ બાબતનો મેં દૃઢ ઠરાવ ક્યોજ છે અને કોઈપણ તરેહથી હું તે ઠરાવ તોડવા લલચાવવાનો નથી. મેં મનમથની ધર્મશાળામાં રહેવાનો નિશ્ચય ક્યો છે એટલુંજ નહીં, પરંતુ મારાં છોકરાં ધીરજ ધરો, હું એક વર્ષ તે ધર્મશાળામાં રહીશ અને તે દરમિયાન મારી માંદગીના પ્રસંગ સિવાય હું તમને એક્ટને કદી મળીશ નહિ. આજથી બરોબર બાર મહિના શિવાય મને મળવા આવવાને તમને સખ મના કરું છું; અને તે વખતે જો તમે પોતાને કંઈપણ હરકત સિવાય માફ સારી રીતે ગૂંજરાન ચલાવી શકો તેવાં હશે તો મારી બાકીની જીંદગી માટે તમારી દયાનો સ્વીકાર હું ઘણી ખુશીની સાથે કરીશ!" સૌ છોકરાંએ ખાતરીથી કહ્યું કે 'અમને કંઈ પણ હેલો હરકત થયા શિવાય તમારા ગૂંજરાન જોગ રકમ વર્ષ પૂરે

થયાના ઘણા વખત પહેલાં અમે એકઠી કરી શકીશું. માટે જ્યારે અમારી પાસે તેટલી રકમ એકઠી થાય ત્યારે તમને મળવા આવવાની કૃપા કરી રજા આપો.' પરંતુ વૃદ્ધ ફેંકલાંડે પોતાના નિર્ણયમાં કંઈપણ ફેરફાર ન કરતાં એક વર્ષની અંદર તેઓ એને કદી પણ મળવા ન આવે તે બાબતનું નક્કી વચન લીધું. બીજો દિવસે સવારમાં તે સઘળાની ઘણીજ મમતાથી રજા લેઈને તેણે કહ્યું કે "મારાં ખ્યારાં છોકરાં! ઉઘમ તથા સારી ચાલને માટે મેં તમને હવે મોટામાં મોટું સાધન આપેલું છે. અત્યાર સૂધીમાં તમે તમારી ચાલચલગત વીગેરેને માટે જે સારી શાખ મેળવી છે તેથી પણ વધારે આવતા વર્ષમાં મેળવશો, તથા પ્રમાણિકપણે ને સન્માર્ગે વર્તીને આ ભોક્ષ તથા પરભોક્ષનું હિત સાધી લેશો એમાં તમને કંઈ ફરીફરીને કહેવું પડે તેમ નથી. બરોબર આજથી બારે મહીને આપણે ફરીથી મળીશું. મને આશા છે કે અત્યારે આપણું જૂઠું પડવું જેટલું ખેડકર્તા છે તેટલુંજ તે દિવસનું આપણું મળવું આનંદદાતા થઈ પડશે." તે છોકરાંએ પોતાના પિતાના નવા મૂકામ સૂધી સાથે સાથે જવાની માગેલી આજ્ઞા તેને મહા મુશીબતે મળી.

ત્યાં પહોંચ્યા બાદ વૃદ્ધ ફેંકલાંડે પોતાના રસોડાપરની છાજ-

લીપર સ્વચ્છ રકાખીઓ વગેરે ગોઠવેલું હતું તેની ચળકતી હાર તરફ આંગળી કરી કહ્યું “મહારાં વહાલાં છોકરાં! જુઓ, અત્રે મારે કશાની જરૂર પડે તેમ નથી, માટે બહુ દયા ખાવા જેવું કાંઈ નથી.” તેમનો પિતા આ પ્રમાણે બોલતો હતો ત્યારે છોકરાં નિરાશ થઈ ચાપચુપ ઉભાં રહ્યાં હતાં. તેઓ છૂટાં પડ્યાં તે પહેલાં બન્નેઓ એક વર્ષ પોતાની વર્ષ દહાડાની કમાઈ સાથે ત્યાં મળવાનું નક્કી કર્યું. તેઓને આશા હતી કે આમ એકત્ર કરેલો પૈસો ફરીથી તેમના પિતાને આખી જીંદગીને માટે સ્વતંત્ર કરશેજ. આમ આશા ભર્યા તેઓ છૂટાં પડી પોતાના શેઠ તથા શેઠાણી પાસે આવ્યાં.

મન્મથ શહેરની ધર્મશાળા ખીજ ગામની ધર્મશાળાઓ કરતાં ઘણી સારી હાલતમાં છે. તે ઘણી સ્વચ્છ અને સગવડ ભરેલી રહેછે. નાની નાની કોટડીઓ હારખંધ બાંધેલી છે; એ દરેક કોટડીની પાછળ એક નાનો બાગ હોય છે, તેની અંદર જુદી જુદી તરેહનાં શાકભાજી વગેરે વાવેલાં હોય છે. આ બાગ તેમાં રહેનારાં ધરડાં માણસો પોતાને હાથે ખેડે છે. કોટડીઓની અંદર સગવડ-તાથી રાચરચીલું પૂરેલું હોય છે. તથા દરેક માણસને જોઈતી ચીજો ત્યાં પૂરી પાડેલી માલૂમ પડેછે, તેથી ધર્માદા ખાતામાં માલમિલકત માટે જે તકરારો ઉઠેછે તે તકરારોનો સંભવ, કે કામદારોની લાલચ, એમાંનું કાંઈ ત્યાં નહોતું.

પ્રકરણ ૭ મું

એકલપેદાપણનો ગુણ સુખભોગનો નાશકર્તા છે.

મિસિસ કુમ્પને ત્યાં રહેલાં પોતાનાં લૂગડાં તથા થોડાક મહિનાનો બાકી રહેલો પગાર લેવા પેદી ગઈ. પોતાની તથા પોતાની શેઠાણીની વચ્ચે જે બનાવ બન્યો હતો તેને લીધે પેદીના મનમાં એવું સ્વપ્નું પણ નહોતું આવ્યું કે ‘મિસિસ કુમ્પ મને ફરીથી રાખવાની ખૂશી ખતાવશે.’ તેથી મન્મથ શહેરમાં ખીજ સાંભળેલી જગોને માટે તે આશા રાખતી હતી, અને તે જગો હરેક રીતે પોતાને સગવડ પડતી ધારતી હતી.

ન્યારે તે મિસિસ કુમ્પને ઘેર ગઈ ત્યારે ત્યાં પ્રથમ મારથા તેને મળી; તેણે કપટભાવથી જોડું કહ્યું કે 'મિસ પેટી, ધણીજ દિલગિરીની વાત ! તારા એકદમ જવાથી શેઠાણીને એટલો બધો રગેરગ ક્રોધ બ્યાપી ગયો કે તે ગાંડા જેવી થઈ ગઈ છે. તું ગઈ તે રાત્રિએ તો એ બેભાન થઈ ગઈ હતી, અને સાર પછી કાંઈ જોત્તલી પણ નથી.' એટી કરીને એક કામ કરનારી મિસિસ કુમ્પના ઘરમાં હતી, તે પેટીના પર મમતા રાખતી હતી. તેણે મારથાનું બોલવું સાંભળી પેટીને ધીરજ આપી કે 'એથી તારે કાંઈ મનમાં લાવવું નહીં, એમાં તારો કાંઈ વાંક નથી. કારણ કે તારા ભાઈ પાસે ગયા વિના તારે આગ્રે તેમ નહોતું. લે, આ પાણી પી; સંજો દોષ તારે માથે મૂકીશ નહિ. આશરે સવા વર્ષ પર શેઠાણીને એવી બેશુદ્ધિ આવી હતી. જો તું રહી હોત તોપણ એને આવી ફરીથી આવતજ; માટે એમાં તારે કાંઈ દિલગીર થવા જેવું નથી.' આટલી વાત થઈ તેટલામાં તો મિસિસ કુમ્પે ઉપરાઉપરી ઘંટ વગાડવા માંડ્યો. સંઘળાં પાસેના ઓરડામાં જઈ પહોંચ્યા. હમેશના કરતાં તાણીને ઘાંટા પાડી વાત કરવામાં આવ્યાથી કાંઈ નવિન જણવાની ખાચેશ રાખી મિસિસ કુમ્પે ઘંટ વગાડ્યો હતો. મારથા પોતાની શેઠાણીના ઓરડાનું કમાડ ઉઘાડી નીચે પ્રમાણે તેને કહેવા લાગી કે 'એતો પેટી ફેંકલાંડ છે. બીજું કાંઈ નથી. તે પોતાનાં અંતરે રહેલાં કપડાં તથા પગાર લેવા આવી છે.' પછી એટીએ બારણા સૂધી જઈને કહ્યું કે 'તમે આટલાં માંદાં છો તેને માટે એ ધણી દિલગીરી બતાવે છે.' પોતાની માંદગીમાં કોઈ પણ દિવસ નહિ નીકળેજા એવા સ્પષ્ટ સાદ્યી શેઠાણી બોલ્યાં કે 'એને અંદર આવવાદો.' પેટી બાજુએ ઉભી રહી બધું સાંભળતી હતી તે તરતજ અંદર આવી. તેના તરફ એકી ટસે જોઈને મિસિસ કુમ્પે પૂછ્યું કે 'છોકરી, સાચું કહે છે કે તું મારે માટે દિલગીર છે?' પેટીએ કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ, પરંતુ તેની દશા જોઈ તેને કેટલો ત્રાસ છૂટ્યો હતો તે તેના ચહેરા પરથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું. તેની શેઠાણી બોલી 'અરે ! મને ખાતરી થાય છે કે તું મારે માટે દિલગીર છેજ,

અને તેમ હું પણ તારે માટે દિલગિરે છું' આટલું બોલી તેણે પોતાનો હાથ લાંબો કરી પેટીનું કાળુ ગવન બ્રહ્મીને કહ્યું કે 'મારો શોક કરવાને માટે તારે સારું આના કરતાં ઘણું સારું ગવન આવશે. પરંતુ મને માલૂમ છે કે તું તે વિશે વિચાર કરતી નથી, અને તેટલાજ માટે સુઘળાઓ કરતાં પણ હું તને વધારે કામતી ગણું છું. મારી આકરી કરવા તું મારી પાસે રહે. અરે ! હું ખુશ થઈ જાઉં તેવી રીતે તું મારી મરજી ઉઠાવે છે, માટે જરૂર મારી પાસે રહે. બ્યારે હું તને રહેવાનું કહું છું ત્યારે મને આવી સ્થિતિમાં મૂકીને તું ખસુસ નહીં જાવ.' પેટી નિર્દય થઈ પોતાની શેઠાણીનો બોલ ઉઘાપે તેમ નહોતું; તેથી તે ત્યાં રહી. રફતે રફતે મિસિસ ક્રમ્પને પેટીપર એટલો તો પ્યાર વધતો ગયો કે એક પળ પણ તેને પોતાની નજર પાસેથી આધીખસવાદે નહીં. પેટી સિવાય બીજા કોઈના હાથે તે અનાજ કે દવા કાંઈ ખાય પીયે નહીં, અને પેટી જે સવાલ પૂછે તેનાજ ફક્ત જવાબ આપે. આથી ગરીબ પેટીને જે યાકતયા કેદખાનું સહન કરવું પડતું, તે ઘણા મજબૂત બાધાં વગરના માણસને હાનિકર્તા થઈ પડે તેવું હતું; પરંતુ પેટી આ સઘળું ધણીજ ધીરજથી તથા આનંદી સ્વભાવથી સહન કરતી. જે કામ તેની શક્તિની હદ ઉપરાંત હતાં તે કામ 'પોતે કાંઈ સારું જ કામ કરેછે' એમ વિચારી કર્યા કરતી હતી.

આટલું ખમવાથી તેને પતે તેમ નહોતું. પોતાની શેઠાણીનો પેટીપર બેહદ પ્યાર જોઈને માર્થા નખથી તે શિખા સૂધી તેનાપર બળતી હતી; આટલા માટે કોઈ કોઈવાર તે બોલતી કે 'કેટલાંક માણસો બીજા કરતાં વધારે ભાગ્યશાળી તથા વધારે પ્રપંચી હોય છે; પરંતુ તેમાંનાં કેટલાંક પોતાની ધારણાઓમાં અંતે નિષ્ફળ થાયછે.' પ્રથમ તો પેટી આ સૂચના પર લેણમાત્ર પણ ધ્યાન આપ્યા વગર પોતાના સીધે રસ્તે ચાલી જતી હતી. પરંતુ આખરે તેનાપર લક્ષ દેવાની તેને જરૂર પડી. મિસિસ ક્રમ્પનાં સમાંસંબંધીઓને માર્થા એ એવી ખબર આપી કે 'મારી શેઠાણીની તબીબત દિવસે દિવસે ખગડતી જાય છે, અને તે એક ચાકરડીના કબા પ્રમાણેજ આવે છે;

તેના શિવાય ખીજ કોઈને તે પોતાની પાસે પણ આવવા દેતી નથી. આ ચાકરડીએ મારી શેઠાણીને એટલી બધી વશ કરી દીધી છે કે તેનું પરિણામ કેવું નિવડશે તે હું કહી શકતી નથી.’ આ ખીના જાણી મિસિસ કુમ્પનાં સમાંવહાલાંઓમાં ભારે ગભરાટ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ જાણતાં હતાં કે થોડાંક વર્ષપર તેણીએ તેમના ક્લામનું એક વસિયતનામું કર્યું હતું; અને તેથી તેઓ એવી ખીક રાખતાં હતાં કે રખેને પેટી એ વસિયતનામું ફેરવાવે અને સધળી દોલતની માલિક પોતેજ થઈ જશે. આ વાત તેમના મગજમાં સજ્જડ ચોટી ગઈ હતી; કારણ કે તે વખતે વર્તમાનપત્રોમાં એવો એક દાખલો બહાર પડ્યો હતો, અને પોતાની શેઠાણીના બેહદ પ્યારને લીધે પોતાની સત્તાનો ગેરઉપયોગ કરવામાં એક ચાકરડી કેવી ફાવી ગઈ હતી તેનો સર્વ વૃત્તાન્ત જાહેરમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો. મિસિસ કુમ્પનાં નિકટનાં સગાંઓમાં એ બત્રિજ હતો. ‘મોટાનું’ નામ જોસ્ફુઆ કુમ્પ હતું; તે વેપારી હતો અને લીવરપૂલમાં રહેતો હતો. નાનાનું નામ કેપ્ટન જલુમિંગટન હતું. આના વિષે આપણે પ્રથમથી કંઈક માહિતગાર થયા છીએ તેને પણ વેપારમાં નાંખવાનો વિચાર હતો; પરંતુ કોઈ પણ ધંધે વળગવા તેનું દિલ ચોંટતું નહીં. આખરે શરાફની દુકાનેથી નાશી જઈને લસ્કરમાં દાખલ થયો તે આજસુ તથા ઉડાઉ જુવાનીઓ હતો. તેની મોટી કાકી (મિસિસ કુમ્પ) કેટલીકવાર તેનાપર પ્યાર બતાવતી, કેટલીક વાર તેને આંખોના પાટા જેવો ગણતી, કેટલીકવાર તેને પૈસા આપતી, તથા કેટલીકવાર તેને પોતાની સમક્ષ પણ આવવા દેતી નહીં, અને કહેતી કે ‘મારી મિલકતમાંથી લાલ પાઈ પણ તને મળવાની નથી.’ આ એનો છેલ્લો ઠરાવ હતો. પરંતુ કેપ્ટન જલુમિંગટનના મનમાં એમ આવ્યું કે ‘હું સહેલાઈથી એની કૃપા સંપાદન કરીશ’ અને તેટલા માટે મારથાની ખજારથી લાં આવી બેજેબેજે ધરમાં જવાની તેણે હિમ્મત કરી. મિસિસ કુમ્પે તેને મળવાની માથામાં વાગે તેવી ચોખ્ખી ના પાડી. ખીજે દિવસે તે પોતાનાં માણસો સહિત લાં આવ્યો. પેટી તેમનો આદર સત્કાર કરવા તૈયાર નહોતી. કેપ્ટન સાહેબની સાથે મિસ સેલી એટસ્વર્થ્સ હતી. તેણે લ-

રૂકરી પોશાક પહેરસો હતો. આ માણસનો પ્રથમ જેસીપર ખ્યાર હતો; પરંતુ તેને એક નવો અને વધારે તવંગર રમણ મળ્યો તેથી તેણે પોતાના રિવાજ પ્રમાણે આને તરછોડી દીધો. સેલીને પરણવાની ઉતાવળ હતી, તેથી તેણે ઘણો પ્રયત્ન કરી આ કેપ્ટનને પોતાનો કરી લીધો. તે એમ ધારતી કે ‘આતો ખસિત મારોજ છે.’ પરંતુ આખીના પડી મૂકી આપણે આપણા પ્રસ્તુત વિષયપર આપીએ:—

પેટીને ખચર કરવામાં આવી કે ‘એક ગૃહસ્થ અને એક સ્ત્રી દીવાનખાનામાં તને મળવા ઇચ્છેછે.’ તેણે દીવાનખાનામાં પગ પાણ મૂક્યો નહોતો તેટલામાં તો સેાસી સેલીએ જયરાના પણ હાંઝા ગગડાવી નાંખે તેવી રીતે તેને ધમકાવવા માંડી. ‘વાહ! વાહ! બહુ સારી વાત! તમે તો એમ ધારતાં હશે કે બધી બાજુ તમારાજ હાથમાં હશે! પણ શેઠાણી સાહેબ! એમ મનમાં ફૂલાઈ જશે નહીં! હું કંઈ તારાથી દયાઈ જાઉં એની નથી.’ પેટીએ નમ્રતાથી પણ દટતાથી જવાબ દીધો કે ‘હું પણ કંઈ તમારાથી દયાઈ જાઉં એમ મને લાગતું નથી. મેહેરજાની કરીને શાન્તિથી મને કહો કે મારું અગર મારી શેઠાણીનું તમારે શું કામ છે?’ સેલીએ કહ્યું ‘આ ગૃહસ્થ તારી શેઠાણીને મળવા ઇચ્છેછે. આ છાની વાતછે છતાં મારે તને જણાવવું જોઈએ કે આ સદ્ગૃહસ્થ અને હું થોડા વખતમાં લગ્નપી ગાંઠથી જોડાવાનાં છીએ; તેથી આ કામમાં હું ધૂમું તેમાં કંઈ તારે આશ્ચર્ય થવા જેવું નથી. હું કદી પણ નકામી ધૂમતી નથી; માટે ગુસ્સે થા કે નથા પણ બંધુએ સાંભળવું પડશે. હવે વધારે રકબક કર્યા વગર આ ગૃહસ્થને એની કાકીના ઓરડામાં લઈ જા; કારણ કે ત્યાં જવાનો એનો હક સર્વથી પહેલો છે. કોઈ પણ રીતે જો તું મના કરીશ તો હું કાયદેસર ઈલાજ લેઈશ, અને (મારથા હાથમાં રોટલી તથા દ્રાક્ષારસ લેઇને આવતી હતી તેનાં સામી આંગળી કરીને) જો તું મારા ધણીને તેની કાકી પાસે જવાની રમ નહિ આપે તો આ માનવંતી બાધને સાક્ષી તરીકે લેઈ જઈશ. ફક્ત એટલુંજ કહેતે કે ‘તમે જઈ શકશો નહીં’ અને પછી જુઓ શેઠાણી સાહેબ તમારી મમ્મ! એટલું આ સાક્ષીની અગાડી કહે એટલે બસ.’

પેંડીએ કહ્યું ‘મારે એવો ઉત્તર દેવાની કંઈ જરૂર નથી; કારણ કે મારી શેઠાણી પાસે આ ગૃહસ્થને જતાં અટકાવવાની મારી લેશમાત્ર પણ ઈચ્છા નથી. તેણે પોતેજ એને આવવાની ના પાડી છે હું ધારું છું કે જો એ જળરજસ્તીથી ત્યાંજશે તો મિસિસ કુમ્પને ઘણુંજ માહું લાગશે. પરંતુ જો એમને તે અજમાવી જોવાની ખૂશી હશે તો મારે મના કરવાની કંઈ જરૂર નથી. આ નીસરણી રહી અને જમણા હાથની પહેલી ઝોરડીમાંજ મારી શેઠાણી છે. પણ સાહેબજી ! તમારા જતા પહેલાં મારે તમને ચેતાવવાં જોઈએ; કારણ કે ભોગજોગે જો તમે એમને ચમકાવશો તો એમનું મૃત્યુ થઈ બેસશે. જરીક અચંબો કે ગમરાટ એમને બેશુદ્ધિમાં લાવી નાંખેજે હવે શું કરવું તે વિચારમાં કેપ્ટન બ્લુમિંગટન અને સેલી એક બીજાના સાચા જોવા ગંજાં. એક બારી અગાડી તેઓ મસજત કરવાને ગયાં, અને તેઓ છાની છાની વાત કરતાં હતાં તેટલામાં એક ગાડી બારણા આગળ આવી ઉભી રહી. એ ગાડી મિસિસ કુમ્પના સગાંવહાલાંથી ભરેલી હતી. આ સવળાં માર્થાએ લખેલા કાગળને લીધે ડાગની ગાડીમાં બેશીને આવ્યાં હતાં. મીઠા જોરડા આ કુમ્પ એ ગાડીમાં હતો નહીં. તેને પણ લખવામાં આવ્યું હતું પરંતુ તે લીવરપૂલથી આવી પહોંચ્યો નહોતો.

અત્રે કહેવું જોઈએ કે આ ગાડીમાં આવેલાં સવળાં કેપ્ટન બ્લુમિંગટનનાં કટાં દુશ્મન હતાં; તેથી જ્યારે તેઓ ગાડીમાંથી બહાર નીકળ્યાં અને દીવાનખાનાની બારીએ તેને ઉભેલો જોયો ત્યારે તેઓને અનહદ આશ્ચર્ય અને ધિક્કાર ઉત્પન્ન થયાં. શક્ય સાહસિક થઈને તેઓએ નિર્ણય કર્યો કે પેંડીને લાંચ આપી તે મિસિસ કુમ્પ પાસે જાય છે અને બીજાઓને આવવા દેતો નથી. આ વિચાર કરી તેઓ ગાડીમાંથી બહાર નીકળી પેંડી પાસે યઈને માર્થા પાસે આવ્યાં ગયાં. માર્થા એક બીજા કોટડીમાં તેમની સાથે ગઈ અને થોડીકવાર સૂધી તેમની સાથે ત્યાં રહી. દીવાનખાનામાંથી બહાર નીકળી સોસી સેલીએ કેપ્ટન બ્લુમિંગટનને મોટી કહ્યું “એ તો આપણી સાથે પ્રપંચ રમેછે; એક પગ દૂધમાં ને એક પગ દહીંમાં”

રાખેજે. મેં તમને પ્રથમથીજ કહ્યું હતું કે એનો વિશ્વાસ રાખશો નહીં. મારા સિવાય કોઈનો વિશ્વાસ રાખશો નહીં. હું તમને છેક તમારી કાકીના ઓરડા સૂધી લેઈ જઈશ, હું તમને ત્યાં સૂધી લાવીશું; હવે કેમ વર્તવું એ તમારું કામ છે. તમારા દેખતાં દેખતાં આ બીજા દુખમત્ત થઈ જશે; પછી તમે શું કરશો? અને ક્યાં જશો!”

આ વખતે મિસિસ કુમ્પે જોરથી પોતાનો ઘંટ વગાડ્યો અને પેટી પોતાની શેઠાણીના ઓરડા તરફ દોડી ગઈ. તેણે પૂછ્યું કે ‘અરે પેટી હું અધા કલાકથી આ ઘંટ વગાડું છું, તોપણ તું કેમ નથી આવતી? નીચે આ બધો ગડગડાટ શેનો છે?’ પેટીએ કહ્યું ‘બાઈ સાહેબ, તમારાં સગાં સર્વ આવેલાં છે, અને તેઓ તમને જોવાને બહુ ઉત્સુક છે, મને આશા છે કે તમે તેમને ના નહીં પાડો.’ મિસિસ કુમ્પે જવાબ દીધો ‘ખરેખર મને મૂએલી અને દાટેલી જોવાને ઉત્સુક હશે; તેમાંનું એકે મારી તલભાર પણ દરકાર રાખતું નથી. તેમને કહે કે ‘એમણે એમનું વસિયતનામું કરી મૂક્યું છે થોડા વખતમાં તમને તે બતાવશે.’ મારે કોઈનું પણ મેં જોવું નથી.” આટલી વારમાં તો તેઓ સઘળાં મિસિસ કુમ્પના સૂવાના ઓરડાનજીક આવી પહોંચ્યાં. કાચુ પહેલું પેસે તે બાબત સર્વે રક્તગ્ર કરતાં હતાં કેટનગ્રુમિંગ્ટનની પસંદ કરેલી સ્ત્રી તરીકે પોતાને ત્યાં આવવાનો હક છે એમ સોસીસેલી મોટે અવાજે બૂમ મારતી હતી. મિસિસ કુમ્પ બોલી ‘પેટી, તેમને કહે કે જે મારા ઓરડામાં પહેલો પગ મૂકશે તે મારી પાસેથી લાલપાઠ પણ પામશે નહીં.’ પેટીએ બારણું ઉઘાડ્યું. તરતજ તેઓ સઘળાં બોલતાં બંધ થઈ ગયાં. તેમને પેટીએ કહ્યું ‘મારી શેઠાણી શું કહે છે તે જરીક લક્ષ દઈને સાંભળો.’ પછી પોતાની શેઠાણી તરફ જોઈને તેણે કહ્યું ‘શેઠાણી સાહેબ, તમારે જે કહેવું હોય તે કહો. કારણ કે સર્વના મનમાં એવો શક છે કે હું તમને જેટલા અક્ષર શીખવું છું તેટલાજ તમે બોલો છો, અને હું જાણી જોઈને તમારાં સગાંને તમારી પાસે આવવા દેતી નથી.’ પોતાથી બોલાય તેટલા જાણે સાદે મિસિસ કુમ્પ બોલી ‘પહેલો જે મારા ઓરડામાં પેસશે તેને એક પાઈ પણ

મળશે નહીં; ખીજે પેસશે તેને પણ એમ; ત્રીજને પણ તેમ. ત-
મારામાંથી કોઈનું પણ મોં જોવાને કે કોઈની સામે વાત કરવાને હું
ખૂશી નથી.' અંદર પેસવાની કોઈની પણ હિમ્મત આવી નહીં. મિસિસ
કુમ્પની આજે કેવી તખીયત છે તે જોવા આવવાનું તેમનું બાનું તેમના
મનમાંને મનમાં રહ્યું. બંને પક્ષવાળાં જૂદા જૂદા એકરૂઠામાં ગયાં
અને ત્યાં પેટીપર ગાળોના વરસાદ સિવાય બીજું કંઈ પણ બો-
લાતું નહોતું. ત્યાં તેમણે કાગળ, કલમ અને શાહી મંગાવ્યાં, અને
પોતાને જે લખવાનું હતું તે લખ્યું. પેટી જાતેજ તે ચીડીઓ લઈ
ગઈ. અગર જો કે મારથાને સઘળાંઓએ લાંચ આપી હતી ત-
થાપિ પોતાને મિમિસ કુમ્પ તરફથી જો કંઈ મળવાનું હતું તે
ગુમાવવાની બીકને લીધે તે ચીડીઓ લઈ નહોતી ગઈ. મહા મુશીબતે
મિસિસ કુમ્પે તે ચીડીઓ જોવાની હા પાડી. આખરે તેણે કહ્યું 'તે
સઘળાંને હમણાંજ અહિં બોલાવો.' તેઓ સઘળાં તરતજ અંદર
આવ્યાં; ફક્ત સોસીસેલી બહાર રહી હતી; કારણ કે ખંડુમિંગટને
એમ કહ્યું કે 'જો તું આપણું સારું ઈચ્છતી હોય તો અંદર આવીશ
નહીં.' તેઓને અંદર લાવીને પેટી બહાર જતી હતી, પરંતુ તેની
શેઠાણીએ તેને પાછી બોલાવી અને ફૂંચીઓના જુમખામાંથી એક
ફૂંચી કાઢી આપી એક ઈસકોતરો ઉઘાડવાને કહ્યું તેણે તે ઉઘાડ્યો.
મિસિસ કુમ્પે કહ્યું કે 'લાલ દોરીથી બાંધેલી અને ત્રણ સિક્કા ક-
રેલા છે તે ખીંદડી લાવ.' સઘળાંએ પોતાની આંખો તે તરફ ફેરવી
કારણ કે એ તેનું વિસિયતનામું હતું. તેણે ધીમે રહીને સીલ ઉખાડી
લાલદોરી કાઢી નાંખી, અંદરનો મોટો કાગળ હતો તે કાઢી ઉઘાડ્યો અને
કંઈ પણ બોલ્યાઆલ્યા વગર તે વચમાંથી ફાડી નાંખ્યો. પછી તે
કડકાના પણ એવા કીણા કીણા કડકા કરી નાંખ્યા કે તેની અંદર
શું લખ્યું હતું તે વાંચી શકાય નહીં. આસપાસ ઉભેલાઓ બચને
લીધે એકબીજાની તરફ નિહાળવા લાગ્યા. તેમને તો બહુ કાઠતાં
હંટ પેસી ગયું. પછી મિસિસ કુમ્પે કહ્યું 'જેમ તમારી મરજી પડે
તેમ તમે જુવો હું હજી જીવતી છું, મારી શુદ્ધિયુદ્ધિ હજી ઠેકાણે
છે. મારા પૈસા મારા પોતાનાજ છે, મારી મિલકત મારી પોતાનીજ

છે. હું મારી મરજીમાં આવશે તેવો તેનો ઉપયોગ કરીશ. આ વસિયતનામાની અંદર તમારા સઘળાઓને માટે સારો જંદોળસ્ત કરેલો હતો. પરંતુ હું મરી જાઉં ત્યાં સુધી રાહ જોવાની તમને ધીરજ નહોતી તમે સઘળાંઓએ ગીધની માફક મારાપર ભમવા માંડ્યું છે, પરંતુ હજી તમારો વખત નથી. ખરેખર, તમારો વખત નથીજ. હજી મારો જીવ આ જોળીયું મૂકીને નાસી નથી ગયો, અને જ્યારે તેમ થશે ત્યારે હું તમને ખાતરીથી કહું છું કે તમારું કંઈએ બચું થવાનું નથી. મારા પૈસા મારા પોતાના છે મારી મિલકત મારીજ છે. કાલે હું મારું નવું વસિયતનામું કરીશ. હવે પધારો મારા મનમાં જે હતું તે મેં કહ્યું છે.’

ગમેતેવાં માનભંગ વાક્યો, વિનતિયુક્ત આજીજીઓ, કે સખ્ત ઠપકાઓનો તેઓ ઉચ્ચાર કરે તથાપિ મિસિસ કમ્પના મોંમાંથી હવે એકે શબ્દ વધારે નિકળી શકે તેમ નહોતું. તેઓ સર્વને તો ‘લેને ગર્થ પૂત ઓર જોઈઆઈ ખસમ’ જેવું થયું. તે નિરાશ તથા ગુસ્સે થયેલાં સગાંઓને આખરે તે ઓરડો છોડી ચાલી જવું પડ્યું. એ સઘળાઓ જતાં જતાં પશુ આ સઘળાતું મૂળ પેટીને ધારી તેનાપર પોતાનો ગુસ્સો બતાવ્યા સિવાય રહી શક્યાં નહીં. તેઓ જ્યારે ગયા ત્યારે પેટી તે ધરતી એક એકાન્ત ઓરડીમાં ગઈ, અને જુના ખાટલાપર બેસી એધાર આંસુએ રોવા મંડી તુરત બનેલા બનાવથી તે બહુ ગભરાઈ ગઈ હતી, અને તેના હૃદયને રક્ષા વગર વિશ્રાન્તિ મળે તેમ નહોતું. તેણે ધાર્યું કે ‘ખરેખર, આ પરથી સ્પષ્ટજ છે કે ફક્ત પૈસાથીજ માણસ સુખી થઈ શકતું નથી. આ બિચારી સ્ત્રીની પાસે અસંખ્ય પૈસો તથા કપડાં છે; પરંતુ દુનિયામાં તેનું એકે એવું અન્તરતું સંબંધી નથી કે તેને ચહાય અગર તેની સંભાળ રાખે. સર્વ તેને મરેલી જોવાને ઈચ્છેછે, તે મૃત્યુની શય્યાપર પડેલી છે છતાં તેનાં સંબંધીઓ તેનીજ સમક્ષ ગાળો દેછે, તેની આંતરડી ક્રક્ષાવેછે ! અરે મારા ગરીબ બાઈ ! તારે આથી કેવું ઉઘડું હતું ! પેટીના આવા વિચારોમાં મારથાના અંદર આવડાને લીધે ભંગ પડ્યો. તે ત્યાં આવીને પેટીની પાસે ખાટલાપર

બેઠી, તથા બેઠક પ્રપંચી મમતાથી તરત બનેલા બનાવને માટે પેંટીની દયા ખાવા લાગી; તથા મિસિસ ક્રમ્પના આવા મંદવાડના વખતે તેનાં સગાંઓએ ખીજ કાઠ પણ બાબતપર ધ્યાન ન આપ્યું તે તેમની નિર્દયતા તથા કઠણ હૈયાની નિશાની હતી એમ કહેવા લાગી. તેણે કહ્યું ‘ખરેખર, હવે જે નવોગ્યુનો ફેરફાર થશે તે ફેરફારમાં તેમને પોતા સિવાય કાઈનો પણ ઉપકાર માનવાનો નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે શેઠાણીએ વસિયતનામાના ચુરેચુરા કરી નાંખ્યાછે અને કાલે ખીજું નવું કરવાનાં છે. ખરેખર પેંટી! નવા વસિયતનામામાં તારે માટે ઘણી સારી ગોઠવણ કરવામાં આવશે; કારણકે તેમ કરવું યોગ્ય છે. હું આશા રાખું છું કે તમને તક મળે તો—મને ખાતરી છે કે તમને તક મળશેજ—મારા માટે બે સારા બોલ કહેવા તરદી લેશો. પેંટીને આ સ્વાર્થી અને પ્રપંચની વાત સાંભળી ઘણો કંટાળો ચડ્યો હતો. તેથી તેણે કહ્યું કે ‘મારે અને મારી શેઠાણીના વસિયતનામાને કંઈ પણ સંબંધ નથી. શેઠાણીએ પોતાના પૈસાનું કેમ કરવું તે તે સારી રીતે જાણેછે. મારે એમના પૈસાનો લોભ નથી.

મિસિસ ક્રમ્પ પોતાના નવા વસિયતનામામાં પેંટી માટે ઘણો સારો બંદોબસ્ત કરશે એવું ધારવામાં મારથાએ ભૂલ ખાધી નહોતી. ખીજે દિવસે પેંટી જ્યારે પોતાની શેઠાણીને ઓસડ આપતી હતી ત્યારે તેણે કહ્યું ‘છોકરી આજનો દિવસ હું કાઢીશ તે ફક્ત તારેજ માટે; કારણકે જે હું વધારે કલાક જીવીશ તો તને ગાલમ પડશે કે મનમથ શહેરમાં તું તવંગરમાં તવંગર સ્ત્રી છે. મારાં સર્વ સગાંને બતાવી આપીશ કે મારી દોલત મારી પોતાનીજ છે, અને તેનો ઉપયોગ હું મારી મરજી પડે તેમ કરવાને શક્તિવાન છું. મારી ટાપીને ઈસી કરી રહે કે તુરત તું મનમથ શહેરમાં જજે, અને જે વક્ષિને ત્યાં તારો બાઈ રહેછે તે વક્ષિને મારું નવું વસિયતનામું કરવા બોલાવી લાવજે. તારા અને મારા બંધાને માટે તું જે કામે જાયછે તે સંબંધી મારાં સગાંને એકે શબ્દ કહીશ નહીં. એ ગીધા તારા ચુરેચુરા કરી નાંખશે. પરંતુ હવે હું તેમને બતાવીશ

કે મારી દોલતનો ઉપયોગ મારી મરજી પ્રમાણે હું કરીશ, અને મારા મરતાં પહેલાં મારી દોલત સંબંધી કંઈપણ સંતોષ હું મેળવી શકું તો તેજ છે. ઈશ્વરને ખબર છે કે મારી આખી જીંદગીમાં તો એ પૈસો મારો વેરવી થઈ પડ્યોછો પરંતુ હવે મારા મરતાં પહેલાં” — પેટીવચ્ચે બોલી ઉઠી ‘અરે શેઠાણીમા ! તમારા મરવાની વાત હજી કરવાની નથી. કારણ કે આટલા વખત સૂધીમાં મેં તમને કોઈ પણ દિવસ આવી દઢતાથી તથા સ્પષ્ટ રીતે બોલતાં સાંભળ્યાં નહોતાં. મને આશા છે કે હજી તો તમે ઘણા સારાદિવસ કાઢશો, અને ઇશ્વર ઇચ્છાથી તમારા સંબંધીઓ સાથે હળીમળી જવાનો વખત આવશે હું ખાતરીથી કહું છું કે તેમ થવાથી તમારા જીવને પણ સુખ થશે. હમણાં તે લોકો તમને હેરાન કરી ગયાં છે તેને માટે તેઓ ઘણો પસ્તાવો કરે છે’ મિસિસ કમ્પ્સે કહ્યું ‘આ ઓઢરી ગાંડી દીસે છે ! તું હજી મારું કહેવું કેમ સમજતી નથી? જો હવે હું તને ખૂલ્લેખૂલ્લું કહું છું કે મારી સઘળી દોલત હું તને આપવાની છું. તું કેમ આમ એકદમ નિસ્તેજ થઈ જાય છે ?” પેટીએ કહ્યું કે ‘મારે કોઈ માણસની વચ્ચે પડવાનો બિલકુલે વિચાર નથી, અને તમે જરીક ચુસ્તેછો તેનો લાભ લેઈ સઘળા પૈસાની માનિક પોતે થઈ બેસવાનો અન્યાય ગમે તેમ થશે તો પણ હું કરવાને ખૂશી નથી, કારણ કે અત્યારસૂધી જેમ મારે પૈસા વગર ચાલ્યું તેમ મારી આખી જીંદગી સૂધી ચાલશેજ; પરંતુ મારે મારા બાપ ભાઈ તથા બેનના મારી પ્રત્યેના સારા વિચાર વગર ચાલે તેમ નથી. જો હું કાંઈ ખોટું કામ કરું તો હું તેમના મનથી ઉતરી જાઉં. મારે જે કહેવાનું હતું તે મેં હિમ્મત રાખીને કહ્યું છે; માટે મારાપર ઉપકાર કરવાના માર્ગે મને દુઃખી કરશો નહીં. તમારી બલાઈને માટે હું મારા અંતઃકરણથી તમારો ઉપકાર માનું છું.’ પેટી ગળ-ગળી થઈ હતી તેથી આટલું પૂરું કરી રહી એટલે તેણે પોતાની પૂઠ ફેરવી. મિસિસ કમ્પ્સે કહ્યું ‘ખરેખર તું કોઈ વિચિત્ર ઓઢરી ભાસે છે! લક્ષ્મી ચાંદ્રો કરવા આવે ત્યારે મેં ઘેવા જનાર તારા જેવું તો કોઈ ભાગ્યેજ હશે. જો કોઈ મને સમ ખાઈને કહે તોપણ હું આ વાત માનું નહીં. જા વડીલને બોલાવી લાવ; હું તને ફક્ત

કરંછું કે હમણાંને હમણાં જા.મારી મરજીમાં આવશે તેમ હું કરીશ.’

ન્યારે પેટી મિ. બાર્લોને ત્યાં આવી ત્યારે પહેલી તેણે તેના બાઈની ખજર પૂછી; કારણ કે તેની સલાહ તેને લેવી હતી; પરંતુ ફેંક બહાર ગયો હતો. પછી તેણે મી.બાર્લોને મળવાનું કહ્યું. નોકર તેને ઓશીસમાં લેઈ ગયો, અને ત્યાં તેણે કંઈપણ આડીદાઢી વાત ક્યાં સિવાય સરલ ભાષામાં અને સલ ધારણ કરી પોતે જે કામે આવી હતી તે કહ્યું. તેણે કહ્યું ‘સાહેબ જો તમે હમણાંજ મારી શેઠાણી પાસે આવશો અને વાત કરશો તો હું ઘણી ખૂશી થઈશ. કારણ કે તમે જે કહેશો તેનાપર એ ધ્યાન આપશે. મને આશા છે કે તે એમના સંબંધીઓને ન્યાય આપશે. મારે એમની દોલત જોઈતી નથી. કંઈ ભાગ પણ તેમાંનો જોઈતો નથી. મારી ચાકરીનો યોગ્ય બદલો મને મળશે એટલે બસ. આટલુંજ મારા મનમાં ધારી મારી શેઠાણીનાં સગાંઓએ મારા પ્રત્યે જે દુશ્મનાઈ બતાવી છે તેને માટે હું તેમને ક્ષમા કરંછું. કારણ કે તેઓના સધળા વિચાર ભૂલ કરેલા છે.’

ન્યારે પેટી ઓશીસમાં પેડી ત્યારે એક માણસ ટેબલ પાસે બેસી કાગળ લખતો હતો. પેટીએ તેને એક ક્લાર્ક ધાર્યો હતો. ન્યારે પેટી ઉપર પ્રમાણે બોલતી હતી ત્યારે વારે વારે તે પોતાનું માથું ઊંચું કરી આતુરતાથી તેની સામું જોતો હતો. આખરે તે એક ક્લાર્ક પાસે ગયો અને તેને પૂછ્યું કે ‘આ કોણ છે?’ જવાબ સાંભળીને તે એકે શબ્દ બોલ્યા વગર પોતાના ટેબલે જઈને પાછો બેઠો. આ ગૃહસ્થ હીવરપૂલનો વેપારી મિ. જોસ્થુઆકુમ્પ હતો. તે મિસિસ કુમ્પનો વડો ભત્રિજો હતો, અને પોતાની કાકાની સ્થિતિનો હેવાલ સાંભળીને મનમથ શહેરમાં આવ્યો હતો. મિ. બાર્લોએ તેની અને તેના એક સગાની વચ્ચેની તકરારનો યોડીજ મુદ્દતપર સારી રીતે સલાહસંપ રહે તેવો ચૂકાદો કરી આપ્યો હતો, અને તેજ બાબતનાં કાગળોઆંપર મિ. કુમ્પ સહીઓ કરતો હતો. પેટીના નિઃસ્વાર્થપણથી તે ધણો વિસ્મય પામ્યો હતો; પરંતુ પોતે કોણ હતો તે નહીં જણાવવાને, તથા વખત મળે તેને એનો પૂરો બદલો આપ-

વાને તે કાંઈ પણ બોલ્યા વગર છાનોમાનો બેસી રહ્યો હતો. મિસિસ કુમ્પે પોતાના સંગાને ગીધનું જે ઉપનામ આપતી હતી તે આને લાગુ પડતું નહોતું. તે પોતાની હાંશીઆરી તથા મહેનતથી અનર્ગલ દોલત સંપાદન કરી હરેક રીતે સ્વતંત્ર થયો હતો. પેટીના બહાર ગયા પછી તેણે ઈંગ્રેજના ખરા અન્તઃકરણથી વકીલને કહ્યું કે 'મારા વિચારો જેવા સ્વતંત્ર છે તેવોજ મારો પૈસો સ્વતંત્ર છે. મારે હવે કોઈ રાજ, રાણા કે ઉમરાવને પગે પડવાની જરૂર નથી. ખરું પૂછાવો તો મારે મારી કાકીની પણ આજીજી કરવાની જરૂર નથી. મારી કાકી પોતાનો સરસામાન તથા પૈસાટકાનો ઉપભોગ કરવા હજી જીવે એમ હું ઈચ્છુ છું. જે તેમની મરજી તેમનો પૈસો મને આપવાની હોય તો ઠીક છે; એમનો મારા પર મોટો ઉપકાર થશે અને જે મને ના આપે તોયે ઠીક છે, કારણ કે એમનો ઉપકાર માનવાની મારે જરૂર નહીં રહે. અને તેમ થશે તોપણ તેમના પ્રત્યે મારે મન તો તેવું ને તેવું જ રહેવાનું, કારણ કે કાનખમ્બૂરાનો એક પગ ભાગ્યો તોયે શું ને સાગે તોય શું?

આ વિચારો પ્રથમ આવ્યા હતા તેથી મિ. જોન્સન આ કુમ્પે પોતાની કાકીને મળવાની ઉત્કંઠા મનમાં દબાવી રાખી હતી. તેણે મિ. બાર્લોને ફરીથી કહ્યું કે 'તે બિચારી ડોશી માટે હું અમેરિકાની ઉત્તમ જાતની મિઠાઈ લાવ્યો છું. હું જ્યારે નિ-
શાળે ભણતો હતો ત્યારે મને એમણે મિઠાઈ આપી હતી એ હું ભૂલી ગયો નથી. હજી એના દાંત સધળા સાજીત છે. ગયે વર્ષે મિઠાઈ મોકલવા એણે મારાપર કાગળ લખ્યો હતો, પરંતુ મને તે ના કાગળના લખાણની રીતિ પસંદ પડી નહીં. તેટલા માટે મેં તેની વાંછા પૂરી પાડી નહીં. એમાં દોષ મારોજ હતો. તે એક નખખું ગરીબ પ્રાણી છે. હવે તેનો મિજાજ ખૂશ રાખવો જોઈએ. તે ચિડાઉ રહેતી હોય તેની કાંઈ મારે પડ્યાત નથી. હોય આ મિ-
ઠાઈ ભેઈ જઈને તેને આપજો. પરંતુ યાદ રાખજો કે જ્યાંસુધી એણે એવું વશિયતનામું ન કર્યું હોય ત્યાંસુધી એ એને આપવા દેશો નહીં, એટલું જ નહીં, પણ નજરે પણ પડવા દેશો નહીં. તેની મિલકત ભેવાને લાંચ આપવા હું ઈચ્છતો નથી. પરમેશ્વરનો હું ઉપકાર મા-

નું છું કે મારે તેની મિલકતની જરૂર પડે તેમ નથી !'

મિં બોલો તરતજ મિસિસ કંપને સાં ગયો. જમીન વગેરેની વ્યવસ્થા કરવાની હતી તેથી ત્રણ સાક્ષીની જરૂર પડે તેમ હતું. પેટીએ કહ્યું કે ઘરમાં બે ચાકરો લખી વાંચી શકે તેવાછે, તેથી ત્રીજા માણસ તરીકે પોતાના ગુમાસ્તામાંથી કોઈકને સાથે લેવાનું વકીલે દુરસ્ત ધાર્યું. ફ્રેન્ક બહાર ગયેલો હતો, તેથી તેને બદલે બીજો ગુમાસ્તો લીધો. આ ગુમાસ્તાનું નામ મેસન હતું. તે ફ્રેન્કનો મુખ્ય સોબતી હતો; અને નિષ્કલંક ચાલચલગત વાળો યુવાન હતો. તેણે આજ દિવસ સૂધી પેટીને જોઈ નહોતી. પરંતુ ફ્રેન્ક તેની સાથે પેટી વિષે એટલી તો મમતાથી વાત કરતો હતો કે પેટીને જોયા વગરજ મેસનના મનમાં તેના વિષે ઘણો ઉત્તમ વિચાર બેઠો હતો. મિસિસ કંપની દોલત વિષે એણે આવી મિં બોલોને જ કહ્યું હતું તેને લીધે મેસન તેનાપર તદ્દન મોહિત થઈ ગયો હતો. તે ઉમદા સ્વભાવનો તથા બોળા મનનો હતો. તેણે પોતાના મનમાં ધાર્યું કે 'જો મને આ કરતાં કોઈ રૂપાળી સ્ત્રી મળી આવે તોપણ હું તેને મૂકી આ પેટીને મારી સ્ત્રી કરવા વધારે પસંદ કરું છું. એની સાથે હું સ્નેહપાશમાં બેઠાજી તો કાંઈ હરકત જેવું નથી; માટે તેની સાથે વાતચિત કરતાં જવું એ ઠીક છે. વળી ઘોડો દોરીને તેની સાથે થોડેક રસ્તે ચાલવું એ પણ સારું છે કારણ કે 'એક પંથ દો કાળ' થશે. મેસન પેટીની સાથે મિસિસ કંપને સાં જવા નીકળ્યો. બન્ને જણ વાતોમાં એવાં તો ગરકાવ થઈ ગયાં કે વખત શી રીતે વહી ગયો તે તેમને માલૂમ પડ્યું નહીં. મેસન થોડેક ચાલવાને બદલે આખે રસ્તે ચાલ્યો, અને મિસિસ કંપનેનું ઘર તેઓની નજરે પડ્યું ત્યારે બન્નેને વિસ્મય લાગ્યું. મિસિસ કંપનેનું બારણું ઉઘડવાની રાહ જોઈ તેઓ ઉભાં હતાં ત્યારે મેસન પેટીના મુખપર નિહાળતો હતો. તેણે પોતાના મનમાં કહ્યું 'આટલું ચાલવાથી એના મોંપર કેવો સુંદર તાંદુરસ્તી દાખવતો રંગ આવ્યોછે. અગર જો કે તેનું કોઈપણ અંગ અતિ સુંદર નથી અને કોઈપણ પુરૂષ તેને લાવણ્યમયી કહે નહિ, તથાપિ તેની મુખમુદ્રાપર એટલી તો ભક્તમનસાર્થ છાયા રહી છે કે બીજા ઘણી સુંદર સ્ત્રીઓ કરતાં એનો ચહેરો મને વધારે સારો લાગે છે.' એટલામાં

ખારણું ઉઘડ્યું અને મિં બાલો થોડીકવારથી આવેલા હતા તેમણે મેસનને કામ કરવા ઉપર બોલ બોલો. તેઓ મિસિસકમ્પની ઓરડામાં, નવા વસિયતનામાની વ્યવસ્થા પૂછવાને ગયા. પેટીએ ઓરડો બતાવ્યો. મિસિસ કમ્પે કહ્યું ‘છોડી તું અહીંથી જઈશ નહીં. મારા પલંગને છેડે બેસી રહે અને કંઈપણ ઢોંગ કર્યા વગર તારા મનમાં જે કંઈ હોય તે ખરેખર કહી દે. આ ગૃહસ્થ કાયદાથી વાકેફ છે; તે તને કહેશે કે મારા ગમે તેટલા સગાઓ છે તથાપિ મારી દોલત હું મારી મરણ પડે તેને આપી જાઉં; તું સુખી થાય છે, તારા આખા જન્મારાતું દળદર જતું રહે છે, માટે માફ કરેલું ‘પથ્થરપર પાણી’ થવા નદે. મારાં સગાં સંબંધીની કંઈ પણ ખીક રાખતી નહીં.’ પેટી વચ્ચે બોલી ઉઠી ‘નહીં શેઠાણી સાહેબ ! આજ સવારે મેં તમને જે કંઈ કહ્યું તે ખીકને લીધે નહિજ. અને હાલ પણ હું ના-પાડું છું તે પણ ખીકને લીધે નહોતજ. અગર જો કે દુનિયામાં મારા વગર ખીજું કંઈ જાણે નહીં તથાપિ જોને હું ગેરવાજખી ધારતી હોઉં તે હું મરણાંગતે પણ કરવાની નહીં. મારા મનમાં જે હોય તે કહેવાતું બ્યારે તમે કહોછો સારે કહું છું કે, મારા પિતા ધણા દુઃખમાં છે. તમે તેને માટે રૂપ૦ ૩૫૦૦ મૂકી જશો તો મારાપર મોટો ઉપકાર થશે. મિં બાલોએ પેટીને કહ્યું કે ‘આવા મનઃસંયમ અને લાગણીઓને લીધે, વર્ષ દિવસે લાખ રૂપ૦ આની આવકથી મનુષ્ય મનને નેટલી શાન્તિ મળે તેના કરતાં પણ વધારે શાન્તિ તથા સુખ તને છે.’ મેસન એકે શબ્દ બોલ્યો નહીં. પરંતુ તેના મનમાં આવખતે શું ચાલતું હતું તે તેના ચક્ષુ ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું. અમિત ચિન્તે લખેલા વસિયતનામામાં તેણે જે અસંખ્ય બૂલો કરી તેને માટે મિ. બાલોએ તેને મારી આપી. અને આખરે ધીમે રહીને કહ્યું કે ‘લાવ, મેસન કલમ લાવ, હું જાણું છું કે હવે તું તારું મન સાધ્ય રાખી શકે એમ નથી. સારી અને ઉમદા ચાલને માટે તારા મનમાં જે અસર થઈ છે તેને માટે હું તારાપર વધારે રાજીખું. પરંતુ લાગણી વગેરે હવે બંધ કરો. મારે હવે અત્રે કાયદાનોજ માણસ થવું જોઈએ. તારાચિત્ત ઠેકાણે લાવવાને માટે જ નરીક હવા ખા.’

મિસિસ કુમ્પના વસિયતનામામાંની ખીના તદન છાની રાખવામાં આવી હતી. તેણે પોતાની દોલતની શી ગોઠવણ કરી હતી તે પેટીના જાણવામા આવ્યું નહોતું, તેમ મેસન પણ કંઈ જાણતો નહોતો; કારણકે મિ. બાર્લોએ તેના હાથમાંથી દયાની ખાતર કલગ લઈ લીધી સારે તે ફક્ત ઉપોદ્ધાતજ લખી રહ્યો હતો. મિસિસ કુમ્પે ધાર્યા કરતાં વધારે મહિના કાઢવા માંડ્યા; અને એ સધળો વખત પેટીએ ધીરજ તથા દયાથી તેની મરજી ઉઠાવવા માંડી. અગરજો કે એ ડાશી તેના ચાકરોના સુખ પ્રત્યે લાંબા વખતના એકલપેટાપણાને લીધે બેદરકાર હતી, તથાપિ પેટીના સંબંધમાં તેમ નહોતું. તે ઘણીખરી વાર કહેતી કે ‘છોડી તારી ખરેખરી યુવાનીના વખતમાં આવા કેદખાનામાં તને ગોંધી રાખરી એ મને ઘણું સાંભેળે. જ્યારે જ્યારે તારા બાઈઓ તથા બહેનો તને બોલાવે સારે સારે તેઓની સાથે તું બેઠાસક બહાર ફરવા જજે.’ પોતાના બાઈઓ તથા બહેનો સાથે ફરવા જવાથી પેટીને ઘણો આરામ મળતો તથા રમુજ પડતી. અને મુખ્યત્વે કરીને જ્યારે મેસન સાથે હાથ સારે તેને ઠીક પડતું. મેસન પણ બનતા સૂધી સાથે જવાને ચૂકતો નહીં. દિવસે દિવસે તેનો પેટીપર મોહ વધતો ગયો. કારણ કે રહેતે રહેતે તેને તેના સાલસ તથા મમતાળુ સ્વભાવની ખાત્રી થતી ગઈ. તેના બાઈઓ તથા બહેનો તેના તરફ જે પ્રીતિ તથા મમતા રાખતાં તે જોઈ મેસનને પેટી વિષે ઘણી સારી અસર થતી હતી. તેણે ધાર્યું કે ‘તેઓ સધળાં બચપણથી સાથે ઉછર્યા છે તેથી એની પ્રકૃતિ વિષે એ માનું કોઈ છતરાય એ અસંભવિત છે. જેઓ એને ઘણા વખતથી જાણે છે, તેઓ એને ઘણી સારી રીતે ચાહે છે એજ એક ઉત્તમ નીશાની છે. તે પોતાની રૂપાળી બેન ફેનીને જે પ્રમાણમાં ચાહે છે તેપરથી સાબિત થાય છે કે તેનામાં ઈર્ષ્યા કે હરીફાઈનો બિલકુલે અંશ નથી.’

આવા વિચારોથી મેસને પેટીને પરણીને સારી રીતે ગૂંજરાન ચલાવવાને યોગ્ય થવા સાથે સખ મહેનત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પેટીએ મેસનને આડકતરી રીતે કહ્યું હતું કે ‘હું તમને જેટલું ચાહું છું તેટલું આજસૂધી કોઈને ચાહતી નહોતી. પરંતુ મારો પ્ર-

થમ પ્રયાસ તો એછે કે પૈસા ભેગા કરી મારા પિતાને ધર્મશાળા માંથી મુક્ત કરવા; કારણ કે હું તેમને ત્યાં રહેલા જોઈ ખમીશ-કતી નથી. અમે સઘળાંઓ જ્યારે એમને ત્યાંથી મુક્ત કરવામાં જય પામીશું, ત્યારેજ પરણવાની વાત કરીશું, પ્રથમ ફરજ અને પછી પ્યાર. મેસને જ્યારે તેને તેના બાપ પ્રત્યે આવા દૃઢ વિચાર-રની જોઈ ત્યારે તે તેને વધારે ચઢાવા લાગ્યો. કારણ કે તે વિચાર-રશીળ હતો અને જાણતો હતો કે જે યુવતી પુત્રી, અને બહેન તરીકે સારી છે તે પત્ની તરીકે નિઃસંશય સારીજ નિવડશે.

પ્રકરણ ૮ મું

‘ઈર્ધ્યાની ફતેહ તેના કર્તાના અપમાનનુંજ મૂળ નિવડે છે.

આટલો વખત સૂધી ફેની શું કરતી હતી તેના હેવાલ હવે કહીએ. તેના બાઈના મૃત્યુ પછી જ્યારે તે મિસિસ હુંગરફોર્ડને ત્યાં આવી ત્યારે તેણે તથા તેનાં છોકરાંઓએ બેઠક મમતાથી તેના સત્કાર કર્યો હતો. અગર જોકે ફેની આ છોકરાંઓને ગમે તે, પરંતુ અયોગ્ય, કંઈપણ કામ તેમની માની મરજીને અનુસરીને કરવા નહોતી દેતી, તથાપિ તેઓ તેનાપર ઈતરાજ ન રાખતાં ઉલટા બહુ વહાલ રાખતાં. મિસિસ હુંગરફોર્ડ રામઢોલની વાત બૂલી ગઈ નહોતી. એક દિવસે સવારમાં તેણે તેના નાના છોકરાને કહ્યું ‘ગુસ્ટાવસ, રામઢોલ તથા પડખમ જોવાની તારી જગાસા પૂરી પડશે. તમારો પિતરાઈ બાઈ ફિલિપ થોડાક દિવસમાં અત્રે આવશે. મનમથમાં જે લશ્કરની ટૂંકડી રહેછે તેના કર્નલ સાથે તેને ધણું સારું પિછાન છે, તેથી થોડા દિવસમાં એનું વાળુ મોકલવા તે તેને કહેશે. આપણે તે વાળને આપણા બાગને છોડે રાખીશું અને પેલા મંડપની નીચે તમે સઘળાં બાઈઓ તથા બહેનો ફેનીની સાથે જમજો, કારણ કે એ ગમતમાં ફેનીને ખાસ ભાગ આપવો એ ઘટારત છે.’ મિસિસ હુંગરફોર્ડ જે ફિલિપ માટે વાત કરતી હતી તે ફિલિપ, ફ્રેંકલાંડનો અસલ દેશાઈ મિ. ફ્રેંસિંગ્સબી-

જ હતો. તે સુંદર ઘોડા તથા ગાડી ચાહતો હતો; એટલુંજ નહીં, પરંતુ સુંદર લાડીઓનો પણ શોખીલો હતો.

પહેલે દિવસે જ્યારે તે મિસિસ હુન્ગરફોર્ડને ત્યાં આવ્યો ત્યારે તે ફ્રેનીની લાવણ્યતા જોઈને વિસ્મય થયો, અને દિવસે દિવસે તે તેને વધારે ખૂબસુરત દેખાવા લાગી. તે હમેશાં એના નાના ભાઈઓ સાથે વધારે આવજવ કરવા લાગ્યો. જ્યારે ફ્રેની તે છોકરાંઓની પાસે હોય ત્યારે કંઈને કંઈ બહાને તે પણ છોકરાંઓ પાસેજ રહેતો. તેના જેવી સ્થિતિની સુંદર છોડીને આવા ચેષ્ટાખેર ગૃહસ્થને દૂર રાખવાની જે મુશીબત નડેછે, તે મુશીબતો વચમાં ન લાવતાં, ફક્ત પોતે પોતાની સવિનય આલયલગતથીજ ફ્રેની તેને દૂર રાખી શકી. જ્યારે તે મિસિસ હુન્ગરફોર્ડને ત્યાં આવ્યો ત્યારે ફક્ત એક અઠવાડિયુંજ રહેવાનો તેનો વિચાર હતો; પરંતુ જ્યારે તે અઠવાડિયું પૂરું થયું ત્યારે બીજું અઠવાડિયું રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. મિસિસ હુન્ગરફોર્ડનું ઘર તેને ઘણુંજ મન પ્રસન્ન લાગ્યું. જ્યારે મિસિસ હુન્ગરફોર્ડે બાગની અંદર વાળુ લાવવાનું તેને કહ્યું ત્યારે એ યોજના સાંભળી તે ખૂશ ખૂશ થઈ ગયો, અને મંડપની નીચે છોકરાંઓ સાથે ખાણું ખાવાને ઉત્સુક થયો. પરંતુ આ બાબત તે વધારે તાણુ કરી શકે તેમ નહોતું, કારણ કે તેઓને શક ઉપજશે એમ તેને ધારતી હતી.

બાગમાં જમવાને જેઓ આવેલાં હતાં તેમાં મિસિસ ચેવિથટ કરીને એક આંધળી સ્ત્રી હતી; તેણે એક સોબતી તરીકે પોતાને ઘેર આવી રહેલી એક યુવાન છોડીને પોતાની સાથે લાવવાની છૂટ લીધી હતી. આ યુવાન છોડી જેસી એટસ્વર્થ્સ હતી. જ્યારથી તેનો બાપ કેપ્ટન એટસ્વર્થ્સની દોલતનો ધણી થયો હતો, ત્યારથી તેની મા જેસીને દુનિયામાં આગળ વધવાયત્ન કરવામાં કાંઈપણ મણા રાખતી નહોતી. તે નિઃસંશય માનતી કે જ્યારે સારી રીતે શણગાર સજવામાં આવ્યા હોય ત્યારે જેસીની ખૂબસુરતી કોઈ ગૃહસ્થને કે કોઈ મોટા દેશાઈને નક્કી મોહપાશમાં નાંખશે! તેટલા માટે તે જેસીને નવી નવી તરેહના પોશાક પહેરાવતી. જેસીનો મૂળ સ્વભાવજ કપડાં પ-

હેરવાની જુદી જુદી તરેહ તથા લીલામાં તદન ગરક થઈ ગએલો હતો; તેમાં 'બાવતું ને વળીવૈઘે કહ્યું', તેમ તેની માના કહેવાથી તેનું મગજ ફરી ગયું હતું. આ મૂખાર્થ દઢ થતી જતી હતી તેવામાં મન્યમના એક બાલ (નાય) માં તે કેપ્ટન બહુમિંગટનને મળી. તે એમ ધારવા લાગી કે 'તે તદન મારા મોહપાશમાં પડેલો છે.' એની સાથે તે સ્ત્રીચરિત્ર લગાવવા લાગી. જેસી મિં બહુમિંગટનને એન ટ્યું તો ઉત્તેજન આપવા લાગી કે 'યોગક વખતમાં તેઓ પરણશે' એમ દરેકજણ ધારવા લાગ્યું. વારંવાર તે અને તેની બહેન સેલી-મન્યમથ શહેરમાં આ માણસ સાથે ફરતાં દીસતાં હતાં. અને આખો દિવસ તથા રાત મિં બહુમિંગટને બક્ષીસ કરેલા ઈય-રીંગ (સોળિયાં) પહેરતી હતી. એકવાર એવું બન્યું કે આ કેપ્ટનના કાંઈ અમલદારને તેણે એવું બોલતો સાંભળ્યો કે 'જેસી તો વડા કેપ્ટનની સ્ત્રી થવા લાયક છે.' આ વખતથી તેણે આ કેપ્ટન સાથેનો સંબંધો વ્યવહાર તોડી નાંખ્યો એક ગામડાની છોડી તરફથી પોતાને થયેલો તિરસ્કાર જોઈ કેપ્ટન બહુમિંગટનને ઘણો ગુસ્સો આવ્યો. તેણે વેર વાળવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને સેલી તરફ પોતાનું લક્ષ લગાડ્યું. કારણ કે તે ધારતો હતો કે 'મને બહેનો વચ્ચે અ-દેખાઈ છે; તેથી તેની બહેન સાથે પ્યાર બાંધવો, તે એ પ્રપંચી છોડીને નાકમેદ અને દુઃખી કરવાનો સુત્રમ તથા શ્રેય રસ્તો છે.' જેસીએ સેલીને કહ્યું કે 'મારા તજ દીધેલા પ્રપંચના પાશમાં તું પડી તેથી હું તને અભિનંદન આપું છું.' સારે સેલીએ કહ્યું કે 'તું હવે મારી દાસી થવાનો યોગ્ય થઈ છે તેથી હું પણ તને અભિનંદન આપું છું.' કારણ કે તારી આટલી અકાઠાઈ તથા સુંદર મુખમુદ્રા છતાં તું પત્ની થવાને લાયક નથી. 'ધોળીનો ફૂતરો નહીં ધરનો ને નહીં ઘાટનો' એવો તારો ઘાટ છે.' મિસિસ બેટસ્વર્થેસ હમેશાં કબૂલ કરતી હતી કે 'જેસી મને સૌથી વધારે વહાલી છે.' ડાહી અને માયાળુ માતાનો ડાળ કરી તે આવી દરેક તકારોમાં ભાગ લેતી હતી અને 'મારી જેસી મોટા માણસ સાથેજ લગ્ન કરશે' એમ કહી બળતામાં ધી હોમી આ બંને બહેનોમાં વધારે ને વ-ધારે અણબનાવ કરાવતી હતી.

જેસીને મોભાદાર માણસોના સહવાસમાં લાવવાને માટે મિસિસ ઍટસ્વર્થ્સે તેનેકાર્થ સ્ત્રીની સોળતી તરીકે કાર્થ ઊંચ કુટુંબમાં મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો. મિસિસ ઁવિયટના ધરતી વ્યવસ્થા રાખનાર મિસિસ ઍટસ્વર્થ્સની કંઈક સગી હતી,તેથી તેણે તેનેજેસીને સોંપવાને માટે કહ્યું,તે વ્યવસ્થાપકે કહ્યું કે ‘મારી શેઠાણીના નિયમો સખ્તછે અને તારી જેસી કંઈક મોજલી છે તેથી માફ મન હા પાડતું નથી. તમે તેમ અને જાણીએ છીએ કે મનમથમાં જેસીની એક લશ્કરી અમલદાર સંબંધી બહુ વાતો ચાલતી હતી. મેં જાતેજ તેને બપડાખંધ કપડાં પહેરી તેની સાથે ફરતી જોઈછે.’ મિસિસ ઍટસ્વર્થ્સે કહ્યું કે ‘હવે તેમાંનું કંઈએ નથી. તે માણસ જેસીના રૂપગુણને જાજે તેવો નહોતો. મોતીના ચરનારા તો હંસજ હોયછે. એ પુરૂષ સેલીને માટે કાંઈક ઠીક છે. મારી જેસીએ તો હવે પોતાની ટેવ સુધારવા માટે નિર્ણય કર્યોછે અને કાર્થ સભ્ય ધરમાં રહેવાને ઈચ્છે છે.’ વ્યવસ્થાપકને અગરજોડે જેસી માટે ઊંચો મત નહોતો, તથાપિ તેણે પોતાની ટેવ સુધારવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી આગળ જતાં સારી નિવડે એમ ધારી, તથા તે પોતાની સગી હતી તેથી, મિસિસ ઁવિયટને મોંઠે મિસિસ ઍટસ્વર્થ્સની બલામણુ કરવાની તેણે હા પાડી. તેની બલામણુથી મિસિસ ઁવિયટ જેસીને પોતાના કુટુંબમાં રાખી. આંધળી સ્ત્રીની સોળતી તરીકે પોતે રહી તેને માટે જેસી ખાસ ખૂશીમાં હતી. પહેલેજ દિવસે જ્યારે તે મિસિસ ઁવિયટની સાથે બહાર ગઈ ત્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે તે અંધછે એટલુંજ નહીં, પણ તેને ખૂશામત ધણી વહાલી છે. જેસીએ તેની આ ખોડનો લાભ લીધો અને તેના મનમાં પોતા માટે એવો તો સરસ વિચાર બેસાડી દીધો કે તે તેને ધણી ડાહી તથા વિચારશીળ છોડી માનવા લાગી.

જ્યારે આ પ્રમાણે સર્વ ખીના હતી ત્યારેજેસી મિસિસ ઁવિયટની સાથે મિસિસ હુંગરફોર્ડને ત્યાં પ્રથમજ આવી. કોઈ સભ્ય સ્ત્રીનો પોશાક કે રીતભાત પસંદ ન કરતાં તે હજુ પણ એવી તો ઠાઠમાઠ રાખનારી હતી કે ખીજઓનું લક્ષ તેની તરફ દોરાતું.

જમતી વખતે જ્યારે તે પોતાની ચેષ્ટાઓ લડાવતી હતી ત્યારે મિ. ફ્રેલિંગ્સમીની તથા તેની નજર એકઠી થઈ; અને જ્યારે તેઓ બાગમાં ફરવા જતાં હતાં ત્યારે ફ્રેલિંગ્સમીએ એક અમલદારને પૂછ્યું કે ‘પેલી છોડી દોણુ છે? તેની આખો સુંદર છે, તથા તેની ડોક પણ લાંબી અને ઘણી ખૂબસુરત છે’. આ સાંભળીને જેસીને ધણોજ સંતોષ થયો, તથા મિ. ફ્રેલિંગ્સમીને પોતે વશ કરી લીધો છે એમ ધારવા લાગી. ‘વાંદરાને વળી નિસરણી મળી’ તેની માફક આ વિચારથી તે એટલી તો ઉન્મત્ત થઈ ગઈ કે તે પોતાની મગફરી સભ્યતાના ઘરમાં પણ રાખી શકી નહીં. તેણે જ્યારે ફ્રેનીને છોકરાંઓ સાથે માંડવાની અંદર જમતાં જોઈ ત્યારે ઘણા આશ્ચર્યની સાથે તે બોલી કે ‘અરે! ફ્રેની ફ્રેન્કલાંડ, શું તું જ છે કેા તને અહીં આવેલી જોવાને અહીંઆ કોણે ધાર્યું હતું?’ આથી પણ વધારે વિસ્મય ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એ હતું કે મિ. ફ્રેલિંગ્સમીનું લક્ષ તદ્દન ફ્રેની પરજ લાગેલું હતું અને તે એટલો તો એકાગ્રચિત્ત થઈ ગયો હતો કે પોતે ફૂલના ક્યારાપર ચાલતો હતો તેનું પણ તેને ભાન નહોતું.

જ્યારે જેસીને માલૂમ પડ્યું કે પોતાની હરીફ (ફ્રેની) પોતાના પસંદ કરેલા પુરૂષ પર બિલકુલે લક્ષ આપતી નથી, ત્યારે તેને ઘણું માઠું લાગ્યું. તેણે ધાર્યું કે ‘એ સદ્ગૃહસ્થ તેના મોહપાશમાં ફસાયો છે તેની જાણે પોતાને ખબર નથી એમ એ જણાવે છે. એ એની સ્વાભાવિક વર્તણૂક નથી પણ સ્ત્રીચરિત્ર છે. પરંતુ થોડાજ વખતમાં હું એની સઘળી યુક્તિઓ શોધી કાઢીશ.’ આ પ્રમાણે પોતાના મન સાથે વિચાર કરીને તે વિચાર પાર પાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. મિસિસ ચેવિયટ આંધળી હોવાને લીધે ખીજી ગમતોપર તેને પ્યાર નહોતો; પરંતુ ગાયનની તે બહુ શોખીન હતી. મિસિસ હુન્ગરફોર્ડની એક પુત્રી વાળું ધણું સરસ વગાડી જણતી હતી. તેજ સાંજે જ્યારે મિસિસ ચેવિયટ એ તરૂણીનું ગાયન સાંભળતી હતી ત્યારે જેસીએ તેને કહ્યું કે ‘બાઇસાહેબ’ આવું વાદિત્ર તથા ગાયન રોજ સાંભળીને તમે કેટલાં બધાં ખૂશ થાઓ!’ ત્યારે

નાના ગુરુદાસે વચ્ચે બોલી કહ્યું કે ‘ગાયન શિક્ષક મારી બેનને શીખવવા આવેછે તે વખતે જો એ હમેશાં આવે તો ધણુંએ ગાયન સાંભળે. હમણાં હું મારી મા પાસે જઈને તેની રજા લઈ આવું છું; કારણ કે (તેણે ધીમે સાદે કહ્યું) જો હું આંધળો હોઉં તો મને પણ ગાયન તથા વાદ્ય બહુ ગમે.’ મિસિસ હુન્ગરફોર્ડે સ્વભાવે ધણી સારી હતી તેમ વિવેકી પણ હતી. તેથી તેણે મિસિસ એવિયટની જ્યારે જ્યારે ગાયન સાંભળવાની ઈચ્છા થાય ત્યારે ત્યારે પોતાને સાં ખૂશીની સાથે તેને આવવાનું કહ્યું. આથી મિસિસ એવિયટને ઘણો આનંદ થયો, અને હમેશાં નિયમસર સવારમાં જ્યારે ગાયનશિક્ષક મિસિસ હુન્ગરફોર્ડેને સાં આવતો ત્યારે પોતે ત્યાં જતી, અને સોજતની જરૂર તેથી જેસીને સાથેજ રાખતી.

પોતાની ઝેરી જીજ્ઞાસા પૂરી પાડવાની જેસીને ધણી તકો મળી. તેને એમ માલૂમ પડ્યું કે ફેનીના અતડા રહેવાથી મિ. ફેલિંગ્સપીએ અધીરા થઈ તેને પોતાના પાશમાં નાંખવાની સમજણી યુક્તિઓ કામ લગાડી છે. એના મનમાં ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરવાની આશાથી તે કોઈ કોઈ વાર જેસી સાથે હાસ્યવિનોદ કરતો. પરંતુ તેને માલૂમ પડ્યું કે એ યુક્તિ બીજી સ્ત્રીઓની બાબતમાં પાર પડે છે તથાપિ ફેનીને માટે તો તે તદ્દન વ્યર્થ જ છે. તેના કુદરતી વિનયથી તથા તેના સ્વભાવની માધુર્યતાથી મિ. ફેલિંગ્સપીને એટલી બધી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ કે તે પોતાનું મન કબજે રાખી શક્યો નહિ. તેણે ફેનીને ખૂલ્લેખૂલ્લું કહ્યું કે ‘હું તારા વગર રહી શકતો નથી.’ જાણે તેણે ફક્ત મશ્કરીમાંજ કહ્યું હોય તેમ ગણી તેને ઉરાડી દેવા ફેની હસતાં હસતાં બોલી કે ‘તમે મારા વગર રહી શકતા નથી એ ખરે ખરે’ દયા ભરેલું છે; કારણ કે તમને સારી પેઠે માલૂમ છે કે મારી શેઠાણીની નોકરી બળવવી, ને તમારી સેવા ઊઠાવવી એ બે કંઈ સાથે બને નહિ.’ ફેનીનું માનવું બૂલ ભરેલું છે એવું સમજાવવા તથા ખાતરી કરવા મિ. ફેલિંગ્સપીએ પ્રયત્ન કર્યો અને સોગન ખાધા કે ‘જ્યાંસુધી મારી પાસે પૈસો છે ત્યાંસુધી તને સુખ આપવાને હું જરાએ પાછો નહિ પડું.’ ફેનીએ કહ્યું ‘સાહેબ! જો બાબત હું ખ-

રાખ ધારું છું, જે બાબત મારે માથે હમેશને માટે કલંક મૂકે, અને જે બાબત મારા મરીયા પિતાનું અંતઃકરણ બેદી નાંખે તે બાબત ને હું કહું તો તમારી અનર્ગળ દોષત હશે તો તે પણ મને લેશ-માત્રે સુખ આપી શકશે નહિ.’ મિ. ફ્રાન્સિસખીએ કહ્યું ‘પરંતુ તારો પિતા એ સંબંધી કશું પણ જાણશે નહિ, સર્વે છાતું સખીશ. મારી આબરૂ પર ભરોંસો રાખ’ ફ્રેનીએ કહ્યું ‘આબરૂ! સાહેબ, આબરૂની વાત તમે મારે મોઢે શું કરો છો? શું તમે એમ ધારો છો કે હું ગરીબ છું તેથી આબરૂ એ શું ચીજ છે તે જાણતી નથી? અગર શું તમારા મનમાં એમ છે કે તમને તમારી આબરૂની કિંમત છે, અને મને મારી આબરૂની કિંમત નથી? શું તમે ‘કાળા એટલા ભૂતના સાળા’ સમજો છો? તમારી આબરૂ વિશે શક લાવનાર મા-જુસ સાથે લઢાઈ કરી તમે તેને મારી નહિ નાંખો? તેમ છતાં તમે મારી આબરૂને ધોડો પહોંચાડવાની ઈચ્છા જાણવો છો, તેની જ સાથે તમારા પર મારી પ્રીતિ ઉપજાવવાની કેવી ફાકટ આશા રાખો છો!!’ આ સાંભળી મિ. ફ્રાન્સિસખી થોડીકવાર ચૂપ રહ્યો. પરંતુ જ્યારે ફ્રેની ત્યાંથી ઉડીને જવા લાગી ત્યારે તેને ઉભી રાખી મોઢે કહ્યું કે ‘આબરૂ વિષે તેં મનોરંજક બાષણ કર્યું છે, અને વળી જ્યારે તું બોલતી હતી ત્યારે ઘણી ખૂબસુરત દેખાતી હતી, મેં તને જે કહ્યું છે તે પર તું થોડીકવાર વિચાર કરીને જવાબ દેજે. અને તને સોગન દઉં છું કે મને કાલે કંઈ પણ ઉત્તર દે તેના પહેલાં આ ચોપડીમાં જે છે તેનું બરાબર ધ્યાનથી મનન કરજે.’

મિ. ફ્રાન્સિસખી ત્યાંથી ગયો, એટલે ફ્રેનીએ તે ચોપડી લીધી અને ઉઘાડ્યા સિવાય તરતજ પાછી આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેજ વખતે તેણે મિ. ફ્રાન્સિસખી પર એક ચીઠી લખી. એ ચીઠી અને ચોપડી એક કાગળમાં તે વીંટલી હતી તેટલામાં જેસી, ગાયન-શિક્ષક અને મિસિસચેવિયટ ત્યાં આવ્યાં. જેસી જ્યારે ઓરડામાં આવી ત્યારે ફ્રેનીનું મોં ઊતરી ગયેલું હતું. જ્યારે તે મિસિસચે-વિયટને માટે ખુશી લાવવા ગઈ ત્યારે દુષ્ટ બુદ્ધિથી જેસીએ મેન પર પડેલી ચોપડી ઉઘાડી જોઈ, તો તેના ઢરેક પાનામાં ૩૫૦ નું એક

એવાં ૨૧ નોટ તેને માલૂમ પડ્યાં. આ સઘળો વખત ફેની કંઈપણ શક આણ્યા વગર છોકરાંઓ માટે ગાયનની ચોપડીઓ બોળતી હતી. જેસીએ કરડાકાથી તેને કહ્યું કે 'કેમ ફેની,' ફિલિપ ફ્રાલિંગ્સબી-એ આ ચોપડી તને આપીછે કે ? ખરેખર એ ચોપડી તો ઘણીજ અમૂલ્ય જણાય છે, બેશક એ તને આપવાનું કંઈ ખાસ કારણ હશેજ !' ફેની આ અણધારેલા આપણથી રાતીમાતી થઈ ગઈ અને મિ. ફ્રાલિંગ્સબીને દોષમાંથી મુક્ત કરવા શું કહેવું તે વિશે તેના મનમાં ઘડ્યુપડ્યુ થવા લાગ્યું. આખરે તેણે કહ્યું કે 'તેણે એ ચોપડી મને આપી દીધી નથી; એતો મને ફક્ત મનન કરવા આપીછે અને હું તરતજ પાછી આપવાની છું.' જેસીએ મસ્કરીમાં કહ્યું કે 'ત્યારે પ્રથમ મનેજ વાંચવા આપ. મિ. ફ્રાલિંગ્સબીએ જેવી રીતે તને આપી તેવી રીતે મને પણ તે ખૂશીની સાથે આપશેજ. (ચોપડી પોતાના હાથમાં મજબૂત ઝાલી રાખીને બોલી) ખીજા માણસોની મારક મને પણ હવે વાંચવાનો શોખ લાગ્યોછે.' ફેની વધારે ખીજવાઈને બોલી 'મિ. ફ્રાલિંગ્સબી તને તે વાંચવાને આપશે. હમણાં એમણે મને સોંપી છે તેથી મારે સહીસલામત તે-મને તે પાછી આપવી જોઈએ. લાવો, ચોપડી છોડો.' જેસીએ કહ્યું 'ખરેખર ! સહીસલામત તમારે પાછી આપવી છે ! મને એ ખાખત બિલકુલે શક નથી ?' આટલું વારેવારે કહીને તે ચોપડી જ-મીનપર ખખેરવા મંડી, તેથી અંદરનાં બધાં નોટ જમીનપર પડ્યાં અને આમતેમ ઉડવા માંડ્યાં. પછી તેણે પોતાની શેઠાણીને કહ્યું કે 'ઘણીજ દિલગીરીની વાત છે મિસિસ ચેવીયટ ! કે તમે આવી સુંદર ચોપડી જોઈ શકતાં નથી ! આખી ચોપડી નોટોથીજ ભરેલી છે. પરંતુ હું ધારું છું કે મિસિસ હુન્ગરફોર્ડ કાંઈ આંધળાં નથી ! આ વખતે મિસિસ હુન્ગરફોર્ડ અંદર આવી. તે આ જોઈ સ્તબ્ધ થઈ ઉભી રહી. જેસી પોતાની વૈરખુદ્દિની ફતેહ જોઈ ખૂશ-ખખીમાં ઉભી હતી. ફેનીનું મોં લેવાઈ ગયું હતું, તથાપિ નિરપરાધી માણસ જેવી શાન્તિ રાખેછે તેવીજ શાન્તિ રાખી તે ઉભી રહી. છોકરાંઓ તેની આસપાસ વિંટલાઈ વળ્યાં. એટલામાં મિસિસ

એવિયટ કહેવા લાગી કે ‘આ શું ચાલે છે? જસી આ શી ગડ-બડ છે તે કોણ મને નહિ કહો? તું શેની વાત કરેછે?’ જેસીએ મલકાતે મોઢે કહ્યું! ‘શેઠાણી, હું એક ઘણીજ નોટોથી ભરેલી કી-મતી ચોપડીની વાત કરું છું! શ્રેની કહેછે કે તે ચોપડી મિ. શ્રોલ-ગ્સખીએ એને મનન કરવા આપીછે, અને તે તેને પાછી આપવાને એક કાગળમાં તે વીંટતી હતી, તેટલામાં ભોગજેગે તે ચોપડી મેં લઇને હલાવી.’

મિસિસ હુન્ગરફોર્ડે પોતાના દીકરા ગુસ્ટાવસને કહ્યું કે એ સઘળાં નોટ તું ભેગાં કરીલે. ફ્રેની વિશે જોટલું મેં જાણ્યું છે તેટલાથી મને ખાતરી છે કે તે જે જે કહેછે તે ખરુંજ હોયછે. ન્યા-રથી તે મારી પાસે રહીછે ત્યારથી એક જીજ બાબતમાં પણ તે જીકું બોલી નથી; તેપરથી મારે તે કહે તેનાપર પૂર્ણ આધાર રાખવાનો છે.’ તરતજ સઘળાં છોકરાંઓએ એક સાથે કહ્યું ‘હા બા! તમે એનાપર પૂર્ણ આધાર રાખજો.’ મિસિસ હુન્ગરફોર્ડે ફ્રેનીને કહ્યું ‘ફ્રેની તું મારી સાથે ચાલ. અગર જો કે તું જે કહીશ તે સંતોષ-કારકજ હશે, તથાપિ તારે જે ખૂલાસો કરવાનો હોય તે આ સઘળાંની વચ્ચે કરવાની જરૂર નથી.’ જેસીની દ્વેષદષ્ટિથી દૂર જવાને ફ્રેની ઘણી ખૂશી હતી તેથી પોતાપર મૂકેલા વિશ્વાસ તથા કૃપાને માટે મિસિસ હુન્ગરફોર્ડેનો ઘણો ઉપકાર માન્યો. પરંતુ જ્યારે ખૂલાસો કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે, તે ઘણા ગભરાટમાં પડી. કારણ કે એથી મિ. શ્રોલિંગ્સખી અને તેની કાકી વચ્ચે કલહ ઉત્પન્ન થવાની તેને ધાસ્તી હતી. તેનો વાંક જતાવ્યા વગર ખેતાને નિર્દોષ શી રીતે ઠરાવવી તેની તેને ગમ પડી નહિ. તેને આ વખતે ‘સુડી વચ્ચે સોપારી’ જેવું હતું. ફ્રેની બોલવાનું શરૂ કરશે એવી આશા રાખી થોડીક મિનિટ સુધી રાહ જોઈ મિસિસ હુન્ગરફોર્ડે કહ્યું ‘ફ્રેની! શરમાય છે કેમ? રડેછે શું કરવા? કેમ કંઈ બોલતી નથી? તને મારી તરફથી ન્યાય મળવાની શું ખાત્રી નથી? તેમ તું શું એમ ધારેછે કે તારે માથે કોઈપણ તરેહનું કલંક આ-

વતું હોય તો હું તારૂં રક્ષણ નહિ કરું? મારા ભત્રિજાપર તહોમત છે એ વાત ખરી; પણ જ્યારથી મારાં છોકરાં તારા હાથ નીચે સોંપ્યા છે ત્યારથી તે એમની જે સંભાળ લીધી છે તેને માટે હું તારી આભારી છું. તેથી જો તારે મિ. ફ્રેલીંગ્સબી માટે કંઈપણ ફરીયાદ કરવાની હોય તો તે ખૂલાસાથી કહી દે.” ફ્રેની બોલી ‘શેઠાણી સાહેબા તમારી મારા પ્રત્યેની મમતાને માટે હું આભારી છું. ખરેખર, કોઈને માટે ફરિયાદ કરવાની મને બિલકુલે ઈચ્છા નથી. મને આખી દુનિયાનું રાજ્ય મળે તોપણ હું તમારી અને તમારા ભત્રિજાની વચ્ચે અણખનાવ ઉત્પન્ન કરનાર નથી. (ડસકાં ખાતે ખાતે કહેવા લાગી) તેમ કરવા કરતાં મારે તમારું કંટુંબ તરતજ છોડવું એ મને સૌથી ઉત્તમ લાગે છે. ખરે મારે તેમજ કરવું જોઈએ.’ શેઠાણીએ કહ્યું ‘નહિ ફ્રેની! આજે જે જે બન્યું છે તેનો ખૂલાસો કર્યા વગર તું મારે ત્યાંથી જાય એ ઠીક નહિ; કારણ કે જો તું એમ કરીશ તો તારૂં માન અપમાન જેસીના હાથમાં રહેશે.’ ખરેખરાં બયથી પાંદડાના માફક થરથરતાં ફ્રેની બોલી ‘ધન્ય એવું ન કરો શેઠાણી! હું તમને વિનંતિ કરું છું કે મારાપર કૃપા કરીને આ ચોપડી તથા નોટામિ. ફ્રેલીંગ્સબીને પાછાં આપશો, તથા આ કાગળ પણ તેને પહોંચાડશો. હું આ કાગળ તે ચોપડી સાથે વીંટલી હતી તેટલામાં જેસી આવી અને મેં કદી નહિ જોયેલાં તે એન્કનોટ તેણે ચોપડીમાં જોયાં. આ નોટ મારે જે કંઈ જવાબ દેવાનો છે તેમાં ફેરફાર કરાવી શકે તેમ નથી. તેથી જો તમે કહેતાં હો તો પ્રથમ લખેલોજ કાગળ હું તમને આપું.’

પછી તે કાગળ તથા નોટવાળી ચોપડી મિસિસ હુન્ગરફોર્ડ પોતાના ભત્રિજા મિ. ફ્રેલીંગ્સબીને મળીને તરતજ તેના હાથમાં મૂકી, ત્યારે તે ઘણો વિસ્મય પામ્યો. ચોપડી જેસીની નજરે શી રીતે પડી તથા ફ્રેનીપર તે કેવાં તહોમત મૂકવાની હતી તે સંબંધી સર્વ હકીકત તેની કાકીએ તેને કહી. અને વળી કહ્યું કે ‘ફ્રેની મારી તથા તમારી વચ્ચે કલહ થવાની ધારતી રાખે છે તેથી જે ખુલાસા જોઈએ તે ખુલાસો ઘણી સમજાવ્યા છતાં તેણે મને આપ્યો નથી; પણ હું ધારું છું કે તે નિર્દોષજ હશે.’ મિ. ફ્રેલીંગ્સ-

બીએ કહ્યું ‘ત્યારે તમે આ કાગળ જોયો નથી? એણે પોતાના મનથીજ નિર્ણય કર્યો હોય એમ લાગે છે. વાહ ! ધણીજ સારી છોડી છો! તમે મારે માટે ગમે તે ધારો તોપણ એણે જે લખ્યું છે તે મારે તમને જતાવવું જોઈએ. તેપરથી હું કેટલો ઠપકાપાત્ર છું તથા તમે એનાપર જે વિશ્વાસ રાખો છો તે વિશ્વાસને તે કેટલી બધી લાયક છે તે તમને સહેજ માલૂમ પડશે.’ આટલું કહી તેણે તે કાગળ મિસિસ હુન્ગરફોર્ડના હાથમાં મૂક્યો, અને તે વાંચતાં તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું:—

“સાહેબજી—તમે જે ચોપડી મારા માટે મૂકી હતી તે હું આ સાથે પાછી મોકલું છું. કારણ કે એની અંદર ગમે તે હશે તે, થોડી વારપર મારે તમારે જે વાતચિત થઈ હતી તે સંબંધીના મારા વિચાર ફેરવી શકવાનું નથી. હું આશા રાખું કે હવે પછી તે પ્રમાણે તમે મારે મોઢે એકે શબ્દ પણ નહિ બોલો. સાહેબા વિચાર કરો કે હું એક ગરીબ અનાશ્રિત છોડી છું. થોડા વખતથી તમે મારી સાથે જેવી વર્તણૂકે વર્તવા લાગ્યા છો તેજ પ્રમાણે હવે પછી વર્તશો તો મારે દિલગીરીની સાથે મારા મિત્ર અને રક્ષક મિસિસ હુન્ગરફોર્ડનું ધર તબવાની જરૂર પડશે. એવાં સારાં મિત્ર મને ક્યાંથી મળશે! મારે વૃદ્ધ પિતા બિચારો ધર્મશાળામાં રહે છે. અને જ્યાં સૂધી તેનાં છોકરાં એના ગૂંજરાન યોગ્ય રળીને પેદા ન કરે ત્યાં સૂધી એ ત્યાંજ રહેશે. સાહેબજી! એમ નહિ ધારતા કે આ વાત હું તમારા મનમાં દયા ઉપજાવવાને અને મદદ માગવાને માટે જણાવું છું. જ્યાં સૂધી તમારા આવાજ વિચાર તથા રીતભાત રહેશે ત્યાં સૂધી હું અગર મારા પિતા તમે ગમે તે આપવાનું કહેશો તેમાંથી એક લાલ પાષ્ટ પણ લેવાનું કબૂલ નહિ કરીએ. મહેરબાન સાહેબા! મારાપર દયા રાખો, અને જેમને તમે કાંઈ શુભ કરી શકવાના નથી તેમને નાહક દુઃખ ઉત્પન્ન ના કરો.

હું છું,

તમારી આગંકિત સેવક,

“ફેની ફેન્કલાંડ.”

મિસિસ હુન્ગરફોર્ડે આ કાગળ વાંચી રહી કે તરતજ મિ. શ્રેલિંગ્સબીએ પોતાનો ઘંટ વગાડ્યો, અને પોતાના ઘોડા તૈયાર કરવાનો ચાકરને હુકમ આપ્યો. તે બોલ્યો હું હમણાંજ અત્રેથી જાઉં છું, તેથી ફેનીને તમારું ઘર છોડવાની જરૂર નહિ પડે. આ મોટ તમે તમારી પાસેજ રાખો. તેણે લખ્યું છે કે ‘મારો બાપ ઘણા દુઃખમાં છે.’ હવે હું કંઈ સારા વિચારપર ચડવા લાગ્યો હોજી એમ મને માલૂમ પડેછે; તેથી તે મારી મદદ ધિક્કારી કાઢશે નહિ. આ પૈસા જ્યારે અને જેવી રીતે તમને ઠીક લાગે ત્યારે અને તેવી રીતે એને આપજો, મને ખાતરી છે કે આ રૂ. ૧૮૫૦ નો ઉપયોગ હું આથી સારો કરી શકત નહિ. હું પરમેશ્વર પાસે માગુ છું કે હવેથી તે મારા પૈસાનો કંઈપણ ખોટો ઉપયોગ કરાવે નહિ. આટલું કહી મિ. શ્રેલિંગ્સબી શહેર તરફ ચાલી નીકળ્યો. તેની કાકાએ ધાર્યું કે તેણે નિષ્કપટપણું તથા ઉદારતા બતાવી પોતાના ગુન્હાને માટે કેટલોક પશ્ચાતાપ કર્યો એ ઠીક થયું છે.

મિસિસ હુન્ગરફોર્ડેને ફેની શો ખૂટાસો આપેછે તે સાંભળવાની રાહ જોતી જેસી દુષ્ટબુદ્ધિથી અધીરાઈ રાખી ઉભી હતી. પરંતુ જ્યારે તેણે આવીને ફેનીનાં હૃદયાર વખાણ કર્યો ત્યારે તેને કેટલો બધો આશ્ચર્ય પેદા થયો હશે? તથા તે કેટલી નાઉમેદ થઈ હશે? તેનો વાંચનારેજ ખ્યાલ કરવો. નાના ગુસ્સાવસે પોતાના હાથ જોડીને કહ્યું ‘માણ તમે એને માટે એવું ધારોછો તે સાંભળી હું ધણોજ ખૂશી થઈ ગયો છું. કારણ કે અમે સઘળાં એને એવીજ ધારીએ છીએ. જો એ દોષિત થઈને ઘરમાંથી ગઈ હોત તો હું ધણોજ દિલગીર થાત.’ મિસિસ હુન્ગરફોર્ડે કહ્યું ‘એ બાબતની તારે કંઈપણ ચિન્તા રાખવી નહિ. જ્યાં સૂધી આ ઘરમાં રહેવાની એની મરજી હશે ત્યાંસૂધી હું એને કાઢવાની નથી. ખરું કારણ જાણ્યા સિવાય હું કોઈને મારા રક્ષણ નીચે લેતી નથી, તેમ તેને કાઢતી પણ નથી.’ આ સાંભળી જેસી પોતાની જીભ કરડવા મંડી. તથા મનની વાત મનમાં રહી ગઈ તેને માટે એહ દિલગીર થઈ. સ્વાભાવિક રીતે તેનો ચહેરો ખૂબસુરત હતો.

તે અસારે કાળો શાહી સરખો થઈ ગયો. ઈર્ષ્યા અને પાપાશયે તેને કદરૂપી કરી નાંખી. જે વખતે તે ઓરડામાં પેઠી હતી તે વખતે તેની મુખમુદ્રા જોટલી ફોટેહથી ભરેલી હતી તેટલીજ બદકે તેથી પણ વધારે, તે બ્યારે મિસિસ ચેવિયટની સાથે પાછી ગઇ ત્યારે, કાળી શાહી સરખી થઈ ગઈ હતી.

પ્રકરણ ૯ મું.

સીધી વર્તણૂકનો ગમેતેટલી મમતાથી ઉપયોગ કર્યો હોય તોપણ ધણીવાર પ્રથમ તે બોટું લગાડે છે; પરંતુ પાછળથી યશદાયક થાય છે;

જેસી અને મિસિસ ચેવિયટ ત્યાંથી ગયાં કે તરતજ એક નાની છોડીએ કહ્યું “મને પેલી મિસ બેટસ્વર્થ્સ (જેસી) ગમતી નથી; કારણ કે તે મને પૂછતી હતી કે ‘બરોબર પાક્યા વિનાતું ફળ માગ્યું તે છતાં ફ્રેનીએ તને ના આપ્યું તેટલા માટે તે અહિંથી બન્ય તો તું ખૂશી થાય કે નહિ?’ પણ મા! ફ્રેની હમેશાં આપણા ઘરમાં રહે તો સારું.” આ વાતચિત વખતે એક પુરૂષ ત્યાં હતો તેણે એ છોડીની ઈચ્છાને બહુ પસંદ કરી. આ પુરૂષ મિસિસ હુગરફોર્ડનાં છોકરાંનો શિક્ષક મિ. રેનોલ્ડ્સ હતો. કેટલાક વખતથી એના વિચારો ફ્રેનીની તરફ વળ્યા હતા. પ્રથમ તે એ તરૂણીની લાવણ્યતાથી મોહિત થયો હતો; પરંતુ બ્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે મિ. ફોર્લિન્સબી એને બહુ ચહાય છે, ત્યારથી તે એની વર્તણૂક બરોબર લક્ષમાં રાખતો. એણે એમ નિશ્ચય કર્યો હતો કે આ વાતમાં ખરું બોટું શું છે તે બ્યાંસૂધી માલૂમ ન પડે ત્યાંસૂધી મારે કંઈ પણ બોલવું નહિ. પણ હવે ફ્રેનીની મર્યાદા અને હઠાપણ તેના બાળવામાં આવ્યાથી તે પોતાનો ખ્યાર એને દેખાડવાને આતુર થયો. આ પુરૂષ ધણા સારા સ્વભાવનો તથા રૂઢી ચાલચલગતનો હતો. એની ચંચળાઈ અને ખુદ્દિ, એની સ્ત્રીને તથા કુટુંબને સ્વતંત્રતાનું સાચું સુખ ભોગવાવે એવાં હતાં.

મિસિસ હુગરફોર્ડ જોકે મગર હતી તથાપિ તે સ્વાર્થી ન-

હોતી. ફ્રેનીની પ્રીતિ સંપાદન કરવાની મિ. રેનોલ્ડસની આકાંક્ષા જોઈ તે બહુ ખૂશી થઈ; અને ફ્રેની જેવું ઉપયોગી માણસ પોતાના ઘરમાંથી જાય તે વાત મનમાં લાવતી નહોતી. ફ્રેની એ શેઠાણી પાસે બે વર્ષ રહી, તેટલા વખતમાં તે એની હઠપાર માનીતી થઈ પડી હતી. આ વખત મિસિસ હુગરફોર્ડને એક સગો મરણ પામ્યો. એ બાઇનાં પાંચ છોકરાં હતાં તે દરેકને માટે તે રૂ ૧૦૫) મૂકી ગયો હતો. નાના ગુસ્તાવસને પોતાના ભાગના રૂપિયાનું ધડીઆળ લેવાની બહુ ઈચ્છા હતી; તથાપિ તેણે પોતાનો ભાગ ફ્રેનીને આપવાની મરજી જણાવી, તેનાં બાઇ બેનોએ એની ઈચ્છા પસંદ કરી અને તે દરેક જણે પોતપોતાનો ભાગ ફ્રેનીને આપવા કહ્યું. એ પાંચ બાંડુના ભાગના રૂ. ૫૨૫ માં તેમની માએ પોતાનો પાનગી રૂ. ૫૨૫ ઉમેરી ફ્રેનીને આપતી વખતે કહ્યું કે મારા ઓરડામાં મૂકવાને એક સુંદર આરસો લાવવા આ રૂપિયા મેં રાખી મૂક્યા હતા; પરંતું જે માણસ મારા કુટુંબને બહુજ ઉપયોગી થઈ પડ્યું છે તેને બદલા તરીકે આપવાથી એ ઘણા સારા કામમાં આવશે. મિ. પ્રેલિંગ્સબી એ રૂ ૧૦૫૦ પોતાની કાકી મિસિસ હુગરફોર્ડની મારફતે તેને અપાવ્યા હતા તે, અને હાલના રૂ ૧૦૫૦ મળી ફ્રેની પાસે રૂ ૨૧૦૦ ની રકમ એકઠી થઈ; તેથી તેના આનંદ તંથા ઉપકારનો પાર રહ્યો નહિ. કારણ કે તે ધારતી હતી કે 'આ પૈસાથી હું મારા પિતાને ધર્મશાળામાંથી મુક્ત કરીશ.' તેના મનની મોટી ઈચ્છા આજ હતી. તેની આ ઈચ્છા જણીને મિ. રેનોલ્ડસ એટલો બધો ખૂશી થયો કે ફ્રેની તેના સાચું જોઈ હસી અને બોલી કે 'હવે મને ખાતરી થઈ કે તમે ખરા અંતઃકરણથી મને આહોછો.' મિ. રેનોલ્ડસે કહ્યું ચાલ, આપણે હમણાંજ તારા પિતા પાસે જઈએ. જ્યારે તું આ પૈસા એમને આપે ત્યારે મને પણ ત્યાં હાજર રહેવા દેજે. ફ્રેનીએ કહ્યું ખચિત હું તમને સાથે તેડી જઈશ; પરંતુ પ્રથમ મારે મારાં બાઈ બેનોની સલાહ લેવી જોઈએ; કારણ કે અમારે સર્વને સાથેજ ત્યાં જવાનું છે અમારો કારણ એવો છે. આવતા માસની પહેલી તારીખે મારા પિતાની

જન્મગાંઠ છે, તે દિવસે અમે સધળાં એમનાં મુકામ ઉપર મળવાનાં છીએ. અહા ! એ દિવસ કેવો રળિયામણો થઈ પડશે ! !

હવે જેમ્સ આટલા વખતસુધી શું કરેછે તે જોઈએ. તેના શેઠ મિ. કલેગહોર્ન સાથે તે કવી રીતે વર્તેછે તેનું હવે આપણે અવલોકન કરીએ.

અદાર મહિના જેમ્સ પોતાના શેઠ પાસે રહ્યો તેટલા વખતમાં એના વિષે કંઈપણ ફરિયાદ કરવાને શેઠને કારણ મળ્યું નહોતું. એ યુવાનીએ શેઠનું કામ તે પોતાનું જ ગણતો; તેથી તે તેના સંપૂર્ણ ભરોસાને પાત્ર થયો હતો. મિ. કલેગહોર્ન સાથે સલાહ સંપત્તી વર્તવું એ કાંઈ નાનીસની વાત નહોતી; કારણ કે કોઈપણ બાબતમાં એનાથી વિરુદ્ધ પડે તે એને ગમતું નહિ. પરંતુ ભોગર્જેંગે નીચેની બાબતને લીધે તેને જેમ્સ ઉપરથી કેટલાક વખત માટે તદ્દન વિશ્વાસ ઉઠી ગયો.

એક સાંજે લગભગ અંધાર થવા આવ્યું હતું અને જેમ્સ દુકાન બંધ કરવાની તૈયારીમાં હતો; તેટલામાં વિચિત્ર દેખાવનો અને મોટાં મોટાં ગુજવાંવાળો ડગલો પહેરેલો એવો એક ઘણો જડો માણસ દુકાનમાં આવ્યો. તે જેમ્સની સામેના પૈસા ગણી લેવાના પાટિયાપર ટેકા દઈ ઉભો રહીને બોલ્યા ચાલ્યાવિના ટગર ટગર એના સામું જોવા લાગ્યો. પાટિયાપર પડેલા પૈસા જેમ્સે ઉપાડી લેઈ ગદ્દામાં નાંખ્યા તે જોઈ પેલા માણસે હસીને એમ બતાવ્યું કે ‘એ વાત મારી અગ્નિમાં નથી.’ ચહેરા ઉપરથી એ દગાખોર તથા કંઈક રમુજ જણાતો હતો; તેમાં પણ રમુજ કૃત્રિમ અને દગલબાજી સ્વાભાવિક દેખાતી હતી. જેમ્સે તેને પૂછ્યું કે તમારે શું જોઈએ છીએ? તે બોલ્યો કે એક પ્યાલો ખાન્ડી મને પાઓ અને તમારા શેઠને બોલાવો. જેમ્સે ઉત્તર દીધો ‘મારા શેઠ ઘેર નથી અને અમે ખાન્ડી વેચતા નથી; રસ્તે જતાં પણ એક દુકાન આવેછે ત્યાં તમને સારો ખાન્ડી મળશે.’ આ ઉત્તરથી જાણે પોતાને ગુસ્સો ચઢ્યો હોય અને તેથી જેમ્સને ધમકાવતો હોય તે પ્રમાણે પેલા માણસ બોલ્યો કે ‘તે તારા આખા જન્મકાળમાં આપ્યો પણ નહિ હોય એવો સારો ખાન્ડી ક્યાંથી

ખોળી કાઢવો એ તારા કરતાં હું બહુ સારી રીતે સમજીશું. મારે તારો ખાન્ડી જોઈતો નથી. પણ તું કેવો છોકરો છું, તે જોવા માં ટેજ મેં એ તારી પાસે માગ્યો હતો. હું કોણ છું તે તને ખબર નથી કેમ? જેમ્સે કહ્યું, 'ના સાહેબ, મને બિલકુલે ખબર નથી.' પેલો માણસ બોલ્યો, શું એડમિરલ ટીપ્સીનું નામ તે કાંઈ દિવસ સાંભળ્યું નથી! જેનું પેટ એક લાપલાંડરના કરતાં પણ મોટું છે તેના વિષે તું કાંઈ જાણતો નથી એ શું વાર; ઠીક, મને આ પાંછળના ઓરડામાં જવા દે; તારા શેઠ આવશે ત્યાંસૂધી ત્યાં બેસીને હું એમની રાહ જોઈશ. જેમ્સે ઓરડાનું બારણું સજ્જડ બાંધીને કહ્યું કે સાહેબ! એ ઓરડામાં તમારાથી જઈ શકાય તેમ નથી, કેમકે મારા શેઠની એક યુવાન દીકરી ત્યાં ચાહ પીએછે. તેને હરકત કરવી એ સારું નથી. એમ કહીને તે બારણું રેકીને ઉભો રહ્યો; કારણકે તેને એમ લાગ્યું કે આ ખંધા માણસે કાંઈ નિશા કર્યો છે અથવા એવું ડોળ કરેછે. આ રક્તક ચાલતી હતી તેટલામાં મિ. કલેગહોર્ન ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને જેમ્સને અચંબો પમાડે તેમ ધરવટથી બોલ્યો કે અરે એડમિરલ! તમેજ છો કે! ! જેમ્સ! અમને બંનેને જવાદે. તું આ એડમિરલને ઓળખતો નથી ?!

આ એડમિરલ ટીપ્સી દાણચોરી કરનાર હતો. તેના કબજામાં દાણચોરીનાં બેત્રણ નાના વહાણ હતાં તે પરથી તે પોતાને એડમિરલ કહેવડાવતો. જ્યારે એની લાકડી એનાં હાથમાં હોય ત્યારે કાંઈ પણ માણસ એના એ હોદ્દાનો ઈનકાર કરતું નહોતું. એને 'ટીપ્સી' નામ આપવામાં કાંઈ અન્યાય થતો નહોતો કારણકે રાત દિવસ તે નિશામાં ચંકચૂર રહેતો.

એ એડમિરલે અંદર જઈ ચાહ પીધા પછી પોતાનો, ડગલો કાઢી નાંખ્યો, અને કૃત્રિમ જડાપણું ધીમે ધીમે ખોલવા માંડ્યું. તે જોઈ જેમ્સને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. તેણે (એડમિરલે) પોતાના શરીર ઉપર શણનાં બીણાં કપડાં વીંટી લીધાં હતાં, તે સઘળાં જ્યારે છોડી નાંખ્યા ત્યારે તે એવો તો પાતળો થઈ ગયો કે ઓળખી શકાય પણ નહિ. પછી તેણે કેટલુંક ધાસ મંગાવ્યું, અને પ્રથમના જેવો

જડો દેખાવા માટે તે ઘાસ શરીરે વીંટાળીને બાંધી લીધું. તેણે કહ્યું કે મેં તમને પ્રથમથીજ કહ્યું હતું કે મારા ડગલાની અંદર એવી એવી ચીજો છે કે મૂર્ખ માણસને તે આશ્ચર્ય પમાડ્યા સિવાય રહે નહિ. જુઓ આ કોર છે તે તમને બખરમાં જે કીમતે મળે તેનાથી અર્ધી કીમતે પડશે. આ શણના કપડાની તો વાતજ કરતો નથી. હવે હું જાણું; આપણો હિસાબ નકી કરવાને આવતી કાલે હું પાછો આવીશ; પણ તમારા મુનીમે આજ જેવી રીતે બારણું વાસી મને અંદર આવવા દીધો નહિ તેમ કાલે ના કરે એવું કહેજો.

પછી જેમ્સના સામું જોઈને બોલ્યો કે લે, આ કપડું હું તારા માટે લાવ્યો છું; મારી સાથેની તારી આજની વર્તણૂંક હું મનમાં લાવતો નથી, તને પણ હવે હું મારો માણસ ગણું છું. ઘણીવાર તેણે જેમ્સને કહ્યું કે આ કપડું તું તારે પહેરવા રાખજે અથવા વેચી મારજે. પણ જેમ્સે તે જરાએ નહિ ગણકારતાં બારણાસૂધી જોઈને તેવું કપડું તેને પાછું આપ્યું. જ્યારે તે ત્યાંથી ગયા ત્યારે મિ. કલેગહોર્ને કહ્યું કે 'કેમ જેમ્સ, તને એ એડમિરલ ગમતો નથી?' જેમ્સે જવાબ દીધો 'સાહેબ! એ એક દાણચોર છે એ સિવાય

એના વિષે બીજું કંઈ પણ મારા જાણવામાં નથી અને તેટલા માટેજ તેની સાથે કંઈ પણ સંબંધ રાખવાને હું ખૂશી નથી.' લજ્જાચુકત ગુસ્સાવાળો ચહેરો કરી મિ. કલેગહોર્ન બોલ્યો કે 'હું ઘણો દિલગીર છું કે તું ખૂશી નથી; મારું અંતઃકરણ પણ બીજા માણસોના જેવુંજ છે, તથાપિ એ દાણચોરની સાથે કામ પાડવાને મારું મન ઘણું લલચાય છે; અને જો હું ભૂલતો ના હોજિંતો એના સંબંધથી હું અનર્ગળ દોલત પેદા કરીશ. અત્યારસૂધી મેં કોઈપણ દાણચોર સાથે કામ પાડ્યું નથી; પણ મનમથ શહેરમાં તેમની મદદથી ઘણાને પૈસાદાર થયેલા મેં જોયા છે. જોને, આપણો પડોશી મિ. રેકસ એમ કરવાથી કેટલો બધો પૈસાદાર થઈ ગયો છે ! ! જ્યારે આમ છે ત્યારે મારે અમર તારે બીજાઓ કરતાં વધારે ડાહ્યા થા માટે થવું જોઈએ? ઘણા ગૃહસ્થોનો એની સાથે સંબંધ છે ત્યારે એક દુકાનદારે તેમના કરતાં દોઢ ડાહ્યો થવાતું શું પ્રયોજન?

બોલ, તારો શો વિચાર છે તે મારે સાંભળવો છે.’ જેમ્સે જટલા માનસહિત બોલાય તેટલા માનથી કહ્યું, એડમિરલ ટીપ્સી અગર કોઈપણ દાણ્યોર સાથે કંઈપણ કામ ન પાડવું એમાંજ લાભ છે. જેઓ ગેરકાયદે વેપાર ચલાવે છે, અને જેઓ હમેશાં ઠગવાનો ધંધો કરે છે, અગર જેઓ જૂઠા સોગન ખાય છે, તેઓને ભાગીદાર કરવા એ જરાએ સલામત નથી. નીતિ ભરેલું છે કે નહિ તે વાત એક કોરે મૂકીએ તોપણ દાણ્યોરીનો વેપાર એ એક જુગાર બરાબર છે. એ ધંધામાં એક વર્ષ માણસ તવંગર થઈ પડે છે અને ખીજે વર્ષે બીખારી થઈ જાય છે. આ સાંભળી મિ. કલેગહોર્ને મસ્કરી કરી કહ્યું ઠીક, તું ઘણી ડાહી ડાહી વાતો કરે છે! આટલી નાની ઉમરમાં આટલું બધું ડહાપણ તને કોણે શીખવ્યું! જેમ્સે દૃઢતાથી કહ્યું “સાહેબજી! મારા પિતાએ એ શીખવ્યું છે. જે જે સાચું છે, અને જે જે હું જાણું છું તે સઘળું મને તેમણેજ શીખવ્યું છે. મારો એક કાકો હતો તે દાણ્યોરની સાથે કામ પડવાથી ખરાબખસ્ત થઈ ગયો; અને જે મારા પિતા વચ્ચે પડ્યા ન હોત તો તે બંધીખાનામાંજ સજ્યા કરત. જ્યારે આ વાત બની ત્યારે હું બાળક હતો. જ્યારે મારા કાકાને પકડ્યા, અને તેથી મારી કાકી તથા તેમનાં છોકરાં રડતાં હતાં, ત્યારે મારા પિતાએ મને કહ્યું હતું કે જેમ્સ આ પરથી તારે શીખામણ લેવાની છે. કોઈ દીવસ તારે પણ વેપારમાં પડવાનું છે; માટે ‘પ્રમાણિકપણું’ એજ ઉત્તમ માર્ગ છે’ તે તું કદી ભૂલી જતો નહિ. લાંબી મુદ્દતે પ્રમાણિકપણે વર્તનારજ ફતેહ પામે છે.” મિ. કલેગહોર્ન વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો કે, ‘હવે આ સંબંધી વધારે બોલવાની જરૂર નથી; બહુ થયું માટે બસ કર. દાણ્યોર સંબંધિ ઉપદેશ હવે જે બાકી રહ્યો હોય તે મારી છોડીને કરજે; કારણ કે એવો ઉપદેશ મને નહિ પણ તેને વધારે પસંદ પડે છે.’

. ખીજે દિવસે જ્યારે મિ. કલેગહોર્ન દૂકાન ઉપર આવ્યો ત્યારે જેમ્સનો વાંક કાઢવા સિવાય ખીજું કંઈ પણ તે બોલ્યો નહિ. પરંતુ એનું સઘળું કહેવું જેમ્સ ધીરજ રાખી ખમી રહ્યો; કારણ કે તેને ખાત્રી હતી કે ‘હું’ કરું છું તે ખરું છે અને વખત આવ્યે મારા

જેઠ પણ ઠેકાણે આવશે. અંતે સત્યનોજ જય થશે. મિ. કલેગહોર્નને તેને કહ્યું, ‘મારા કલ્પા પ્રમાણે સધળી બીંદડીઓ તેં મોકલીછે અને તેનાં બરતિયાં તૈયાર કર્યાં છે તેમાં કાંઈ ભૂલતો તો નથી? તું’ શું કરેછે તે તને માલૂમ તો હશેજ. ‘પ્રમાણિકપણ’ એજ ઉત્તમ માર્ગ છે’ એ તારા પિતાની કહેવત પ્રમાણે શા માટે તું મારી સાંથે ખૂદા દિલથી વર્તતો નથી? એડમિરલટીપ્સી અને બીજા દાણચોરની સામેની જે સલાહ કાલે તેં મને આપી તેમાં તારો ગુણકદેશ શો છે તે તું મને કેમ ખુદ્દો કહી દેતો નથી?’ જેમ્સે જવાબ દીધો કે “સાહેબજી! મારો કંઈ પણ ગુણકદેશ નથી. તેમ ગુણકદેશથી તમે શું કહેવા માગોછો તે પણ હું સમજી શકતો નથી. જે હું તમારા લાભ કરતાં મારાજ લાભ ઉપર નજર રાખું તો મારામાં જેટલી શક્તિ હોય તેટલી શક્તિ દાણચોરનો તમારી સાથે સંબંધ વધારે ગાઢ કરાવવામાં વાપરે. આજ સવારે એ એડમિરલે એક કાગળ મને મોકલ્યો હતો, તેમાં મારી દોરતી બાંધવાતું તેણે લખ્યું હતું તથા તે સાથે રૂ૧૦૦)ની નોટ મોકલી હતી. પરંતુ મેં તે કાગળ તથા નોટ બંને પાછાં મોકલ્યાં છે.” જેમ્સે આ હકીકત એવા તો શુદ્ધ અતઃકરણથી કહી કે તેના શ્રેયને તે માનવી પડી.

ખૂદા દીલથી તથા નિખાતસપણાથી જેમ્સે જે કહ્યું તે સાંભળી મિ. કલેગહોર્ન સંતોષ પામ્યો; અને શાંત થઈ બોલ્યો કે ‘જેમ્સ હું તારી ક્ષમા માગુ છું. તારું કહેવું મેં જાંધું માની લીધું. કાલ રાત્રે તેં મને જે સલાહ આપી તેમાં તું પ્રપંચ નહોતો રમતો એ વિશેની મારી ખાત્રી થઈ. મારી દીકરીની મુખમુદ્રા જોઈને હું એમ આડે માર્ગે દોરાયો હતો. મેં એમજ ધાર્યું કે સલાહ આપવામાં મારા કરતાં તે છોડી તરફ તારી નજર વધારે હતી. પરંતુ જો તેમ હોય તો તેં મને ખુદ્દેખુદ્દું ક્યારનું એ કહ્યું હોત.’ પોતે એડમિરલ ટીપ્સી અને દાણચોરના સંબંધી જે સલાહ આપી હતી તે સલાહ મિ. કલેગહોર્નને લાગુ ન પડતાં મિસ કલેગહોર્નને શી રીતે લાગુ પડી તે જોળી કાઢવાને જેમ્સે ઝૂંચવણમાં પડ્યો, તેથી વધારે ખૂદાસો સાંભળવાની આકાંક્ષાથી તે છાનોમાનો બેસી રહ્યો.

મિ. કલેગહોર્ને કહ્યું કે 'ત્યારે તને માલૂમ નથી કે જેટલી દોલત હું મારી દીકરીને માટે મૂકી જાઉં તેના કરતાં ઘણી વધારે દોલત એડમિરલ ટીપ્સી તેના બત્રિજ મિ. રેઇકસ માટે મૂકી જાય એમ છે. કાલ રાત્રે એને તેં જે પોશાક પહેરેલો જોયો તે પ્રમાણે પહેરી ફરવાનો એને એક તુરંગ છે. તથા જે દાણુચોરીથી એણે આટલો પૈસો પેદા કર્યો છે તે દાણુચોરી કરવાનો એને શોખ છે. ખરી રીતે જોતાં તે ઘણો પૈસાદાર જુદ્ધ માણસ છે. તેણે મારી દીકરી તેના બત્રિજ વેરે પરણાવવાનું માગ્યું કર્યું છે. તે છોકરો ઘણો ચાલાક છે; અને આજ સાંજેરે અત્રે આવવાનો છે. હું ધારું છું કે તું હવે મારું કહેવું સગળવા લાગ્યો છું. માટે એના વિષે મારી દીકરીના મનમાં કાંઈ ખોટો વિચાર જોસારીશ નહિ. હું આજીજી કરી કહું છું કે દાણુચોરી સંજ્ઞાથી એક શબ્દ પણ તેને કહીશ નહિ.' જેમ્સે કહ્યું 'તમારા કહેવા પ્રમાણેજ હું વર્તિશ' પણ આટલું કહેતાં કહેતાં તો તેનો અવાજ બદલાઈ ગયો અને ચહેરો શીકો પડી ગયો. આ ફેરફાર તેના શેઠે પણ જોયો.

ન્યારે યુવાન રેઇકસ અને તેનો તવંગર દાણુચોર કાકો બંને મળવાને આવ્યા ત્યારે મિસ કલેગહોર્ને તેમને માટે ઘણો તિરસ્કાર બતાવ્યો. આથી તેનો પિતા મિ. કલેગહોર્ન ઘણો ચીડાઈ ગયો અને ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં બોલ્યો કે 'તું જેમ્સ ફેક્લાંડ સાથે પ્યારમાં પડી છું; પણ એ છોકરો દગાખોર તથા દુષ્ટ છે; અને જો ત્રણ દિવસની અંદર તું મારા પસંદ કરેલા માણસ સાથે લગ્ન નહિ કરે તો હું તેને મારા ઘરમાંથી કાઢી મૂકીશ.' આના ઉત્તરમાં છોડીએ કહ્યું કે 'જેમ્સ આ બાબતમાં નિર્દોષ છે. તેણે કોઈપણ દિવસ પરોક્ષ યા પ્રત્યક્ષ રીતે મારી પ્રીતિ સંપાદન કરવા કંઈ પણ કહ્યું નથી; તેમ મિ. રેઇકસ માટે મારા મનમાં ખોટો વિચાર ઠસાવવા એકે શબ્દ પણ કહ્યો નથી.' પરંતુ આ સઘળું કહેવું આટલું જુલું ગયું. આ પ્રસંગે મિ. કલેગહોર્નનો નીચા ઊંચા દરજ્જાનો વિચાર પોતાની છોડી તથા પોતાના મુનીમની બાબતમાં સતેજ થયો. તેણે એ બંનેને કૃતમ્મ તથા બેઅદબ ધાર્યાં.

ગુસ્સાથી તે ઓરડામાં આમ તેમ ફરતો હતો ત્યારે એમ

બડબડતો હતો કે 'વાહ! ખરેખર! મારો મુનીમ મનેજ ઉપદેશ કરો તે શા વિચારમાં હતો તે બધું હું જાણતો હતો; પરંતુ તેમ થવા દેવાનો નથી. નકી એમ નજ થવા દર્જો! મારી છોડીએ મારું કહ્યું કરવુંજ જોઈએ. હવે જોઈશું કે એ કેવી નથી કરતી! શું મેં મારી આખી જીંદગી એનેજ માટે પૈસો ભેગો કરવામાં નથી ગાળી? અને હવે એ મારા કહેવા પ્રમાણે કરવા ના પાડે! જો આ માણસ(જેમ્સ) મારા ઘરમાંથી જાય તો ખચિત તે મારું કહ્યું કરશેજ. ત્રણ દિવસમાં જો એ છોડી ઠેકાણે નહિ આવે તો તેને કાઢી પણ મૂકવો એમાં કાંઈએ વાંધો નહિ. એના પહેલાંનો મુનિમ મને છેતરી મારા પૈસા લઈ ગયો; પરંતુ આતો મને છેતરીને મારી છોડી લેઈ જવા ચઢાય છે! પણ તેમ હું છેતરાવાનો નથી! બસ, એતો અદાથી જવોજ જોઈએ! આતો દૂધ પાઈને સાપ ઉછેર્યા જેવું થાયછે. એક ગુમાસ્તો પોતાના શેઠની છોડીને પરણવાની ઈચ્છા કરે! અને તે પણ તેની (શેઠની) મરજી વગર વાહ! શું ઉદ્ધતપણું! શો વખત બારીક આવ્યો છે! મારા જન્મારામાં આવી ખીના કદી બની હોય એમ મને યાદ નથી. હું સોગન ખાઈને કહી શકું કે મેં મારા શેઠની છોડી પરણવાને બિલકુલે વિચાર કર્યો નહોતો! આ દગાખોર માણસ સઘળી રમત કેવી છાનીછપની રમેછે! આ સિવાય ખીજું ગમે તે હોય તે હું એને માફ કરી શકું જો ત્રણ દિવસમાં આ છોડી એ છોકરા સંબંધી સઘળા વિચાર છોડી નહિ દે તો તેટલા વખત પછી એને ઘેરજ બેસારવો.'

અગરજોકે જેમ્સે ધણે પ્રકારે તેને સમજાવી ને કહ્યું કે 'મેં તમારી દીકરીને પરણવાનું કદી સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નથી,' તથાપિ મિ. કલેગાહોર્ન એટલો બધો ગુસ્સે થઈ ગયો હતો કે તેણે કાંઈપણ સાંભળ્યું નહિ. તેણે કહ્યું કે 'તું એને ચાહેછે તે શું ના કહી શકે છે? કાલે તેં મને હુકમ માન્ય કરવા હા પાડી, આરેતું શીઝો પડી ગયો હતો તે પણ તું શું ના કહેવા માગેછે?' જેમ્સ આ બેમાંથી કશાની ના કહી શકે તેમ નહોતું. પરંતુ પોતે દગાખોર નથી તે વાત સમજાવવાને વારે વારે કહેવા મંડ્યો. તેણે કહ્યું કે 'મેં તમારી દીકરીને જાનીમાની મારી કરી લેવા કદી પણ પ્રયત્ન કર્યો નથી. તે ગરીબ છોડી

જાણતી પણ નથી કે હું તેને ચાહું છું.' મિ. કલેગહોર્ન કહ્યું આ બધી બાબત સાબિત કરવાનો એક સહેલો રસ્તો છે; તે એ કે ગમેતેમ કરીને મારી છોડીને મારી આગાને તાણે થઈ મિ. રેસ-ધકસને પરણવાનું સમજાવ. અને તેમ થાય તો પછી સઘળાં સારાં વાનાં થશે. જેમ્સે નમ્રતાથી પરંતુ દઢતાથી કહ્યું 'સાહેબજી ! તે મારી શક્તિની બહાર છે. કોઈની બાબતમાં મારે વચ્ચે પડવાની જરૂર નથી, અને તેમ કરવા હું ઈચ્છતો પણ નથી. ખીન્ન કોઈ માણસ માટે મિસ. કલેગહોર્નને હું કંઈ સારું કહેવા જાઉં તો તેમાં હું પોતાનેજ ફસાવી પાડું એમ છે. આ કામ એવું છે કે જે મને મિ. રેધકસનો ધણો સારો વિચાર હોત તોપણ હું માથે લઈ શકત નહિ. એ યુવાનવિષે હું કંઈપણ જાણતો નથી. અને તેટલા માટે ફક્ત તમનેજ સારું મનાવવા તેના માટે સારું બોલું તો હું દોષિત ઠરું. બકરા જીજનો કે જીજ કરવાનું મને શીખવવામાં આવ્યું નથી. સાહેબજી ! મને ધણી દિલગિરી થાય છે. જે વિશ્વાસને હું પાત્ર હતો તે વિશ્વાસ આપે મારામાં રાખ્યો નથી. પરંતુ વખત આવશે ત્યારે તમને તમારી બૂલ માલૂમ પડશે ને તમે મને ન્યાય આપશો. હવે તો હું તમને જેમ વહેલા છોડું તેમ તમે વધારે સંતોષ થશો. તમારી મરજી વિરૂદ્ધ ત્રણ દિવસ તો થું પણ ત્રણ મિનિટે તમારા ઘરમાં રહેવાને હું ખૂશી નથી.' જેમ્સ જે લાગણી અને યોગ્ય આત્માભિમાનથી બોલ્યો તે જોઈ મિ. કલેગહોર્ન પર કંઈક અસર થઈ. તેણે કહ્યું 'હું જેમ કહું તેમ કર; કંઈ વતુઓ છું કરવાની જરૂર નથી. તું ત્રણ દિવસ આ ઘરમાંથી બહાર રહે, અને ઈશ્વર કરશે તો તેટલા વખતમાં આ હલીલી છોડી ઠંકાણે આવશે. તું એને ચાહેછે એ વાત એ જાણતી નથી ત્યારે આ બાબતમાં તારો એટલો બધો વાંક કાઢવા જેવું નથી.'

મહેતલના ત્રણ દિવસ વહી ગયા; અને જે દિવસે જેમ્સને તેના શેઠનું ઘર છોડવાનું હતું તેની સવાર થઈ. મિસ. કલેગહોર્ન પોતાના વિચારમાં દઢજ રહી હતી. મિ. રેધકસને પરણવાની તેણે માથામાં વાગે તેવી ના પાડી; તથા પોતાને સારૂ ગરીબ જેમ્સ પર જે અન્યાય ગૂંમરવામાં આવ્યો હતો તેને માટે એણે બહુ દિલગીરી બતાવી. તેણે બાપનું ઘર છોડીને ઉત્તર ઇંગ્લાંડમાં પોતાની માસી

રહેતી હતી તેને ત્યાં થોડા દીવસ ગાળવા જણાવ્યું. જેમ્સ તેને ઘ-
ણાજ મનગમતો માલૂમ પડ્યો હતો તે વાત તેનાથી ના કહેવાઈ
નહિ; પરંતુ તેની સાથે આ પણ જાહેર કર્યું કે ‘એ છોકરા સાથે
પરણવાનું મારા મનમાં કંઈ આપ્યું નહોતું; કારણ તે (જેમ્સ) મને
ચઢાય છે એવું એક ચિન્હ ચાલાર સૂધી તેણે બતાવ્યું નથી, મિ.
ક્લેગહોર્નનું મન આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયું હતું, પરંતુ જેમ્સને
કાઢવાનો વિચાર ફેરવી શકાય તેમ નહોતું. જ્યારે જેમ્સ તેની ઓ-
રડીમાં રજા લેવા ગયો ત્યારે તે બોલ્યો કે ‘શું તું ખરેખર જાન-
છેજ! તે તારી પેલી ગાંસડી એક મૂર્ખ માણસની માફક બાંધી છે.
લાવ હું ઠીક કરી બાંધી આપું. વેગળે ઉભો રહે. ત્યારે તું ખચિત જાન
છે! વાહ! આ બહુ દિલ્લગીરી ભરેલી વાત છે? પરંતુ તારી ખુદ્દિતને
કહેતીજ હશે કે આ વાત આ વાત (આ દરેક વખતે અટકીને મિ.
ક્લેગહોર્ન તમાકુની ચપટી ભરતો, પરંતુ તેમ કરવાથી તે પોતાનો
ડૂમો ડાખી શક્યો નહિ. આ વાત બનતીજ જોઈએ. (આટલું કહેતાં
તેની આંખમાંથી ડળક ડળક આંસુ ટપકવા માંડ્યાં. ખરેખર આમ
કરવું એતો હસવા સરખું છે. મારા વખતમાં—મારી યુવાતીના
વખતમાં—ગમે તે માણસ પોતાના મુનિમથી, જેમ પોતાનું જૂનું
મેળું કાઢી નાખે તેમ, જૂદો પડે. મને ખાતરી છે કે મારા શેઠ
મારાથી જૂદા પડતી વખતે જો આંસુ ઢાળ્યાં હોત તો તે પોતાને દે-
વાળીઓ થયેલો સમજત. હું જીજ્ઞાસુ માસ્તા જેવોજ સારો હતો.
તોપણ તું જેટલો સારો છે તેટલો તો નહિજ. પરંતુ હવે તારા
સારાપણાનો વિચાર કરવાનો વખત નથી. હવે આપણે અહિં આં
કેમ ઉભા રહ્યા છીએ? જો કંઈ પણ કામ કરવાનું છે તો તે જેમ
વહેલું થાય તેમ ઠીક. લાવ આપણે હાથ મેળવીએ.’ મિ. ક્લેગહોર્ન
જેમ્સના હાથમાં ૩ ૫૦૦) તું નોટ તથા લીવરપૂલના એક પ્ર-
ખ્યાત વેપારીપર બક્ષામણનો કાગળ મૂક્યો. જેમ્સ મિસ ક્લેગહોર્ન
ની રજા લીધા સિવાય ચાલ્યો ગયો. સ્વોસન્માનની એ ખોડને માટે એ
છોડીએ તેને માટે હલકો વિચાર બાંધ્યો નહિ. જેમ્સના શેઠ લી-
વરપૂલની એક શ્રેષ્ઠ પેડીપર તેને બક્ષામણ પત્ર આપ્યો હતો. ત્યાં
તેને બમણો પગાર મળવાનો હતો. તેમ છતાં તે મનમથ શહેર છોડી

જવાને ઘણો દિલંગીર હતો; કારણ કે અહીં તેના ભાઈ, બેન, બાપ વગેરે હતાં. મિ કલેગહેર્ન સખાંધી તો આપણે કંઈ બોલતાજ નથી.

મોડી રાત્રે જેમ્સ, લીવરપુર જતી ગાડીઓ જે વીશીમાં ઉભી રહે છે તે વીશીએ જવા નીકળ્યો; કારણ કે આખી રાત તેને ત્યાં સૂતાવું હતું. વેન નદીમાં પડતી એક નેળ અગાડી થઈને તે જતો હતો ત્યારે કેટલાક માણસોને તેણે લડતાં સાંભળ્યા. પાસેની દારની દૂકાનમાંથી એક માણસ નીકળ્યો, તેને જેમ્સે પૂછ્યું કે ‘આ સી ગરબડ છે?’ ટંટાખોરની પાસેથી નાશી જવાની ઉત્સુકતા ધરાવતો તે માણસ બોલ્યો કે ‘એતો દાણચોરનારા કંઈ માલ ચોરી લાવ્યા છે તેના ભાગ પાડવામાં માંહોમાંહી લડેછે.’ તરતજ જેમ્સે પણ પોતાનાં પગલાં ઝડપથી ઉપાડવા માંડ્યા. પરંતુ તે થોડે દૂર નહિ ગયો હોય તેટલામાં ‘ખુના! ખુના! મદદ!’ એવા પોકારતેણે સાંભળ્યા. તરતજ સધળું શાન્ત થઈ ગયું. થોડીવાર પછી જાણે કોઈ અરે ! અરે ! ના પોકાર કરતું હોય એમ માલૂમ પડ્યું. એવા દયામણા પોકાર કરનારને કંઈ પણ ખપમાં આવી પડવાની આશાથી જેમ્સથી તે જગા તરફ ગયા વગર રહેવાયું નહિ. પરંતુ તે ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે સધળું ચૂપચાપ થઈ ગયું હતું. તેણે આસપાસ જોયું, પરંતુ નદીમાં હોડીમાં બેસી જોરથી હલેશાં મારતાં માણસ સિવાય કોઈ બીજું તેની નજરે પડ્યું નહિ. કંઈ પણ વધારે સાંભળવાની આશા રાખી જેમ્સ કિનારે ઉભો હતો, ત્યાં થોડી વાર તો હલેશાં સિવાય કંઈએ અવાજ તેને કાને પડ્યો નહિ. પરંતુ તે પછી હોડીમાં બેઠેલામાંનો એક માણસ સોગન ખાઈને બોલી ઉઠ્યો કે ‘જુઓ પેલો તો ઓ રહ્યો! ઓ રહ્યો! એનો જીવતોજ છે. આપણે કામ બરોબર કર્યું નથી! જો આપણે એનું કાટલું બરોબર નહિ કરીએ તો એ આપણું કાટલું કરશે!’ તરતજ હોડીવાળાએ જોરથી હલેસાં મારવા માંડ્યાં, અને જેમ્સને ફરીથી ‘અરે અરે’ ના પોકાર સંભળાવા લાગ્યા. પરંતુ તે ધણી ધીમા હતા. તેણે બેળ કરી ત્યારે એક ધાવલ થયેલો આદમી મળી આવ્યો. તેને હોડીમાંથી નાંખી દીધો હતો. અને કંઈ સામર્થ્ય લાવી તરીને કિનારે આવ્યો કે તર તજ તે બેશુદ્ધ થઈ ગયો હતો.

થોડીક વારમાં જ્યારે તે શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે તેણે જેમ્સને વિનતિ કરી કહ્યું કે ઇયાની ખાતર મને અહિંથી કોઈ પાસેની ધ-મશાળામાં લઈ જાઓ, અને મારા ધાપર મલમપટા કરવા કોઈ શસ્ત્રવૈદને તેડાવો. જેમ્સે તેના કહેવા મુજબ એક વૈદને બોલાવ્યો. તેણે તે માણસને બેઠેને કહ્યું કે ‘ભાગ્યે એ ચોવીશ કલાક જીવી શકશે.’ તે માણસ કંઈક સમજાય તેવું બોલી શકે તેવી સ્થિતિમાં આવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે ‘હું દાણચોરની એક ટોળી સાથે બેસી દારૂ પીતો હતો. તેઓ નવી તરેહના ખાન્ડીનું એક નાનું પીપ લાવેલા હતા. એવો ખાન્ડી આ દેશમાં લાવવાની મનાઈ છે તેથી તે બોકો સાથે મારે સખ્ત લડાઈ થઈ. તેમાં તેમણે મને આવા પ્રાણુધાતક ધા માર્યાં છે. હું તેમને સારી રીતે ઓળખું છું.’

આ હકીકત જાણી કે તરતજ તે દાણચોરની પાછળ હોડી-ઓ છુટી, અને થોડીવારમાં તેમને પકડી આણ્યા. જ્યારે તેઓને પેલા ધાયલ માણસની ઓરડીમાં આણ્યા, ત્યારે જેમ્સે જે માણસોને ત્યાં મળવાનું સ્વપ્નામાં પણ નહોતું ધાર્યું તે ત્રણ માણસો તેને માલૂમ પડ્યા. તે ત્રણ જણ આળસુધસાક, જંગલીઉંચીલ, તથા ધાંધળીયાઓજ હતા. પેલા ધાયલ માણસે સોગન ખાઈને કહ્યું કે આજ ત્રણ માણસે મને ધાયલ કર્યો છે. ધાંધળીયાઓએ મને આ મૃત્યુજનક ધા કર્યો; પરંતુ પ્રથમ મારાપર ધસારો કરનાર જંગલીઉંચીલ હતો; અને આળસુધસાકે તો મને હોડીમાંથી નાંખી દીધો હતો. ત્રણે જણા આ અપરાધની અંદર સામેલ હતા. તેઓ પોતાના પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરવાને બદલે ઉલટા કોનો વાંક વધારે છે તેની ભાંજગડ કરવા મંડ્યા. જેમ્સને સાક્ષી તરીકે બોલાવવામાં આવશે એમ ધારી દરેક જણે તેને પોતાની તરફેણમાં લેવા તેની ખૂશામત કરવા માંડી. આળસુધસાકે તેને વેગળો લઈ જઈ આ પ્રમાણે કહ્યું કે ‘મારા ભાઈઓના લાભમાં ઉતરવાનું તમારે કંઈ કારણ નથી; કારણ કે હું તમને એક છાની વાત કહું છું તે સાંભળો. તે તમારા કુટુંબના કદામાં કદા શત્રુ છે, તમારા આપની ધાસની ગંજીને આગ લગાડનાર તેઓજ હતા. ટૂંકીએ ઉંચીલને પરણવાની ના પાડી તેથી તે ધણો ગુસ્સે થઈ ગયો, અને તેને

જેંચી લેઈ જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. તમારી ગંજીને આગ લગાડી તેના ગભરાટમાં તમે સઘળાં પડ્યાં હતાં તે વખતે તેઓ એને લઈ જવાની તૈયારીમાં હતાં; પણ તેવામાં બોબ્બ અને ઉવીલ બંને લડી પડ્યા, તેથી તેમના મનની ધારણા મનમાં જ રહી. મેં આ બાબતમાં બિલકુલે ભાગ લીધો નહોતો; કારણ કે તે વખતે તો હું મારી પથારીમાં ઘસઘસાટ બેઠો હતો. માટે તમારે મારા ભાઈ-એનો પક્ષ ન ખેંચતાં મારો પક્ષ ખેંચવો એ વધારે સારું છે. જ્યારે અમારી તપાસ ચાલે ત્યારે તમે મારી ચાલચલગત માટે સારું બોલજો.” ઇસાકની વાત પૂરી થયા પછી જંગલીઉવીલે પોતાની વક્તવ્ય શક્તિ અજમાવી. જ્યારે તેને માલૂમ પડ્યું કે ઇસાકે સઘળી વાત જોખસને કહી દીધી, ત્યારે તે જોખસ પાસે ગયો અને કહ્યું કે ‘તમને જે નુકસાન થયું તે ફક્ત અકસ્માતથી જ થયું હતું. એ વાત ખરી કે ગમતની ખાતર તથા ટ્રેનીને બહાર લાવવા માટે મેં આગ લગાડી હતી, પરંતુ એ મસ્કરીનું પરિણામ જે નિષ્ફળ્યું તે જોઈ મને ખરેખરો ચરચરાટ વજૂટ્યો હતો.’ ધાંધળીઆ-બોબ્બે છાતી કાઢીને કહ્યું કે ‘ફેકલાંડના કુટુંબે મારું અપમાન કર્યું હતું તેથી તેમના પર એવું વેર લેવાની મને તક મળી તેથી હું ઘણો ખુશી થયો હતો. જો હજી ફરીથી તેવું કામ કરવાનું હોય તો હું તે ખુશીની સાથે કરીશ. તારી મરજીમાં પડે તેવો મત તું અમારે વિશે માનજીએ પાસે આપજો. તેની મને દરકાર નથી; કારણ કે માણસને દુનિયામાં એકજવાર મરવું છે.’ આ પ્રમાણેના બોલ તે પોતાની બહાદૂરી જણાવવા બોલવા લાગ્યો, અને કેટલાક એકઠા થયેલા દા-રૂડીઆ તેનો આવો જુસ્સો જોઈ તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. થોડા કલાક પછી તેના ભાઈઓ સહિત તેને એક માનજીએ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. કેસ તૈયાર કર્યો તે પહેલાં તેમના મનમાં એમ હતું કે અમને જામીન પર છોડશે. તેઓ એમ કહેતા હતા કે ‘અમે એડમિરલ ટીપ્સની માણસ છીએ,’ અને એ એડમિરલને બોલાવવા એક માણસ પણ તેમણે મોકલ્યું હતું. તેઓને એવો ભરોસો હતો કે માનજીએ માગશે તેટલા રૂપિયાની જામીનીગીરી આપવા એડમિરલ કબૂલ થશે. પરંતુ એડમિરલ ટીપ્સની જા-

નગીરી માણસેટને ચોગ્ય લાગી નહિ. તેણે કહ્યું કે ‘પ્રથમ તો આ માણસોને જામીનગીરીપર છોડી શકાય નહિ; અને કદાચ હું છોડી શકું એમ હોય તોપણ શું આવા માણસની જામીનગીરી કબૂલ કરું? જેમ્સે ધીમે સાદે કહ્યું ‘મને એવી ખબર મળી હતી કે એ માણસ બહુ પૈસાદાર છે.’ માણસેટે કહ્યું ‘એ બાબતમાં તમારી ભૂલ છે. ખરી રીતે જોતાં એ એક ભાગી ગયેલો માણસ છે. આ બાતમી મને પાયાદાર મળેલી છે. મિ. રેઈકસ કરીને એને એક બત્રિજો છે, તે બડો જુગારી છે. કાકા પોતાની જીંદગીને જોખમે દાણોચોરીનો ધંધો ચલાવેછે, ત્યારે એક સદ્ગુણીય નિવડવા એકસકડું મોકલેલો તેનો બત્રિજો વીશ વર્ષ સૂધી આવી ચોરી કરીને કાકાનો એકઠો કરેલો પૈસો જુગારમાં ઉડાવી દે છે. આંત્રે આવા માણસનું કંઈપણ જાંચું આવતું નથી. ટીપ્સીની પાસે હવે લાલ પાઈપણું નથી.’

જેમ્સ આ સાંભળીને ઘણો વિરમય પામ્યો અને પોતે જે સાંભળ્યું હતું તે જાહેર કરી મિ કલેગહોર્નને સાવચેત કરવા તેણે નિશ્ચય કર્યો ત્યાંથી તરતજ તે તેને ઘેર ગયો. તેણે મિ. કલેગહોર્નને કહ્યું કે ‘મને જોઈને તમે જાણે નાખૂશ થયા હો એમ જણાય છે; અને હું જે કહીશ તેમાં મારો કાંઈ ખરાબ હેતુ હશે એમ કદાપિ તમે ધારશો; પરંતુ આપના પ્રત્યેની મારી ફરજ, મેં જે સાંભળ્યું છે તે સર્વથી તમને વાકેફ કરવાની જરૂર પાડેછે, હું જે ખબર આપને આપું છું તેનો ઉપયોગ કરવો કે ના કરવો તે આપની મરજી ઉપર છે.’ આટલું કહીને માણસેટ આગળ બેઠો હતો હકીકત સવિસ્તર તેને કહી સંભળાવી જેમ્સ સધળું કહી રહ્યો ત્યારે મિ. કલેગહોર્ન પોતાના તરફ તેની આટલી બધી દરકારને માટે ઘણી મમતાથી તેનો ઉપકાર માન્યો, તથા થોડાક વધારે દિવસ મનમથ શહેરમાં રહેવાની તેને વિનંતિ કરી. જેમ્સ પાસેથી પોતે જે હકીકત સાંભળી હતી તેનાથી દિલગિર થયેલા મિ. કલેગહોર્ન મિ. રેઈકસ અને તેના કાકા સખંધી કેટલીક છાની તપાસ ચલાવી યુવાન રેઈકસે જુગડું રમી પોતાને જે દુઃખના ધરામાં ઝોકાવી દીધો હતો તે વાત તેણે પોતાના સગાઓથી તદ્દન ગુપ્ત રાખી હતી. પોતાની ચાલ ચલગત વિશે તેઓને જાણીતરવા એ સહેલું હતું; કારણ કે તેણે પોતાનો સધળો વખત તેમનાથી ઘણુંજ દુર

ગાળેલો હતો. પોતે સંપૂર્ણ કેળવાયેલો થઈને આજ વર્ષે તે ઘેર આવ્યો હતો. જે માજીએ પાસેથી મિ. રેઇકસના ઉગાડપણા વિષે જેમ્સે ખૂબ સાંભળી હતી તે માજીએતો છોકરો એક સફૂંડમાં હતો; અને તેણે આ ખીના પોતાના પિતાને કહી હતી. માજીએ જેમ્સને જે જે કહ્યું હતું તે સઘળું તેણે મિ. કલેગહોર્નને દાખલાદલીલ સહિત કહી સંભળાવ્યું. તે સર્વ સાંભળ્યું ત્યારે તેને કંપારો છૂટ્યો અને એમ લાગ્યું કે અરેરે! હું મારી દીકરીને દુઃખના દરિયામાં હોમવાનો હતો! જે પુત્રીને હું પ્રાણાધિક ગણું છું તથા જેના સુખપર મારા સુખનો આધાર છે તે છોડીને આવા ઉગાડ, જુગારી, વ્યસની તથા દુષ્ટ વર્તનવાળા પુરૂષ સાથે લગ્ન કરવાથી ખરેખર સાપના રાક્ષામાં ચેતાવ્યા છતાં હાથ ધાલવા જેવું થાત!! અને તેમ થયે મારા પણ મનખાના કાંકરા થાત!! તરતજ તેણે મિ. રેઇકસ સાથેનો પોતાની પુત્રીનો વિવાહ ફાક કર્યો, અને એડમિરલ ટીપ્સી તથા ખીજ દાણુચેર સાથેના સંબંધનો સારથી અંત આણ્યો.

તેણે (મિ. કલેગહોર્ન) સ્વાભાવિક ઉમળકાથી જેમ્સનો કપકાર માન્યો અને કહ્યું કે 'તું પાછો આવ અને મારી પાસે રહે. તેં મને તથા મારી પુત્રીને નાશના પંજમાંથી બચાવ્યાં છે. હવેથી હું તને મુનિમ નહિ ગણું પણ મારો ભાગીઓ કરીશ. અને જ્યારે તું મારો ભાગીઓ થાય ત્યારે પછી મારી દીકરી સંબંધી વિચાર કરવાની તને કોઈ મના કરી શકે એમ નથી. તું મારો મુનિમ રહ્યો હોત, અને જે તે છોડીએ તારી સાથે લગ્ન કર્યું હોત તો હું કદી પણ તેવું મેં જોત નહિ; પરંતુ ભાગીઆ સાથે લગ્ન કરવું એ એક જાદવી વાત છે. તેં તારા ગુણથી પોતાને માટે દુનિયામાં સારો રસ્તો શોધી લીધો છે, અને તેને માટે હું તને અભિનંદન આપું છું. હવે આપણે કંઈ પંચાત નથી. તારાથી હું છૂટે પડ્યો હોત તો ખરેખર મારું આત્મકરણ બેદાર્જ જાત. મારા કુટુંબમાં હું મારી સત્તા બળવાને લાયકજી હતો તે તો તારા મગજમાં ખરોખર ઠસ્યુંજી હશે. પરંતુ હવે તે સઘળું ફરી ગયું છે. હું ખુશીથી હા પાડું છું અને તેની વચ્ચે પડવાનો કોઈ ખીજને અધિકાર નથી. મારી છોડી જેને પસંદ કરે તે મને પસંદ પડે એટલે બસ. ફક્ત એક બાગતજ એવી છે કે

તેથી મારે નીચું જોવા જેવું થાય છે; તે એ કે, તારો બાપ, જેમ્સ એકદમ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો 'અરે સાહેબ! જો આપ મારા પિતા સંબંધી કંઈ અપમાનના શબ્દો કહેતા હો તો મેહુરબાની કરી બંધ રાખો. હું તેવું કંઈ સંભળી કે સહન કરી શકતો નથી; ખરેખર હું ખમી શકવા ઈચ્છતો પણ નથી. તે સૌથી ઉત્તમ પિતા છે.' મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું 'મને ખાતરી છે કે તેને સૌથી ઉત્તમ છોકરાં છે. એથી વધારે માંગલ્યકારી દુનિયામાં બીજું કશું એ નથી. હું તેમને માટે કંઈ પણ અપમાન બરેલું કહેવા નહોતો જતો, તે એક ધર્મશાળામાં રહેલા છે તેને માટે ફક્ત મારો શોક બતાવવાનો મારો ઈરાદો હતો.' જેમ્સે કહ્યું 'મારા પિતાએ નિશ્ચય કર્યો છે કે અમને (તેમનાં છોકરાંને) કાંઈપણ હરકત પડે નહિ એવી રીતે અમે તેમનું ગૂંજરાન ચલાવવાને શક્તિવાન થઈએ ત્યાંસુધી તેમણે ધર્મશાળામાં જ રહેવું. હું, મારો ભાઈ અને મારી બન્ને બેનો, એ સઘળાં આવતા મહિનાની પહેલી તારીખે મારા પિતાની જન્મગાંઠ છે તે દિવસે તેમને રહેવાની ધર્મશાળામાં મળવાનાં છીએ. તે વખતે અમારા બધાની કમાઈ ભેગી કરીશું અને જોઈશું કે તેથી શું થઈ શકે.' મિ. ક્લેગહોર્ને કહ્યું 'તારે યાદ રાખવું જોઈએ કે હવે તું મારો ભાગીઓ થયો છે. માટે તે દિવસે તારે મને સાથે લઈ જવો. તારાપરની મારી મહેરબાની એ એક તારી કમાઈ છે અને એ મહેરબાની કંઈ નકામા શબ્દોમાં જ બતાવવાની નથી.'

પ્રકરણ ૧૦ મું.

વારસો મેળવવાની અચોગ્ય ઇચ્છા કરતાં સ્વાર્થીપણું
વધારે નિંદા નથી.

હવે બેટસ્વર્થ્સના કુટુંબનો સહેજ ચિતાર આપવો જરૂરનો છે. તેઓનાં આબસ, ઉડાઉપણું, વઢવાડ અને નાશ એ સર્વનું વર્ણન જેમ બનશે તેમ ટૂંકામાં જ પતાવી દેઈશું.

કમાન બેટસ્વર્થ્સ જે વારસો મૂકી ગયો હતો તે લગભગ રૂ. ૨૦૦૦૦૦નો હતો. જ્યારે તેઓને આ દોલત મળી ત્યારે તેઓના મનમાં એમ હતું કે તે કદીપણ ખૂટવાની નથી. દરેક જણને તે પૈ

સા ખર્ચવાની જૂદી જૂદી યોજના લાગી, અને તેથી તેમને દરેકને જૂદા જૂદા પેસા આપવા પડતા. બુઢા બેટસ્વથ્સે કોઈ એક દેશાર્ઠનું ઘર પોતાની યુવાનીમાં જોયું હશે. તે તેને ધણું ગમી ગયું હતું. તેથી તેવુંજ ઘર પોતે બાંધવાનો તેણે વિચાર કર્યો હતો અને તે વિચાર હવે અમલમાં આવશે એમ ધારી તે બેઠક ખૂંટી થયો. તેની સ્ત્રી તથા છોકરા આ વિચારની સામે થયા. “જીદગીમાં એકવાર પણ હું મારું ધાર્યું કરીશ” એમ કહી તે પોતાની ધારણામાં વધારેને વધારે દૃઢ થતો ગયો. ઘર બાંધાવવાના કામમાં તે તદ્દન અજાણ્યો હતો; અને તેના હમેશના આજસુ સ્વભાવને લીધે મંજી રોની દેખરેખ રાખવામાં બીજાકુલ નાલાયક હતો. બરોબર કાળજી રાખી હોત તો રૂ ૧૫૦૦૦)માં એ ઘર તૈયાર થયું હોત. પરંતુ તેને બદલે રૂ ૨૦૦૦૦) ખર્ચ થયા. જ્યારે તે તૈયાર થયું ત્યારે છાપ રામાંથી ધણીખરી જગોએ વર્ષાદનું પાણી સૂવા લાગ્યું. નવી છત તથા કાંગરાને નુકશાન થયું; તેથી છાપરાપર શિસાની પરનાળ મૂકવામાં તથા દૂરસ્ત કરવામાં વળી બીજા કેટલાક વધારે રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું પડ્યું. ઘરમાં રાચરચીલું લાવવાનું કામ મિસિસ બેટસ્વથ્સે માથે રાખ્યું; અને પોતાની મા જે જે ચીજ લાવે તે તે ચીજને વખોડવાનું કામ સોસીસેલીએ ઉપાડી લીધું ! ! આ વઢવાડો ધણી મોટી, સખ તથા આખરે મન જિયાં કરીદે તેવી હતી. એક તખતો હતો તે માને ઓરડામાં મૂકવો હતો, અને છોડીએ બીજા ઓરડામાં મૂકવાની હઠ લીધી. લડતાં લડતાં તે તખતો ભાગી ગયો. તખતો ભાગ્યાનો વાંક સેલીપર મૂકવામાં આવ્યો; તેથી તેણે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં કહ્યું કે ‘હું આ ઘરમાં રહી શકતી નથી અને રહેવાને ખૂંટી પણ નથી.’ તેની મા તેને ઘરમાંથી નીકળેલી જોવાને ધણી ખૂંટી હતી. વીશેકદિવસથી એક પાડોશી લેફ્ટેનન્ટની સ્ત્રી સાથે તેને ઝાળખાણ થયું હતું. તેને ઘેર તે રહેવા ગઈ અને પોતાના પિતાને કંઈક ધમકાવીને, અને કંઈક આજીજ કરીને (રૂ ૨૦૦૦૦) પોતાના વારસા તરીકે લીધા. પરંતુ તે એવી સરતથી કે ‘હવેથી કોઈ પણ વખત પૈસા માટે હું તમને સતાવીશ નહિ’

સેલી ઘરમાંથી ગઈ કે તરતજ મિસિસ બેટસ્વથ્સે નવા ઘરમાં

રહ્યાની ખૂશાલીને બહાને પોતાના ઝાળખીતાઓને જમવા તેજા; અને નાચ પણ કરાવ્યો. ઘરમાંની છો બરાબર સૂકાઈ ગઈ નહોતી; તેથી સઘળાં માણસને શરદી થઈ તેમાં મિસિસ બેટસ્વર્થને ઘણી સખ્ત થઈ હતી. તે વખતે એવો રીવાજ હતો કે સેન્ડસાન્ડ કપડાં અને તે પણ ઝીણાં પહેરીને બહાર ફરવામાં મોટાઈ ગણાતી. અને આ સ્ત્રી તો ઘણી મગરૂર તથા ટાપટીપને ચાહનારી હતી, તેથી ઠાઠ કરવામાં બાકી રાખતી નહિ. તેણે નાચ કરાવ્યો તે પછીના રવિવારે સખ્ત શરદીથી પીડાતી હતી તે છતાં, પોતાની નાની છોડી જેસીના બેટલી તરફ જણાવા માટે ઘણા આનંદથી ફક્ત એક જ બદન અને પાતળું ગવન પહેરીને દેવળમાં ગઈ. તેનો આવો વેશ જોઈને સર્વે હસવા લાગ્યાં, અને મુખ્યત્વે ફરીને જેસીને તો ધણું જ હસવું આવ્યું. પરંતુ પરિણામે એ હસવાનું ખસવું થઈ ગયું. મિસિસ બેટસ્વર્થને ઘાતક શરદી થઈ. બીજા દિવસથી એટલે સોમવારથી તે બાટલે પડી અને શનિવારે સ્વધાગ પહોંચી !!!

જેસીને કોઈ મોટા ઉમરાવ સાથે પરણવાનું ઘણું મન હતું; તેથી તેવાની સોજત મળે એવી આશાથી અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે તે ધાંધળી મિસિસ ચેવિયટની પાસે રહેવા ગઈ હતી. ત્યાં તેણે તેની માની શિખામણ પ્રમાણે પોતાના મોટામપણાથી રહેવા માંડ્યું હતું. તેણે પણ પોતાની સાથે (૩૨૦૦૦૦) એવી સરતથી લીધા હતા કે હવે પછી પોતાના બાપને સતાવવો નહિ. તેના બાઈઓને માલૂમ પડ્યું કે જે પીતા હેતને લીધે કે ન્યાય પ્રમાણે ન આપતાં ફક્ત પોતાની નયજાઈને લીધેજ મેં માગ્યા પૈસા આપેછે, તેને રીઆવી રીઆવીને પૈસા કઢાવ્યા સિવાય બીજો રસ્તો નથી થોડા વખતમાં તેઓ ઘણા દુઃખકર્તા થઈ પડ્યા. આળસુધશાક શિકારી થયો. શિકારી કૂતરાની એક જોડ તેને જોઈએજ. દરવર્ષે આ કૂતરાઓ માટે (૩૨૦૦૦) ખર્ચ થતા. પછીથી તેણે સરતના ઘોડા લેવા માંડ્યા, અને તેમાં પણ થોડાક હમ્મર ખોયા. પૈસા માટે તેને કેદ પકડવામાં આવ્યો અને તેના બાપને તેનું દેવું ભરવાની જરૂર પડી. ધાંધળી-ચોખ્ખો અને જંગલીઉવાલ ધારવા લાગ્યા કે ઈસાક માટે ઘણા પૈસા ખરચાયછે, અને આપણે માટે બિલકુલે ખર્ચ થતું નથી એ ઠીક

નહિ; તેથી જંગલીઉવીસ લાક્ષણિક થયો અને ધાંધળીઆભોભે કંકડા લડાવવાનો ધંધો માંડ્યો. પૈસા સળધી તેઓના માગણી વારંવારની અને વગરચિચારની હતી. તેઓ હમેશાં એજ બહાનું કાઢતા કે ઇસાકે ઘોડાની સરતોમાં તથા ઘોડા ફૂતરામાં પુષ્કળ પૈસા ખરાબ કાઢ્યા તે તમે આપ્યા, અને અમને અમારો ભાગ કેમ આપતા ન-થી! આથી તેમનાં કર્મમાં પણ ધણું પૈસા ઉડ્યા. અખરે વૃદ્ધ ડોસા પાસે ફક્ત દશ હજાર રૂપિયા બાકી રહ્યા. તેણે પોતાની આંખમાં આંસુ આણી પોતાના છોકરાઓને કહ્યું કે ‘છેવટે મારે કેદ-ખાનામાં જ મરવું પડશે!!’ આ તેનું કેહેવું કોઈએ ગણ્યું નહિ; કારણ કે સવળાઓનું મન ટેવણપર સામે મૂકેલાં આ છંછાં રહેલાં રૂપિયા દશ હજારનાં નોટપર હતું. જંગલીઉવીસે કંઈક મસ્કરીમાં અને કંઈક ગંભીરપણે તે નોટમાંની એક બાંદડી ખેંચી લીધી, અને ભોભે તેમાંથી અર્ધોઅર્ધ ભાગ વેહેંચી લેવા જણાવ્યું. ઉવીસ ઘરમાંથી નાશી ગયો એટલે ભોભ તેની પાછળ પડ્યો, અને તેઓ પોતાના વંડા આગળ ઘેડીમંત્રની પેઠે ખૂંચ લડ્યા.

જે દિવસે વૃદ્ધ કેન્કડાંડ પોતાના છોકરાઓ સાથે બહાર ફરવા નિકળ્યો હતો, અને ભૂત્તા પડવાથી એટસ્વચ્છના ઘર આગળ આવી ચડ્યો હતો, તેજ દિવસે આ બનાવ બન્યો હતો. તેમણે આ બાઈઓ વચ્ચેની લડાઇ તે દિવસે જોઈ હતી. તે બાઈઓએ શરમને લીધે એક ક્ષણ માટે એક બીજા સાથે સલાહ બતાવી, પણ પછી તરતજ તેઓ એકઠા થઈ પોતાના બાપ ઉપર ઉતરી પડ્યા. સવળા આડોશીપાડોશીઓને એમ કહી બતાવ્યું કે ‘અમારો બાપ ઘણેજ ધાતકી અને લોભી છે.’ આમ કહેવાનું કારણ ફક્ત એટલુંજ કે તેઓના ઉડાઉપણામાં મદદ કરવાને પોતાનું ગૂંજરાન ચલાવવાને બચાવી રાખેલા પૈસા તે આપી દેતો નહોતો.

જ્યારે તેઓનાં મન આમ એક બીજા સાથે ઊંચાં હતાં ત્યારે ઉવીસને દાણચેરી કરનાર લોકની એક ટાળી સાથે ઓળખાણ થઈ. તે લોકોનું અવ્યવસ્થિત જીવનચરિત્ર જોઇ તેનું મન પણ તેઓ સાથે ભળવાને લલચાયું. તેણે પોતાના બાઈઓને પોતાની સાથે ઘર છોડીને એડમિરલ ટીપ્સીની ચાકરીમાં રહેવા સંમત વ્યું.

ત્યાં ગયા પછી તેઓની વર્તણુક વધારે ઘાતકી થઈ. તેઓનાં વિચાર, વર્તન તથા જીવન, અવિચારી સાહસિક માણસોનાં જેવાં થઈ પડ્યાં. પરિણામ શું થયું તે આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ. બ્રેન્ડીના એક નાના પીપ માટે પીકામાં તેઓએ લડાઈ કરી. તેઓનો મિત્રજ ત્યાં જતો રહ્યો, અને હોડીમાં બેસતાં તેમણે જે ગુન્હો કર્યો હતો તેને માટે હમણાં તેમને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. તેઓએ મિ. બ્રાલોને વક્ત્રિય થવા માટે તથા તેઓની તપાસ વખતે સઘળી ગોઠવણ કરવા માટે વિનંતિ કરી; પરંતુ મિ. બ્રાલો એ માથામાં વાગે તેવી ના પાડી. જંગલી ઉવીલ તથા ધાંધળિયો-બોબ એ બે જણ ફ્રેન્કલાંડની ગંજી સળગાવી ઘર બાળી મૂકનાર હતા એવું તેણે જેમ્સના મોંથી સાંભળ્યું કે તરતજ તેણે તેઓના ગુન્હા માટે તેઓપર ફરિયાદ માંડવા ફ્રેન્કને સમજાવવા માંડ્યું. તેણે કહ્યું ‘આરા ફ્રેન્ક! જ્યારે તને તેમનાપર ફક્ત વહેમજ આવતો હતો ત્યારે તેઓનાપર ફરિયાદ માંડવાની મેં તને સાફ ના પાડી હતી, અને તારું મન બાગી પાડ્યું હતું; પરંતુ હવે તો તું ખચિત ફતેહમંદ નિવડીશ, અને થયેલા નુકસાનનો સર્વ બદલો ભરીપૂરી પામીશ.’ ફ્રેન્કે ઉદાર મનથી જવાબ દીધો કે ‘સાહેબ! એ બનવું અશક્ય છે; કારણ કે મારા ધારવા પ્રમાણે બેટસ્વર્થસનું કુટુંબ પાયમાલ થઈ ગયું છે.’ મિ. બ્રાલોએ કહ્યું ‘એ ખીતાને લીધે હું તારે માટે ઘણો દિલગીર છું, પરંતુ હું ધારું છું કે સાર્વજનિક ન્યાયને માટે તારે તેઓપર ફરિયાદ માંડવીજ જોઈએ. એવા ભોકાને વગર શિક્ષાએ બચી જવાદેવા ઘટારત નથી.’ ફ્રેન્કે ઉત્તર વાળ્યો કે “ જે ગુન્હાને માટે હાલ તેઓને કોર્ટમાં ઉભા કરવામાં આવ્યા છે તેને માટે તેઓને પૂરતી શિક્ષા થશેજ. તેઓના દુઃખની વખતે હું તેઓપર મારું અગર મારા પિતાનું વેર વાળી શકતો નથી, અગર તેમ કરવા ખૂશી પણ નથી. કદાચ હું તે વેર વાળું તો મારા પિતા ધણીજ દિલગીર થાય. કારણકે મેં તેમને ધણીવાર એમ કહેતાં સાંભળ્યાછે કે પડ્યાપર કોઈ દિવસ પાટુ મારતા નહિ.” મિ. બ્રાલો બોલી ઉઠ્યા ‘તું’ ઘણો સારો અને દયાળુ માણસ છે. જે પિતાએ તમારા મનમાં આવા વિચારો ઠસાવ્યા, તથા નીતિના

નિયમો શિખવ્યા, તે પિતાને તમે આટલા બધા ચાહો તેમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ આવો પિતા એક સાર્વજનિક ધર્માદાપર ધર્મ શાળામાં રહે એ ફેટલીબધી દયાની વાત છે! તેં ગમે કહ્યું હતું કે તે પોતાના છોકરા સિવાય કોઈનો આશ્રિત રહેવાને ખુશી નથી. આ એક તરેહનું અભિમાન છે, પરંતુ તે અભિમાન પ્રસંશનીય છે; અને એક ઈંગ્રેજ ખેડુતને ચોગ્ય છે. આ બાબત હું તેમને માથે દોષ મૂકી શકતો નથી. મારા પ્યારા ફ્રેંક! તારા પિતાને કહે કે જેવી રીતે એ તારા પૈસા સ્વીકારે તેવીજ રીતે તારા મિત્રના પૈસા પણ તેમણે સ્વીકારવા જોઈએ. તારી શાખ મારી સાથે એવી તો સારી પડી ગઈ છે કે ગમે તે વખતે તારી મરજીમાં આવે ત્યારે તું મારી પાસેથી રૂપ૦૦૦) લઈ જજે. ઉપકાર માનવાની જરૂર નથી. અત્યાર સૂધી એક કલાર્ક તરીકે તેં જે પ્રમાણિકપણે તથા નીમકહલાલીથી નોકરી ઉઠાવી છે તેથી અર્ધા પૈસા તો વસૂલ થઈ ચૂક્યા છે, અને હવે પછી પણ તું તેવીજ રીતે ઉદ્યોગથી અને ફતેહમંદીથી તારું કામ કર્યે જઈશ એવી મને ખાતરી છે તેથી બીજા અર્ધા પણ વસૂલ થઈ ચૂક્યા ગણ્યું. એક યા બે વર્ષમાં તું તેવાળી શકીશ. તને તથા તારા પિતાને ખૂશી કરવા માટે ફક્ત અર્ધા પૈસાનું ખર્ચ હું તારી પાસેથી લખાવી લઉંશ.

આ મમતાળુ અનુગ્રહથી ફ્રેંકનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. તેનું આંતઃકરણ એવું હતું કે મમતા કે દયાથી અત્યંત નમ્ર થઈ જતું. તે ઉપકાર માનવાનું શરૂ કરતો હતો તેટલામાં જિ બાર્ડો વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો ‘ચાલ ચાલ! આપણે કાયદા સગંધી કામ કરવામાં જે વખત કાઢવો જોઈએ તે વખત શું કરવા પોતાની લાગણીઓ બતાવવામાં જ કાઢી નાંખવો. જો આ એક કામ છે તે ઘણી ઉતાવળથી કરવાનું છે. લગ્ન કરાર તૈયાર કરવાનો છે. કોને માટે હશે તે તારી ધ્યાનમાં આવ્યું?’ મ-મથ શહેરમાં ફ્રેંકને જેટલાં બાળખાણુ હતાં તે સર્વ સગંધી વિચાર કરી તે કહેવા લાગ્યો; પરંતુ જ્યારે તેણે સાંભળ્યું કે જે મહિનાપર ફ્રેંકની ફ્રેંકલાંડ પર જે તરણ દેશાઈ મોહિત થઈ પડ્યો હતો તે ફ્રેંકિંગ્સમેન આ લગ્નકરારમાં વર છે સારે તે કંઈક વિસ્મય પામ્યો. ફ્રેંકે તે કરારનો મુસદ્દો

ધડવા માંડ્યો. જ્યારે તે અને મિ. બાલો લખતા હતા ત્યારે મિ. જોસ્થુઆકુમ્પ સાં આવી પહોંચ્યો. તેણે ત્યાં આવીને કહ્યું કે ‘મિ-સિસ કુમ્પ ગુજરી ગઈ છે અને તેનું વસિયતનામું ઉઘાડવું છે માટે તમે ત્યાં ચાલો.’ આ જિયારી સ્ત્રી ધારવા કરતાં વધારે દિવસ મંદવાડ ભોગવી મરણ પામી હતી. તેના સઘળા મંદવાડ વખતે માંદગીમાં ઉત્પન્ન થતા દરેક તરેહના તુરંગ અને ચિડાઉપણાને પેટી ધણીજ દૃઢતા અને ઉદાર સ્વભાવથી સાંખી રહી હતી. જેઓ એમ ધારતા હતા કે પેટી સ્વાર્થને લીધે આવી નોકરી ઉઠાવે છે તેઓના મનમાં એવી ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે તે મિસિસ કુમ્પને તદ્દન પોતાને વશ કરી લેશે, અને તેથી એ ડાસી પોતાની ગિલકતનો ધણો ભાગ તેનેજ આપી જશે. જ્યારે તેના મુવા પછી તેનું વસિયતનામું સાંભળવા સઘળા હકદારો એકઠા થયા ત્યારે તેઓ અંદર અંદર એમ બોલવા લાગ્યા કે ‘આપણે વસિયતનામું રદ ગણીશું; તેનાપર ફરિયાદી માંડીશું; જ્યારે વસિયતનામું કર્યું ત્યારે મિસિસ કુમ્પનું કાળજી ઠેકાણે નહોતું; બેવાર તો તે બેશુદ્ધિમાં પડી હતી; આપણે તે સાચિત કરી આપીશું ને વસિયતનામું ખોટું ઠરાવીશું.’

આવી રીતનો બડબડાડ મિ. જોસ્થુઆકુમ્પ કરતો નહોતો. તે એકસો પોતાની લાકડી પર ટેકા દઈને વેગળો છાનોમાનો બેસી રહ્યો હતો. મિ. બાલોએ વસિયતનામાનો સિક્કો તોડ્યો, તે ઉઘાડ્યું અને શું લખ્યું છે તે સાંભળવા આતુર થઈ રહેલાઓને તે વાંચી સંભળાવ્યું. જ્યારે તેઓને માલૂમ પડ્યું કે સઘળો વારસો જોસ્થુઆ કુમ્પને આપવામાં આવ્યો છે ત્યારે તેઓને ધણો અચંબો લાગ્યો. આવી રીતે પોતાની ગિલકતની વ્યવસ્થા કરવાનું કારણ મિસિસ કુમ્પે એમ જણાવ્યું કે “હું મરવા પડી હતી તે વખતે મને કોઈ પણ રીતે નહિ સતાવનાર સગો ફક્ત જોસ્થુઆ કુમ્પજ હતો. મને ખાતરી છે કે તે મારી નિમકલલાલ સહયુષી દાસી મિસ પેટી ફ્રેંકલાંડ માટે એક ગૃહસ્થને છાજે તેવો બંદોબસ્ત કરશે. આ બાબત તે મારી સઘળી ઈચ્છા જાણે છે તેજ પ્રમાણે વર્તશે. પેટીની મરજીથીજ મેં તેને કંઈ પણ વારસો આપ્યો નથી. માત્ર તેના પિતાના ઉપયોગને માટે રૂપરૂપ) મેં જૂદા કાઢ્યા છે.”

કોઈપણ તરેહની લાગણી અથવા તર્કવિતર્ક કર્યા વગર વિદ્ય સાંભળવામાં ફક્ત જોરસુઆ કુમ્પ એકલોજ હતો. બાકીમાંનાં કેટલાંક મરનાર બાઈને ઠપકો દેવા લાગ્યાં; તથા કેટલાંક ઠાવકાં મેં રાખી સભ્યતાની ખાતર, પરંતુ બળતે પેટે, મિ. જોરસુઆ કુમ્પને અભિનંદન આપવા લાગ્યાં. વસિયતનામું કાયદેસર ઘડવામાં આવ્યું હતું, અને સઘળી ખાંખખૂઓનો એવો તો સારો નિકાલ કરેલા હતો કે તે રદ કરાવવાના વિચારકરનારાંની સઘળી આશાઓપર પાણી ફરી વળ્યું. નિરાશાને લીધે ઉત્પન્ન થયેલા સોરળકોર બંધ પડ્યો એટલે મિ. જોરસુઆ કુમ્પ ઉભો થયો, અને ત્યાં કેટલાં માણસ હાજર છે તે પોતાની લાકડીથી ગણી જોયું. પછી તે બોલ્યો કે ‘અહીંયાં તમે દશ જણુછો. ઠીક, તમે દરેક જણુ મને ધિક્કારોછો; પરંતુ તે સંબંધી મારે હમણાં કંઈ બોલવાનું પ્રયોજન નથી. તમારી ખાતર નહિ પરંતુ મારા પોતાના બચાને માટે એક ખરા ઇંગ્રેજ વેપારીની રીતમાતને હું અત્યારે પણ વળગી રહીશ. મરનાર બાઈના પૈસાની મારે બિઝકુજ જરૂર નથી. વારસો મેળવવાની હાથપીટ કર્યા વગર પ્રગણિકપણથી સંપાદન કરેલા મારી પાસે પુષ્કળ પૈસાછે. તે મરીબ બિચારી મરતી હોસીને તમે શું કરવા સતાવી? જો તમે તેની સાથે સારી રીતે વર્ત્યા હોત તો તમને સારો ફાયદો આવ. પરંતુ તેવું હવે કાંઈ નથી. તમને દરેક જણુને હું ૧૦૦૦૦) આપીશ. તે એવી સરતથી કે તમારે દરેક જણુ તેમાંથી પાંચસે રૂપિયા પેટી ફેંકલાંડતે આપવા. મને ખાતરી છે કે તમે એ છોડીને જો અન્યાય આપ્યોછે તે તમને બરોબર સાંભરતો હશેજ.’ મિ. કુમ્પ ઉપર હવે ઉપકાર કરવો એ અગત્યનું છે એમ ધારી પેટીને ન્યાય આપવામાં તેઓ એક બીજા સાથે હરિફાઈ કરવા મંડ્યાં. કેટલાંકે કહ્યું એને માટે તો અમને લેશમાત્ર પણ શક નહોતો. કેટલાંકે એમ કહ્યું કે એમાં અમારો દોષ નહોતો; કારણ કે અમે પેલી ખટપટિયણ મારથાના જૂઠા કહેવાપર ભરોસો રાખ્યો હતો. આખરે દરેક જણુ દસ દસ હજાર રૂપિયા કબૂલ રાખ્યા, અને પેટીના સદ્ગુણ માટે જણુ પાંચસે પાંચસે રૂપિયાનો કર ભરતાં હોય તેમ તેને ગણી આપ્યા.

પાંચ હજાર રૂપિયા મળવાથી પેટી બોલી કે ‘અરે મારા

વહાલા પિતા ! હવે તમારે કોઈપણ દિવસ ધર્મશાળામાં રહેવું પડશે નહિ. આવતી કાલે મારી જીંદગીમાં મારે અભ્યાસનો દિવસ થઈ પડશે.' પોતાના પર ઉપકાર કરનાર મિં કમ્પ તરફ જોઈને કહ્યું કે 'મારે તમારો ઉપકાર શી રીતે માનવો તેની મને સૂઝ પડતી નથી.' તે નિખાલસ મનના માણસે કહ્યું કે 'મને મનગમતો અને યોગ્ય ઉપકાર તો તું માની ચૂકીછું. હવે એ સંબંધી વાતચિત આપણે બંધ કરો.'

પ્રકરણ ૧૧ મું.

જે વખાણુ ડાહ્યા અને સદ્ગુણી મનુષ્યો તરફથી મળેછે તે વખાણુથી થતો અનાંદ સર્વોત્તમ છે.

મિં કમ્પની આજ્ઞાને અનુસરીને પેટીએ તેને એકે શબ્દ કહ્યો નહિ. પોતાના સુમાગ્યની ખૂશખબર પોતાના બાઈ ફ્રેંકને તથા પોતાના આશક મિં મેસનને કહેવાતે ઘણી ઈતેમ્નર હતી. તેઓને તરતજ મળવાની આશાથી તે મિ. બાર્લો સાથે મનમથ શહેરમાં આવી. એકદિસમાં ગઈ ત્યાં મિં બાર્લોએ તેને કહ્યું કે 'એક લગ્ન સંબંધી કરારનો મુસદ્દો ઘડી કહાડવા માટે તારો બાઈ કેટલાંક કાગળીઆં તપાસવામાં જૂથાયો છે. તે પોતાનું કામ કરી રહે ત્યાંસૂધી તું તારી ખૂશખબર તારી પાસેજ રાખજે; નહિતો એક દિવસે જેમ અમારા મિત્ર મિં મેસને મિસિસ કમ્પનું વસિયતનામું લખવામાં ભૂલો કરી હતી તેમ તે પણ ભૂલો કરશે. (પછી જરી મોં મલકાવીને કહ્યું) પેટી ફ્રેંકલાંડ ! મારા શુભાસ્તાઓ પાસે જવાની મારે તને નાજ પાડવી જોઈએ. કારણ કે તેઓ તને દૂરથી જુવે છે એટલેજ પોતાના કામમાં ભૂલો કરવા માંડેછે.'

મિં બાર્લોએ પેટીને આ પ્રમાણે કહ્યું, પરંતુ મિં બાર્લો વિદ્ય વાંચવા ગયા પછી તરતજ ફ્રેંકને તો બેટસ્વર્થ્સના છોકરાઓના કેસ વખતે હાજર રહેવાને ન્યાયાધિશે બોલાવી મંગાવ્યો હતો.

આ ભાગ્યહિન યુવાનોને માલૂમ પડ્યું હતું કે તેમણે ફ્રેંકના પિતાની ઘાસની ગંજ બાળી નાંખી હતી તે તેના જાણવામાં

આવ્યા છતાં તેણે કામ ચલાવ્યું નહોતું. આથી તેઓએ ફ્રેન્કની ભલમનસાર્થપર આધાર રાખી તેમની વર્તણૂક સંબંધી સારો વિચાર કોર્ટમાં જણાવવાની તેને ભલામણ કરી. ઉવીલે કહ્યું ‘બાર્થ ફ્રેન્ક ! વિચાર કરો કે તમારા જેવાને ફક્ત એકજ સારો શબ્દ અમારા જેવાના હકમાં કેટલો બધો લાભકર્તા થઈ પડશે ! તમે કેટલા બધા વર્ષસૂધી અમારા પડોંસી હતા ! જો તમે માત્ર એટલુંજ કહો કે ‘આ છોકરાઓને મેં કદી જંગલી, આળસુ, અને ધાંધળીયા જોયા નહોતા ’તો કેવું સાચું થાય ! કેમ એમ કહેશેજ કની ? ફ્રેન્કે કહ્યું ‘મારાથી એમ કેમ કહેવાય ? તેમ છતાં કદાચ હું એમ કહું તો તે કોઈ માને નહીં; કારણ કે તમારા ગુણદોષ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે; માટે મને માફ કરો. આવી વખતે હું તમને ઠપકો આપવા ઈચ્છતો નથી, પરંતુ સઘળા લોકો જાણે છે કે તમને જંગલીઉવીલ, ધાંધળી-ચોખ્ખો અને આળસુદાસાક એમજ સૌ કહેતા. બેટસ્વર્થસેનો જે વકિલ હતો તે બોલી ઉઠ્યો કે ‘અહિયાંજ પંચાત છે ખુદી કોર્ટ-માં આ વાત બહાર પડશેજ અને ન્યાયાધિશ વગેરે એનાપર ધણું વજન રાખશેજ.’ વૃદ્ધ બેટસ્વર્થસે કહ્યું ‘અરે મિ. ફ્રેન્ક ! મિ. ફ્રેન્ક ! અમારાપર રહેમ નજર રાખ. આ મારા છોકરાની તરફેણમાં બોલજો, ધડપણના વખતે મારે મારા છોકરાઓને આવા કેસની આંદર કોર્ટમાં અપરાધી તરીકે ઉભા કરેલા જોવા એ કેટલું લજ્જાસ્પદ છે ! અને જો કદાચ તેઓને દેશનિકાલ કરવામાં આવે તો પછી બાકીજ શું રહ્યું ! અરે ફ્રેન્ક ? તું એમને માટે જેમ સાચું કરી શકે તેમ કરજો. તારો સ્વભાવ જન્મથીજ ભલમન સાર્થનો છે. તું ધણો ડાહ્યા છોકરો છે.’

આ દુઃખી પિતાની આશુજી અને આંસુથી ફ્રેન્કના મનમાં ધણું લાગ્યું; પરંતુ તેનો સારો સ્વભાવ એવો નહોતો કે તેને જૂઠું બોલવા માટે હા પડાવે. તેણે કહ્યું કે ‘આ કેસની વખતે તેઓના લાભમાં બોલવાનું મહેરબાની કરીને મને કહેશે નહિ. તેઓને લાભકર્તા થઈ પડે તેવું મારાથી કશું કહેવાવાનું નથી. મારાથી તેમને લાભ કરતાં હાનિ વધારે થશે.’ ફ્રેન્કે આમ કહ્યું તેમ છતાં પણ તેઓના મનમાં એમ હતું કે અણીના વખતે તેનો સારો સ્વભાવ

તેના પ્રમાણિકપણાને દયાવી દેશે, અને તે લાભમાં જ બોલશે. આથી તેને કોર્ટની રૂબરૂ બોલાવવામાં આવ્યો.

સાક્ષિદાર તરીકે ખડો કર્યા પછી બેટસ્વર્થ્સના વકિલે તેને પ્રશ્ન 'કે કેમ સાહેબા તમે આ બંધવાઓના લાભના સાક્ષી છો? હું ધારું છું કે તમે તેમને તમારા બચપણથી ઓળખો છો. તમારી આલચલગત એવી છે કે તમે જે કંઈ આ બંધવાઓના લાભમાં કહેશો તેથી ન્યાયાધિશ અને પંચ (જ્યૂરી) ને ઘણી સારી અસર થશે. કેટલાક શું કહેશે તે સાંભળવાની આશાથી સઘળા ચૂપ રહી ગયા. પોતાના પડોસી તથા બાળનેહીઓના લાભકર્તા થઈ પડવાની આશા, અને પોતે જે ખરેખર જૂઠું જાણે છે તે કહેવાની બીક, એ બેની વચ્ચે એવું મન એવું તો હીસોળે ચડ્યું કે તેનાથી એકે શબ્દ બોલાયો નહિ; પરંતુ તેની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ વહેવાં માંડ્યાં. જ્યૂરીમાંથી એક જણે બીજાઓને કહ્યું કે આ પૂરાવો બંધવાઓની તદ્દન વિરૂદ્ધ છે !!

ન્યાયાધીશે આખરે તેઓને અપરાધી ઠરાવી દેશનિકાલની શિક્ષા ફરમાવી.

જ્યારે ન્યાયાધિશ ઉપરની શિક્ષા ફરમાવતો હતો ત્યારે જુદા બેટસ્વર્થ્સને કોર્ટમાંથી ઉચકી જવામાં આવ્યો, કારણ કે તે બેશુદ્ધ થઈ ગયો હતો. અગરજો કે તેના છોકરાઓ તેની સાથે ઘણીજ ખરાબ રીતે વર્ત્યા હતા તથાપિ તેઓનાં અપમાન અને નાશની સ્થિતિ તેનાથી જોઈ શકાઈ નહિ. માતાપિતાનું હૃદય એવું હોય છે. તેઓ છોકરાં માટે ગાંડધેણાં થઈ જાય છે. પિતા પોતાની જીંદગી પર્યંત વૈતરું કરી, ગમે તેવાં સંકટ સહન કરી, અને પેટે પાટા બાંધી લૂખું પાકું ખાઈ પૈસા એકઠા કરે છે તે પોતાના છોકરાં માટેજ. છોકરાં નાનાં હોય છે ત્યારે માખાપ લાડકોડથી તેમને ઉછેરે છે, તેમને માટે પૈસા ખરચે છે, તેમના સુખને માટે પોતે અસહ્ય દુઃખ વેડે છે, તેઓ માંદાં થાય છે ત્યારે તેમનો જીવ બહુ બળે છે અને તેમને સાજાં કરવા માટે ઘણી ઘણી વિપત્તિઓ વેડે છે, તે સઘળું તેમની રજેલી બાજરી ખાવાની, કે ઘડપણમાં તેઓ સુખ આપશે એવી આશાથી કાંઈ કરતાં નથી; પરંતુ તેઓ મોટાં થાય,

સારું નામ કાઢે, પોતાનું ઘર માંડી રહે, દુનિયામાં જન્મ્યાનું સારું થક કરે, તથા બાંડુઓને સુખરૂપ થઈ પડે તેવીજ આશાથી તેટલું કરેછે. જ્યપણમાં માળાપ આટલું કરે તેમાં કંઈ નવાઈ નેવું કદાચ ન ગણીએ, તથાપિ છોકરાં મોટાં થઈ પોતાનું ઘરનાર માંડી છોકરાં હૈયાં સાથે જૂદાં રહેછે, તોપણ તેઓનાપર તેમનું હેત તેવુંજ રહેછે; તેઓ ગમે તેટલાં મોટાં થાય તોપણ પોતે તેમને છોકરાંજ ધારેછે. તે સદૃશ તેમના સ્વાભાવિક નિમિત્ત પ્રેમને લીધેજ હોય છે. જો કોઈ છોકરું જન્મની કે પછીની કાંઈ ખોડથી પીડાતું હોય તો તેની પણ તેટલીજ બદક તેથી પણ વધારે સંભાળ લેછે. પરભાર્યા મનુષ્યને કદાચ એવા છોકરા માટે કંટાળો ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ માળાપને મન તો તે સોનાનું હોયછે. છોકરાં મોટપણે સારાં નિવડે સારે તેઓનાપર હેત હોય તેમાં તો શી નવાઈ, પરંતુ તેઓ દુર્ગુણી નિવડેછે, કુમાર્ગે ધસડાઈ જાયછે અને લોકના ધિક્કારમાં આવી પડે છે તો પણ તેમના તરફ તેટલોજ પ્રેમ રહેછે. આવાં છોકરાં અગર જો કે પોતાનાં માળાપને ધિક્કારે છે, તેમના સાસું બોલેછે, માર મારે છે, તથા હરેક રીતે વૃદ્ધાવસ્થાની વખતે તેમને દુઃખરૂપ તથા દુસ્મન જેવાં થઈ પડેછે, તથાપિ તે છોકરાંનાં સંકટની વખતે માળાપ પોતાનાપર ગૂંઘરેલો જૂલમ, કૃતમ્મપણું વગેરે સર્વ વીસરી જઈ, તેમને બાળકજ ગણી પોતાનું તન મન અને ધન તેમનું બલું કરવા માટે ખૂબાર કરેછે, ગમેતેવી વિપત્તિ માથે વહોરી લેછે, તથા અમેતેમ કરી તેમને સંકટમાંથી મુક્ત કરવા પ્રયત્ન કરેછે. આજ માળાપના પ્રેમની ખૂબી છે! એ પ્રેમ જેણે અનુભવ્યો હોયછે તેજ જાણી શકેછે; ને તેવું આપણે આ બેટકવચ્ચેના સંબંધમાં જોયું. અગર જો કે વૃદ્ધ બેટકવચ્ચેને તેના દરેક છોકરાએ હદ ઉપરાંત દુઃખ દીધું હતું, તેઓ તેનાથી તદ્દન છૂટા પડી કુમાર્ગે ધસડાઈ જઈ લુચ્ચા, વ્યસની, જુગારી, તથા આખરે આવું કૂર કર્મ કરનારા નિવડ્યા હતા, તથાપિ તેનું મન તેઓ તરફ પ્રથમના જેવુંજ હતું, તેવીજ પ્રેમાળ દૃષ્ટિથી તે તેમના તરફ જોતો હતો, તથા છેવટે તેમને માટેજ અહિં બેશુદ્ધ થઈ ગયો હતો. દુર્ગુણી છોકરાઓને વાજબી શિક્ષા થઈ તે પણ તેનાથી ખમાઈ નહિ, કારણકે તે

પિતા હતો. છોકરાના મહાન દુર્ગણ પણ તેને નાના દોષ ભાસતા હતા અને તેથીજ તે બેશુદ્ધ થઇને પડ્યો હતો. .

જ્યારે તે (મિ. બેટસ્વર્થસ) શુદ્ધિમાં આવ્યો ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું કે ફ્રેંકને ટેકાદેઈને કોર્ટની સામેની પત્થરની પાટલીપર પોતે બેઠેલો છે. ગામના ઘણા માણસો તેની આસપાસ ટોળે મળ્યા હતા. બીજા લોકની કંઈપણ બીક કે દરકાર ન રાખતાં પોતાની મનોવૃત્તિને અનુસરતે નિરાશાથી તે બોલ્યો કે 'મારા ધડપણના વખતમાં મારી પાસે એકે છોકરું રહ્યું નહિ! મારા છોકરાઓતે! દુનિયામાંથી નીકળીજ ગયા; પરંતુ મારી છોડીઓ ક્યાંછે!! આવી વખતે તેઓ પોતાના વૃદ્ધ પિતાની પાસે કેમ આવી નથી ?! શું તેમના મનમાં સ્વભાવિક પ્રીતિ નથી? ખરેખર નથીજ !! ખરું પ્રૂછાવો તો તેઓને મારે માટે શાની પ્રીતિ હોય? જ્યારે તેઓ નાની હતી ત્યારે મેં તેમની ખિલકુલે સંભાળ લીધી નહિ; તેથી મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તેઓ મારી સંભાળ નથી લેતી તેમાં કંઈ વિસ્મય થવા જેવું નથી!! ખરેખર! મારા બલા પાડોસી ફ્રેંકલાંડનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સત્ય હતું. યોગ્ય રીતે તેણે પોતાનાં છોકરાંને કેળવ્યાં તેનાં રૂઝાં ફળ હાલ તે બોગવે છે. અને મારા છોકરાંની કેવી દુર્દશા થઇ !! તેમણે મારાં ઘોળાં પળીઆમાં ધૂળ નાંખી આવી રીતે મને મરણ પથારીમાં સૂવાડ્યો છે!!' પછી તે ડોસો છાતીફાટ રડવા લાગ્યો. આસપાસ જેઘ પોતાની છોડીઓ માટે તે કહેવા લાગ્યો કે 'તેઓ આ ગામમાંજ છે અને મારી પાસે આવતાં તેમને ઘણી મેહેનત પડે તેમ નથી. જેમણે પ્રથમ કોઈપણ દિવસ મને જોયેલો નહિ તેવા અજાણ્યા માણસોને પણ મારી દયા આવે છે, પરંતુ મારાં પોતાનાં ફરજદોને મારે માટે ખિલકુલ દયા નથી !! અરે! તેઓમાં એકબીજાને માટે પણ દયા નથી ! પોતાના બાઈઓને થયેલી શિક્ષાની તે છોડીઓને ખજર પડી હશે ?! અરે! તેઓ ક્યાં છે? જો સીએ તો આ વખતે મારી પાસે જરૂર હાજર રહેવું જોઈએ, કારણ કે હમેશાં હું તેનાપર વધારે પ્રીતિ રાખતો !!'

જેસીનું શું થયું હતું તે જાણનાર કેટલાક માણસો ત્યાં ઉભા હતા, પરંતુ આવા દુઃખદાયી સમયે તેની ખજર કહેવા તેઓ ખૂશી

નહોતા. આગળપાછળ વીંટલાઈ વળી જોનારમાં મિસિસિ ચિવિચટ ના બે આકરો હતા. તેમાંના એકે ફ્રેંકના કાનમાં કહ્યું કે 'તમે આ ઘૃક્ષ માણસને ગમેતેમ ફ્રેંસલાવી સમજાવી તેને ઘેર મોકલો, અને એ પોતાની છોડીઓ માટે કંઈપણ ખર્ચ ન પૂછે તેવું કરો; કારણકે તેમના સમાચાર સાંભળીને તે વિશેષ દુઃખી થશે.' આથી ફ્રેંકે તે ડાસાને તેને ઘેર જવા સમજાવ્યો, તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેને દીક્રાસો દીધો. તે દુઃખી ડાસો બોલ્યો કે 'આ 'દુનિયામાં હવે મારે માટે કંઈપણ સુખ રહેતું નથી! અરેરે ખરાબ છોકરાં કેવાં દુઃખરૂપ થાયછે?!! મારાં છોકરાંએ મારા -હૃદયને કારી ધા માર્યો છે. પણ અરે! તેમાં મારોજ દોષ છે! તેઓ નાનાં હતાં ત્યારે મેં તેમની કંઈપણ સંભાળ લીધી નથી. અને હવે હું ઘરડો થયોછું ત્યારે તેઓ મારી ખર્ચ લેતાં નથી!! ખેર; પરંતુ કોઈ કહો કે મારી છોડીઓનું શું થયું તે કોઈને માલૂમ પડયું છે કે નહિ?' ફ્રેંકે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઉડાવી દઈને કહ્યું કે 'આજની રાત તમે નિશ્ચિંતે જાઓ; કારણ કે તેથી તમારા મનની દિલગીરી અને તર્ક વિતર્ક ઓછાં થશે.' શોક તથા દિલગીરીથી તે તદ્દન થાકી ગયો હતો તેથી આખરે તે એક તરેહની બેશુદ્ધિમાં પડ્યો. તેને ઊંઘના બાગ્યેજ કહી શકાય. પોતાના શેઠ મિ. બોલ્ડોનું કામ તૈયાર કરવા માટે ફ્રેંકને પોતાને મુકામે વેળાસર જવાની જરૂર પડી. જે દુઃખમય દેખાવ તરફ તે દયાદૃષ્ટિથી જોઈ શકે પરંતુ તેનો છૂટકા કરી શકે નહિ તેવા દેખાવથી દૂર થવાથી તે ધણો ખૂશી થયો.

વાંચનારને યાદ હશે કે ફ્રેંક અગાઉ જેસી ઉપર મોહિત થઈ તેની સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થયો હતો; પરંતુ પોતાના પિતાની શીખામણથી એ વિચાર માંડીવાળી તે ઉદ્ધત છોકરી સાથેનો સંબંધો સંબંધ તેણે ત્યાગ કર્યો હતો. એમ કરવાથી ફ્રેંક બિવિખની ઘણી બારે આફતોથી બચી ગયો. કેટલાક તરફોને છળ-બેદથી છેતરી, આખરે તે ખરેખરી ફસાઈ પડી. છેવટે એક સાધારણ સારજન્ટની સાથે પ્યારમાં પડી. તેની સાથે આજ સવારે તે નાશી ગઈ. આ સારજન્ટ તેનાપર કાંઈ પ્યાર રાખતો નહોતો. પરંતુ તેના ૨૦૦૦૦ રૂપિયા પડાવી લેવા માટે ઉપરથી વહાલ બ-

તાવતો હતો. તે એટલોજાધો અવિચારી તથા ઉડાઉ હતો કે 'પૈસા મળે તો પરણવું, નહીં તો કેદમાં જવું' એવો તેણે કરાવ કર્યો હતો. આવા માણસ સાથે નાશી જઈ લગ્ન કરવામાં કંઈપણ શુકરવાર થવો મુશ્કેલ હોયછે. તેમ જેસીને પણ અંદર અંદર વઢવાડ થવા લાગી તથા એકખીમથી મન ઊંચા રાખી જાણે તેઓને ઘરમાં રહ્યા છતાં કાંઈપણ સંબંધ નથી એમ વર્તવા લાગ્યાં. જેસીના પૈસા પૂરા થયા એટલે તેઓને અન્નને ને દાંતને પણ વેર થયું અને જેસી દુધાયરણથી વર્તી પોતાની અપકીર્તિમાં વધારો કરતીજ ગઈ.

સેલીને આ વખતે તેના પિતાનું કે ભાઈઓનું કંઈપણ ભાન નહોતું. તે તો પોતાના આશક સાથે લગ્ન સંબંધી ત્રણઠાંમાં ગૂંથાઈ હતી. મિસિસ ક્રમ્પે ચોખી ના કલાહોમાં કેપ્ટન જીલ્લિંગટનને તેના ઓરડામાં મોકલનાર સેલી હતી એ વાત અગાઉ આવી ગઈ. અને જીલ્લિંગટનને એ બાઈએ કંઈપણ વારસો આપ્યો નહિ એ પણ આપણે વાંચ્યું. આથી ચીડાઈને તેણે સેલીને કહ્યું કે 'તારે લીધે મારે એક સારો વારસો ખોવો પડ્યો.' આ તોહમતથી ગુસ્સે થઈ સેલીએ ના બોલાય તેવા શબ્દોમાં તેનો ઉત્તર વાળ્યો. આ વાક્યુદ્ધ એટલે સૂધી વધી પડ્યું કે આખરે કેપ્ટને સોગન ખાધા કે 'કોઈ જંગલી સ્ત્રી સાથે પરણીશ, પરંતુ તારા જેવી કડંડાને મરણાન્તે પણ નહિ પરણું!' આ પ્રમાણે તેના સંબંધનો છોડો આવ્યો. તેથી સોસિસેલીનાં ઓળખીતાંને ધણી રમુજ થઈ પડી. તેના ખરાબ સ્વભાવને લીધે સઘળાં આડોસીપાડોસી તેને ધિક્કારતાં હતાં; તેથી કેપ્ટનના સંબંધમાં સેલીને નિપજેલીનિરાશા વધારવાને તેઓ દ્વેષબુદ્ધિથી તેની મરકરી કરતાં; અને ધણીખરી વખતે એમ કહેતાં કે 'ખ્યાર કે પૈસા માટે હવે તેને કોઈ પણ વર મળવાનો નથી.' બન્નેની વચ્ચે સલાહ સંપ કરવાને માટે જે જેદરખાસ્તો કરવામાં આવી તે સઘળી દરખાસ્તોપર મિ. જીલ્લામંડેને બિલકુલ ધ્યાન આપ્યું નહિ. આ કડંડાથી છૂટવાને લીધે તે ઘણો ખૂશી થયો. આપણા વાંચનાર એવું શું થયું તે જાણવાની બહુ જાણસા નહીં રાખતા હોય એમ ધારી કાળચક્રના સપાટામાં તેને રણજીતી મૂકી આપણે આપણી વાત આગળ ચલાવીએ.

હવે આપણે મિ. બાલોની ખબર લઈએ. આપણે એના વિશે છેલ્લું વાંચ્યું ત્યારે તે મિ. ફ્રાન્સિંગ્સબીના લગ્ન કરારની ગોઠવણ કરવામાં ગૂંથાયો હતો. બ્યારે સધળો કરાર બરોબર ઘડયો ત્યારે તે લઈને તેણે ફ્રેન્કને મિ. ફ્રાન્સિંગ્સબી પાસે મોકલ્યો આ વખતે મિ. ફ્રાન્સિંગ્સબી એકસોજ હતો. તેણે ફ્રેન્કને કહ્યું 'આવો બેસો. મેં તમને કોઈ દિવસ જોયા નથી. તથાપિ તમારા નામથી હું બજારમાં ગાહિતગાર છું. તમે ફ્રેન્ક ફ્રેન્કલાંડના એક ભાઈ છો. તમારી એ માયાળુ બેન ઘણી સ્વસ્થતા અને સદ્ગુણી તરફી છે, અને તમે તેને માટે મગર થાઓ તેમાં નવાઈ નથી. મારાપર તેનો ઘણોજ ઉપકાર થયેલો છે.' આટલું બોલી તેણે મિસિસ હુન્ગરફોર્ડને ત્યાં જો જો બન્યું હતું તે સધળું ફ્રેન્કને સંવિસ્તર કહ્યું; અને છેવટે જણાવ્યું કે 'તમને અગર તમારા કુટુંબને કંઈપણ લાભકર્તા થઈ પડવાથી મને બેહદ સંતોષ ઉત્પન્ન થશે. માટે મને કહો કે હું તમારે માટે શું કરું? ફ્રેન્ક કંઈપણ ઉત્તર આપ્યા વિના નીચું જોઈ જાનોમાનો બેસી રહ્યો. તેણે વિચાર્યું કે 'મારા વૃદ્ધ પિતાને તેના ક્ષેત્રમાંથી કાઢી મૂકી આ ગૃહસ્થે અગર તેના મુનીમે જે અન્યાય ગૂંથ્યો હતો તે અન્યાય તેણે યાદ લાવવો જોઈએ.' જ્યાં પોતાને માટે ન્યાય માગવાનો હતો ત્યાં કોઈપણ તરેહની ગહેરજાની માગવી એ ફ્રેન્કના ઉમદા સ્વભાવને ઘણું નિરર્થક લાગ્યું. ખરી રીતે જોતાં મિ. ફ્રાન્સિંગ્સબીએ પોતાનો સર્વ વડિલટ પોતાના મુનીમને સોંપી દીધો હતો; તેમજ પોતાના ખેડુતોના કામકાજ તથા નામદામ વીગેરેની તેને ઘણીજ થોડી ગાહિતી હતી. આ વખતે તેને લેશમાત્ર પણ ખબર નહોતી કે ફ્રેન્ક એ તેના એક જુનામાં જુના અને હોંશિયાર ખેડુતનો છોકરો છે. તેને માલૂમ નહોતું કે પોતાના મુનીમના અન્યાયને લીધેજ વૃદ્ધ ફ્રેન્કલાંડને એક ધર્મશાળામાં રહેવાની જરૂર પડી છે તેથી ફ્રેન્ક નિસ્પૃહી રહી ગુપચુપ બેસી રહ્યો, તે જોઈ મિ. ફ્રાન્સિંગ્સબી અચંબો પામી વારંવાર તેને પૂછવા મંડ્યો. આખરે તેને સધળું માલૂમ પડ્યું અને બધું સાંભળીને તે ઘણો લજવાયો તથા આશ્ચર્ય પામ્યો. તે બોલ્યો કે 'તમારા પિતાને આટલું બધું દુઃખ પડ્યું તેનું કારણ શું મારી બેકાળજીજ છે? તમે કહો છો ત્યારે મને યાદ આવે છે કે

બ્યારે હું આસ્કેડેની સરતો રમવા જતો હતો ત્યારે માથે સુંદર ધોળા વાળવાળો એક વૃદ્ધ માણસ કંઈ કામ સારૂ મને મળવા આવ્યો હતો. એજ તમારા પિતા હતા કે શું? 'મારે હમણું ઉતાવળ છે ને મારો મુનીમ મિ. ડીલ જે રીતસર હશે તેજ કરશે' એવું મેં તે મને કહેલું મને હાલ યાદ આવે છે. આ બાબતમાં મેં મોટી ખૂલ થાપ ખાધી છે. મુનીમપર મેં વિશ્વાસ મૂક્યો હતો તેનું ફળ મને મળી ચૂક્યું છે. પણ ઈશ્વર કરે તે સારુંજ કરે. હવે મારું સઘળું કામ હું મારાજ હાથમાં રાખીશ. હવે મારા કામ પાછળ નંડવાનો મારો વિચાર છે. ઘોડા, ગાડી, સરતો વિગેરેમાં હવે મારું મન ગોઠતું નથી તેમ ગોઠવાનું પણ નથી. દરેકનો સમય હોયછે. હવે મારો ઉન્મત્ત મિત્રજ ઠેકાણે આવ્યો છે. હું એવુંજ ઇચ્છું કે મારા અવિચારીપણાથી મારા સિવાય બીજા કોઈને હાનિ ન થઈ હોત તો ધણું સારું થાત. હવે જે કંઈ હું કરી શકું તે એજ કે પાછળ થઈ ગયેલાનો મારે બદલો વાળવો. પ્રથમ તમારા પિતાની બાબતજ હાથમાં લઈશું. સુમાર્યે મારી પાસે તેમ કરવાનાં સાધન છે. તમારું ક્ષેત્ર મારી પાસે પાછું આવ્યું છે, તે કાલે તમારા પિતાને સોંપવામાં આવશે. બુદ્ધિએર્વેર્થસ હમણાંજ તે ક્ષેત્ર મને પાછું સોંપવા આવ્યો હતો. તેની પાસે સાંધના ધણા પૈસા લેણાછે; મારા ધારવા પ્રમાણે તેણે એ જગોપર એક સુંદર ઘર બાંધ્યું છે, તેથી તમારા પિતાના બજાને માટે હું ધણોજ ખૂશી થાઉં છું. તેમને કહો કે એ ઘર તથા ક્ષેત્ર તમને આપવામાં આવશે. મારા નામથી તમને જે અન્યાય આપવામાં આવ્યો છે તેનો બદલો વાળવા હું ધણોજ ઉત્સુક છું.'

આથી કેંક એટલો બધો ખૂશી થઈ ગયો કે ઉપકારનો એક શબ્દ તે બોલી શક્યો નહિ. આ ખૂશખબર પોતાની બેનોને જાહેર કરવા તે મિસિસ હુંગરફોર્ડને લાં ગયો. અને બીજે દિવસે તે આ પોતાના પિતાને મળવાનાં હતાં તેથી સઘળાંએ તે વખતે લાં હાજર થવાનો નિશ્ચય કર્યો.

બીજે દિવસે સવારમાં દરેકજણ પોતપોતાના શેઠશેઠાણીની રમ્મ લઈ સારા કપડાં પહેરી, પોતાનું ઉપાડુંત કરેલું સાથે લઈ, પોતાના

પિતાને ધર્મશાળામાંથી મુક્ત કરવાની આશાએ હર્ષભર્યાં એકઠાં થઈ સઘળાં સાં જવા ચાલી નિકળ્યાં. જ્યારે પોતાનાં પ્રિય છોકરાંને અ-વાજ કાને પડ્યો ત્યારે વૃદ્ધ રૈંકલાંડ પોતાના નાના બાગમાં કામે વળ-ગેલો હતો. ફેની! પેટી! જેમ્સ! રૈંક! મારાં વહાલાં છોકરાં! તમે બધે આવ્યાં! મને માલૂમજ હતું કે તમે તમારા વૃદ્ધ પિતાની ખબર લેવા આજ અત્રે આવશો; તેથી તમને આવકાર આપવાને આ છડીઓ હું તૈયાર કરતો હતો. પરંતુ આ ધર્મશાળામાં આવતાં તમને શરમ ન આવી તે જોઈ હું વિરમય પામું છું! મારાં ગાંઠાં છોકરાં! તમારે માટે હું ધણો મગર થાઈછું. ખરેખર! શરીરે આવાં સારાં મારી આખી જીંદગીમાં મેં તમને કોઈ પણ દિવસ જોયાં નહોતાં.’

રૈંકે ઉત્તર વાળ્યો ‘પિતાજી! તમે કોઈપણ દિવસ અમને સ-ધળાંને એકજ વખતે આટલાં બધાં સુખી નહિ જોયાં હોય તેથી તમને આમ લાગતું હશે. તમે હવે આ તમારા લતાગૃહમાં બેસો. અમે સઘળાં તમારા પગ પાસે આ નીચેના ધાસપર બેસીશું અને અમારે જે જે વિતકવાર્તા તથા શુભ સમાચાર કહેવાના છે તે સર્વે કહીશું.’ તે વૃદ્ધ ડોસાએ પૂર્ણ આનંદથી કહ્યું કે ‘મારાં વહાલાં છો-કરાં! મારા સખંધમાં તમારી મરજીમાં આવે તેમ કરો અને તે પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું. તમને સર્વેને આટલાં બધાં આનંદ મય તથા સુખી થઈ મારી આસપાસ વિંટળાઈ વળેલાં જોઈ મારું હૃદય આનંદના ઉભરાઓથી છલકાઈ જાય છે.’ આટલું કહી તે ડોસો લતાગૃહમાં બેઠો અને તેનાં છોકરા તેના પગ પાસે નીચે બે-સીને પોતાનું વૃત્તાન્ત કહેવા લાગ્યાં. પ્રથમ પેટીએ પોતાની હકીકત કહી. ત્યારબાદ અનુક્રમે ફેનીએ, જેમ્સે તથા રૈંકે પોતાની સર્વ વાત કરી. જ્યારે સઘળાં પોતાની ટુંકી ટુંકી વાત કહી રહ્યાં ત્યારે તેમણે પોતાના સદ્વર્તનથી છૂટક છૂટક ઉપાર્જીત કરેલું દ્રવ્ય એકઠું કરી પોતાના પિતાને આપ્યું. આનંદાશ્રુ વહેતે ચહેરે રૈંકલાંડે ક-હ્યું “મારાં પ્રાણપ્રિય છોકરાં! આ આનંદ મારા ધારવા કરતાં ધ-ણાજ વધારે છે. મારી આખી જીંદગીમાં આટલો બધો આનંદ તેમ સુખ મને મળ્યાં નહોતાં! મારી મનોવૃત્તિ આ વખતે કેવા

પ્રકારની છે તથા આ વખતે મારું હૃદય કેવું પ્રવૃક્ષિત થાય છે તે તમારા જેવાં છોકરાંના માળાપ સિવાય બીજું કોઈ કળી શકશે નહિ!! દુનિયાદારીમાં તમારી ફતેહ જોઈ મને દશધણો આનંદ થાયછે, કારણ કે એ સઘળું તમારા સહવર્તનને લીધેજ છે!” બધાં છોકરાં એકે અવાજે બોલી ઉઠ્યાં કે ‘નહિ! નહિ! વહાલા પિતા! એમ કાંઈજ નથી! અમારી ફતેહ તમારે લીધેજ છે! જે જે અમારી પાસે છે તે સર્વ તમારે લીધેજ છે; એટલે અમારી બાલ્યાવસ્થામાં તમે અમારી જે રૂડી સંભાળ લીધેલી છે તે સંભાળને લીધેજ અમે આવી સ્થિતિએ પહોંચ્યાં છીએ. જે તમે અમારા કલ્યાણ તરફ એટલી નજર ના રાખી હોત અને અમને સારી કેલવણી ના આપી હોત તો અમે લેશ માત્ર પણ સુખી થાત નહિ. જુઓ બાપડા એટલેવર્ષના કુટુંબની શી વસ્તે યશ છે!!

આવી વાત ચાલતી હતી તેટલામાં બલી દાસી હુનાદોડતી દોડતી ત્યાં આવી. આ દાસી નિમકહલાલીયા વૃદ્ધ કેંકલાંડતી પાસેજ રહી હતી. તે ઘણીજ ઝડપથી દોડતી દોડતી બાગમાં આવી હતી. જ્યારે તે લતાગૃહ આગળ આવી પહોંચી ત્યારે તેને એટલો શ્વાસ ચડી ગયો હતો કે તેનાથી બિન્નકુલ બોલી શકાયું નહિ; તેનો શ્વાસ જરીક હેઠો બેઠો એટલે તે બોલી કે ‘અરે મારાં વહાલાંઓ! ઈશ્વર તમારું બહુ કરો! પરંતુ હાલમાં અત્રે જેસી રહેવાનો વખત નથી. દયાની ખાતર અંદર આવો! અરે ઝડપે આવો અને તૈયાર થાઓ, હુનાનાં આવ્યાં અતિ ગભરાટ ભર્યા વચન સાંભળી સર્વેએ અધીરાઈથી પૂછયું કે ‘શાને માટે તૈયાર થવાનું કહેછે?’ દાસીએ જવાબ દીધો કે ‘આનંદ પામવા અને અભિનંદન લેવાને તૈયાર થાઓ, સુખની સમીપ જવાને તત્પર થાઓ. ઉઠો, ઉઠો! અંદર ચાલતા થાઓ એટલે કહું છું. અરે આ ઝાડવાંમાં યશને દોડી આવતાં મારા હાથ કેવા થઈ ગયા છે તે તો જુવો! પરંતુ તેની કાંઈ ફિકર નહિ. મારી આટલી બધી ઉતાવળ ઉપરથી બહાર શું થાય છે તે તમને લેશમાત્ર પણ માલૂમ નથી પડતું? પણ અરે હું બૂલું છું. તમને તે ક્યાંથી માલૂમ પડે! વારું, પણ તમે અત્રે આવ્યાં ત્યારે મારી ખબર પણ ન પૂછી

કે?' બધાં છોકરાં સાથે બોલી ઉઠ્યાં, 'અરે બહી હુના ! અમને માફ કર. અમારા પિતાને મળવા માટે અમે એટલાં બધાં બધીરાં થઈ ગયાં હતાં કે અમને બીજા કોઈ સંબંધી કાંઈપણ યાદ આવ્યું નહિ.' હુનાએ કહ્યું, 'કાંઈ નહિ. એ તો સ્વાભાવિકજ છે ! ઠીક. મિસ ફ્રેની ! હું તો તમારી શેઠાણી મિસિસ હુગરફેર્ડને ત્યાં અસારસૂધી હતી. એના જેવી બહી સ્ત્રી કોઈજ નહિ હોય હો ! તમને માલૂમ છે કે ? એમણે મને કંઈ કંઈ કહેવા માટે તેડવા મોકલ્યું હતું ! કેટલીક બાજતો તમને હાલ માલૂમ નથી તે બધી હું જાણું છું. હમણાં તો તમને એટલુંજ કહું છું કે મારા શેઠને એમને નવે ઘેર લઈ જવા સારું એક સુંદર ગાડી અત્રે આવેછે અને સુંદર સામન માંડી તૈયાર કરેલા ઘોડા (બધા તરફ વારા ફરતી આંગળીઓ કરીને) તમારે, તમારે તમારે અને મારે માટે આવે છે ! મિસિસ હુગરફેર્ડ પોતાના કોચમાં બેસીને અત્રે આવેછે ! યુવાન મિ. ફ્રેન્ડ્સથી પોતાની ગાડીમાં બેસીને આવેછે. મિ. બાર્ને વકીલ મિ. જોસ્થુઆફમ્પની ગાડીમાં બેસી તેની સાથે આવેછે. મિ. કલેગહોર્ન અને તેની હસમુખી દીકરી વળી એક જુદીજ ગાડીમાં આવેછે. એ સિવાય મિસિસ હુગરફેર્ડનાં જોળણીતાં-જોળી ઘણીજ ગાડીઓ આવેછે. અરે ! મોહોલામાં ઘણીજ ગરદી થઈ રહી છે ! હું તો મારી મેજે નાસ્તાની તૈયારી કરવા જઈ છું'.

ફ્રેન્ડ એકદમ બોલી ઉઠ્યો 'વહાલા પિતા ! ઉતાવળ કરો. તેઓ આવે તે પહેલાં આ કોટ કાઢી નાંખો, અમે તમારે માટે ચોગ્ય કપડાં લાવ્યાં છીએ.' આટલું કહી ફ્રેન્ડે તેના પિતાએ પહેરેલા કોટ કાઢી નાંખ્યો, અને 'હવે મારા પિતા તને કોઈપણ દિવસ પહેરશે નહિ' એમ કહી તે ફ્રેન્ડી દીધો. ફ્રેનીએ ગળપટો કાઢી ઠીક કરીને પિતાને ગળે નીંટાળ્યો, અને પેંટીએ પોતાના વૃદ્ધ પિતાના સફેદ થયેલા પાળ જોળ્યા. આટલું કામ થઈ રહ્યું તેટલામાં ગાડીનાં પૈડાંના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. હુનાએ તેમને જે જે કહ્યું હતું તે તે સઘળું ખરુંજ હતું. આવા હર્ષોત્સવની પ્રસંગે બાગ લેવા મિસિસ હુગરફેર્ડે પોતાના મિત્ર વર્ગને તથા જેઓ ફ્રેન્ડલાંડના કુટુંબથી વાકેફ હતા તેઓને આમંત્રણ મોકલ્યું હતું. આ આમંત્રણ

પ્રમાણે સર્વ મિસિસ હુંગરફોર્ડને ત્યાં એકઠાં થયાં હતાં. ત્યાં તે બધી બાપએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું “કોઈ કામમાં વિનય મળ્યાથી કાઢેલા વરઘોડા અને સાજનો સાધારણ રીતે મૂખાંઈ બરેલાં છે; કારણ કે અહંકારને તૃપ્ત કરવાનાંજ ફક્ત તે સાધન છે. પરંતુ આજનો વરઘોડો અહંકારને માન આપવાને માટે નથી, પણ સદ્ગુણના માનાર્થે ચડાવવાનો છે. સદ્ગુણ ગમે તે સ્થિતિના મનુષ્યમાં હોય ત્યાપિ તે પૂજનીય અને પ્રસંશનીય છે તે બતાવી આપી હજકા વર્ગને આપણે આજ દાખલો આપવાનો છે, તથા તેઓ પણ સદ્ગુણથી વર્તિ સન્માર્ગતું સેવન કરશે તો આવા માનને પાત્ર થશે એમ દર્શાવવાનું છે. આ આપણી નજર આગળ એક કુટુંબ છે. તે આખા કુટુંબે અસાધારણ રીતે સદ્ગુણથી વર્તિ, પોતાના દોષ અગર અવિચારીપણાને લીધે નહિ, પરંતુ નિર્દોષપણે જે પિતા છેક હજકા સ્થિતિને પામ્યો હતો તે પિતાને તેમાંથી સુક્ત કરવા તન મનથી પ્રયાસ કર્યો છે, અને તેમનો એ પ્રયાસ ઈશ્વરકૃપાથી ફલીભૂત થયો છે. હવે તેમને પૈસા સંબંધી કાંઈપણ તંગી નથી. આવા અનુપમેય કુટુંબને આપણે પૈસા આપીએ તે કરતાં તેઓના સુખમાં આપણે ભાગ લઈશું તેનાથી તેઓ વધારે ખૂશી થશે. માટે ચાલો, આપણે સર્વ જાને તેમના સુખનાં ભાગીયાં થઈએ.” મિસિસ હુંગરફોર્ડના આ ટુંકા પણ અસરકારક વ્યાખ્યાનને માન આપી તેના સંધળા મિત્રો તથા ઓળખીતા વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડની ધર્મશાળાએ આવ્યા હતા. તેમને ત્યાં આવતા જોઈ લોકોનાં પણ ટોળેટોળાં એણી તરફ આવવા લાગ્યાં. ધર્મશાળાના બારણા પાસે માણસોની એટલી બધી ભીડ જમા થઈ કે ઉપરથી કોઈ એક તરખલું નાંખે તો તે પણ જમીનપર ન પડતાં અધવચ્ચ ઝીલાઈ રહે. ફ્રેંકલાંડના કુટુંબના સદ્વર્તનની વાત બધે ફેલાઈ ગઈ, ને સર્વે લોકો હુરે હુરેના પોકાર મારવા લાગ્યાં. ‘સદ્ગુણનો વિનય’ તથા ‘સત્યમેવ જયતિ’ ના પોકાર ઠેર ઠેર સંભળાવા લાગ્યા. નગરાં પડખમ વગરેના આવન જઈ કાન બહાર મારી જવા મંડ્યા. સર્વે સ્થળે સર્વના મનમાં જાણે સ્વભાવિકજ આનંદ આનંદ છવાઈ રહ્યો હોય તેમ તે મોહોલામાં જણાવા લાગ્યું. ધર્મશાળામાં જ્યાં વૃદ્ધ ફ્રેંકલાંડ રહેતો

હતો. ત્યાંની સાદી શેખા તો ઓરજ હતી. ઊંચા તથા કુળવાન કુ-
ટુંબના માણસો તે ડોસા સાથે હાથ મેળાવી નમન કરવા મંડી
પડ્યા હતા, તથા સર્વજન્ય તેનાં કુળદીપક છોકરાંની સ્તુતિ કરી
તેને પોતાને તથા છોકરાંને ભાગ્યશાળી ગણતા હતા. ફેંકલાંડ
જાતે ખેડુત છે એ વાત આ વખતે તદ્દન ભૂલી જવામાં આવી
હતી. જાણે તે મોટો ઉમરાવ તથા સેંકડો માણસોનું બરણુપોષણ
કરનારો હોય તેવા માનથી, ત્યાં એકઠાં થયેલાં સર્વે માણસો, તેની
તરફ જોતાં હતાં. ગરીબ હાના પોતાના શેઠની આવી સરાગત
થતી જોઈ અનંદથી અર્ધાં ગાંડા જેવી થઈ ગઈ હતી. મિ ફે-
કલાંડના આમંત્રણ તથા આમ્રહથી ત્યાં બેઠાં થયેલાં સર્વેએ
તેના ઓરડામાં તેની સાથેજ બેસીને ચાપાણી તથા નારતો લીધો.
તે થયા બાદ વૃદ્ધ ફેંકલાંડનો વરધોડો કાઢી વિજયના પોકાર સાથે
તેના સર્વ કુટુંબ સહિત સર્વે તેના નવા ધરમાં મૂકવા ચાલ્યાં. લો-
કોનાં ટોળેટોળાં પણ આ વરધોડામાં સામિલ થયાં, ને વાજતે ગા-
જતે અતિહર્ષથી તેના નવા ધરમાં લઈ ગયા. સાર પછી સર્વ
કોઈ વૃદ્ધ ફેંકલાંડની રજા માગી તેની બાકીની જીંદગી સુખમાં
તિમાં ગૂંજારે, તથા તેમનું અનુકરણ કરી બોમ્બ માખાપો પોતાનાં
છોકરાઓને તેવી સારી કેલવણી આપી સન્માર્ગે પ્રવર્તાવવા
મહેનત કરે, એવી વાંછના બતાવતાં પોતપોતાને ઘેર ગયાં.

આ વૃદ્ધ ડોસો પોતાનાં સંતાનની ઉત્તરોત્તર ચડતી નિહાળ-
વાને ધણું વર્ષ સૂધી જીવ્યો, ને જીવ્યો ત્યાં સૂધી પોતાની જીંદગી
સુખમાં તથા શાંતિમાંજ ગાળી. નથી તેને કોઈ દિવસ પૈસા સંબંધી
હરકત નડી, કે નથી તેનું મન તેનાં છોકરાંના અસહવર્તનથી ખાટું
થયું. તેનાં છોકરાંનું પ્રમાણિકપણે વર્તવું, તેઓનું નિખાલસપણું,
તેઓના સદ્ગુણ તથા તેઓની દુનિયાદારીમાં નિવડતી ક્ષતેહ એ
સધળું જોઈ તેના સુખમાં બારે વૃદ્ધિ થતી હતી. તેની છોડીઓ
પેટી અને ફેનીનાં તુરત તેઓનાં બવિખ્યના પતિ સાથે લગ્ન કરા-
વ્યાં. જેમસનું પણ મિઠ કલેગહોર્નની સંમતિથી તેની છોડી સાથે
લગ્ન કરવામાં આવ્યું. ફેંકને પણ વધારે મુદત સૂધી કુતારા રહેવું

પડયું નહિ, પરંતુ ઉછાંછળા અને તોછડા સ્વભાવની જેસી કરતાં દશગણી સારી એક સુંદર છોડી સાથે તે પરણ્યો. થોડા વખતમાં દરેક જણ પોતપોતાનું ઘર લઈ બેઠા. તેઓ પોતાના સદાયરણ્યથી પ્રાપ્ત કરેલી સમૃદ્ધિનો ઉપભોગ કરવા, પોતાના વૃદ્ધ પિતાની પૂજ્ય-ભાવથી ચાકરી કરવા, અને તેણે બતાવેલા સન્માર્ગે વર્તવા, બાઈ બેનોમાં એકસંપ રાખી જગતને તેમ કરવા દાખલો આપવા, અને ઔદિક તથા આમુષ્મિક સુખનો લાભ સાથેજ પ્રાપ્ત કરવા, ઘણાં વર્ષ સૂધી જીવ્યાં.

દરેક છોકરાં આવાં સુશીલ, સદાયરણી, પ્રમાણિક, સંપી, તથા શુદ્ધ મનમાં નિવડે, પોતાના માતાપિતા પ્રત્યે સાચા પ્રેમથી આત્મી ભક્તિ દાખવે, અને આ દુનિયામાં પોતાના જન્મ્યાનું સાર્થક કરી ખરી કીર્તિ મેળવે, તથા દરેક પિતા પોતાનાં છોકરાંને સન્માર્ગે ચઢાવી, સારી કેલવણી આપી મનુષ્યવર્ગને પણ લાભકર્તા થઈ પડે તેવાં કરવા તન, મન અને ધનથી પૂરનો પ્રયત્ન કરે એવી અમારી પ્રાર્થના દયાલુ ઈશ્વર ફલીભૂત કરે ! ! !

શાર્દૂલવિક્રિડીત છંદ.

પ્રાણુધાર પરત્પરા પ્રભુ તમે દો આર્યને સન્મતિ !
આપી બાળકને સુખોપ જડથી હોદે પિતા કૃમતિ !
સત્પંથેજ ચઢાવવા વળી મથે ખાસા પ્રયાસો વડે !
સન્તાનો નિજ તાતને અનુસરી સન્માર્ગમાં જૈ પડે ! ૧
બાઈ બહેન મહી મહી ન લલટાં સંપી સદાએ રહે !
અન્યો અન્ય વધારિ બહાલ મનથી રૂડું હમેશાં ચહે !
ખીખતે પણ સાંચકારક થવા પ્રેમે પ્રયત્નો કરે !
પોતાનું શુભ નામ કાઢી અહીંયાં કીર્તિ ધનજ સંધરે ! ૨

માળાપ તેવાં છોકરાંનો અભિપ્રાય.

આ પુસ્તક પણ મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળના પુસ્તકની માફક પૃથક્ પૃથક્ પત્રો તરફ અભિપ્રાયને માટે મોકલવામાં આવ્યું હતું. તેમાં જે જે પત્રોમાં તેના વિશે અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો છે તે સારોજ છે. તે સર્વ અત્રે સ્થળ સંકોચતાને લીધે લીધા નથી. તથાપિ મારા આ પુસ્તક માટે વિદ્વાનોનો કેવો અભિપ્રાય છે તે જણાવવા માટે વિદ્વાન પંક્તિમાં લેખાયલા, તથા અંચકારની પંક્તિમાં આસન આપાયલા, તથા વડોદરા વિદ્યાખાતાના વડા, રાવ બાહાદુર હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસજીનો વગર ભાગે મોકલાવેલો મત અત્રે ટાંકી બતાવું તો તે મારા વિચાર પ્રમાણે વર્તમાનપત્રોના મતો કરતાં વધારે બળવાન ગણાશે:—

વડોદરા તા. ૭ મી અપ્રિલ સને ૧૮૮૭.

૨૧. ભાઈ વિકૃલરાય.

તમારા પત્રોના ઉત્તર વાળ્યા પછી ‘માળાપ તેવાં છોકરાં’ નું પુસ્તક વાંચી જોયું. એ પુસ્તકથી હું એટલો બધો ખુશ થયો છું કે તમારા માળ્યા સિવાય હું મારો અભિપ્રાય મોકલું છું.

“મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ” વાંચી તમારી શૈલીથી હું ખુશ થયો હતો. એ કરતાં પણ વધારે ખુશી મને આ પુસ્તકથી થઈ છે. અન્ય ભાષામાં દર્શાવેલા વિચાર શુદ્ધ, સરળ અને અસરકારક ગુજરાતી ભાષામાં લાવવા એ કામ કંઈ સહેલું નથી. તમે તે પ્રમાણે કરવામાં ફતેહમંદ નીવડ્યા, તેથી તમને મુબારકબાદી આપું છું. જનસમૂહને માટે પ્રકટ થતાં પુસ્તકો આવી ભાષામાં લખાય તોજ તેનો ખોહોળો ઉપયોગ થાય. અંગ્રેજીનું ભાષાન્તર છતાં તેમાં અંગ્રેજી ઢગછગ નથી. ધરસંસારમાં વપરાતી અસરકારક કહેવતોનો ઘટિત ઉપયોગ કરીને તમે પુસ્તકને વધારે ઉત્થોગી કર્યું છે. આવાં સરળ અને ઉપયોગી પુસ્તકોની આપણી ભાષામાં ખોટ છે, તે પુરી પાડવા તમે ઉમંગથી મંડ્યા રહેશો, એવી હું આશા રાખું છું. આવા પુસ્તકની કિંમત જેમ બને તેમ થોડી રાખી શકાય તો તેનો ફેલાવો વધારે થાય એ વાત ઉપર લક્ષ આપવા મારી ભલામણ છે; કેમકે એથી પુસ્તકનો વધારે ઉપયોગ થશે અને તમને નાણાનું નુકશાન પણ મારા ધારવા પ્રમાણે થશે નહીં.

હરગોવિંદ દ્વારકાંદાસ.

(ડીરેક્ટર પબ્લીક ઈન્સ્ટ્રક્શન).

જાહેર ખબર.

દયો! સોંધુ ભાડુ અને સિદ્ધપુરની યાત્રા!!!!

ઇંગ્લીશ ગૂજરાતી પૉકેટ

ડીક્ષનેરી.

સસતુ, સાઈ, અને શોભિતું દરેક પુરુષને પસંદ પડે છે. તે-
ટલા માટે અમે સસતી, સારી, અને શોભીતી ડીક્ષનેરી બહાર પાડી
છે. ૨૫૦૦૦) ઈંગ્લેશ શબ્દો તેમાં સમાવવામાં આવ્યા છે. દરેક શબ્દના
જોટલા અર્થ થાય છે તે સર્વ બનતાસૂઝી આપવામાં આવ્યા છે. જોટલા
શબ્દોમાંહે લીધા છે તેટલા શબ્દો. માટે ડીક્ષનેરી દરેક વાતે સંપૂર્ણ કરવા-
માં આવી છે. દરેક વિદ્યાર્થી, માસ્તર, ઈંગ્લેશ શિખનાર કે ઈંગ્લેશને
શોખ રાખનાર પુરુષને આ ડીક્ષનેરી ધણીજ જરૂરની છે. કદ નાનું
હોવાથી હમેશાં સાથે ગળવામાં ફેરવી શકાય તેવી છે. ઈંગ્લેશ શ-
બ્દના ગૂજરાતી અર્થ જાણવાની ઇચ્છા રાખનારને આવું સસતું તથા
સાઈ પુસ્તક એકે મળવાનું નથી. વિદ્વાન એન્ડ્ર્યુએટોએ તેને માટે
ધણા ઉંચા અભિપ્રાયો પ્રદર્શિત કર્યા છે. પુસ્તક રાષ્ટ્ર ૩૨ પેજ
લગભગ ૧૦૦૦ પાનાનું છે, છતાં કિંમત જુજ—નજીવી એટલે ફક્ત રૂ
૧-૬-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે. મંગાવીને પસ્તાવું પડે તેમ નથી. તેની
૧૪૦૦) પ્રતો ખપી ગઈ છે. હવે જુજ કોપીઓ બાકી છે. જોઈએ
તેણે નીચે સહી કરનારને લખવું.

માંડવીની પોળ.

પડી પોળ,

અમદાવાદ.

} વિકૃતસય ગાવદ્નપ્રસાદ બ્યાસ.

સ્ત્રીધર્મ.

સર્વ કોમની સ્ત્રીઓને સરખું ઉપયોગી સ્ત્રીઓના
ધર્મ સમજાવનાર પુસ્તક.

ધર્મરે નિર્માણ કરેલી નર અને નારી એવી બે પ્રકારની સ્ત્રી-
છે પરસ્પર કેવા ગાદા સબંધથી જોડાયેલી છે, તેની પરસ્પર ફરજો
શી છે, તેમણે ધર્મર પ્રીત્યે શાં શાં કાંમ કરવાનાં છે, પ્રાચીન અ-
ર્વાચીન સ્ત્રીઓ તથા આચાર વિચાર કેવા હતા, બાલ્યાવસ્થાથી તે
વૃદ્ધાવસ્થા પર્યન્ત સધવા તેમ વિધવા સ્ત્રીઓએ કેમ વર્તવું, તથા બ્ય-

વહારિક નીતિ રીતિ કેમ અને કેવી પાળવી, દુષ્ટ અને શીલભંજન અસતી સ્ત્રિયોથી પુરૂષને કેટલું ખમવું પડે છે, તેમજ પતિવ્રત સાધવી સ્ત્રીને લીધે પુરૂષ પોતાના દિવસ કેવા આનંદકલ્લોલમાં નિર્ગમન કરે છે વિગેરે વિગેરે વાર્તાઓનું રસ ભર્યું વિવેચન. શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ, આખ્યાન, અને આખ્યાયિકાનો આધાર લઈ તથા જનમંડળની સ્થિતિ અને લાગણી જોઈ આ સ્ત્રીધર્મ નામના ગ્રંથમાં સમાવવામાં આવ્યું છે. તેમજ કહેણી ક-તાં રહેણી વધારે ઉત્તમ છે એ દૃષ્ટાંત ધ્યાનમાં રાખી સતી સ્ત્રીઓનાં ચમત્કારી પરન્તુ રસિક ચરિત્રો પણ માંહે સામેલ કીધાં છે પુસ્તકને. રસમય, બોધમય, જ્ઞાનમય, અને આનંદમય કરવામાં લેશ માત્ર પાણુ કચાસ રાખી નથી. તેના ગુણ અને સત્વના પ્રમાણુમા કિંમત ધણી જુજ એટલે પ્રથમનાં આહકો પાસેથી રૂ ૧-૮-૦ અને પાછળનાં આહક પાસેથી રૂ ૨-૦-૦ રાખીછે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ જુજ. નામ નોંધાવનારે પોસ્ટેપેડ પત્રથી નીચેને સરનામે પત્ર લખવો.

જમનગર.

૨. નાગર ચકલામાં.

{ સૌભાગ્યવતી પડિતા જમનાખાઈ

જાહેર ખબર

હિંદ રાજસ્થાન,
અથવા.

હિંદનાં દેશી રાજ્ય.

ઉપલા નામનો આખા હિંદમાં આવેલાં તોપનાં માન મળતાં તથામ દેશીરાજ્યોના સંપૂર્ણ ઇતિહાસ ભૂગોળ સગંધિ હેવાલનો ગ્રંથ તૈયાર કરવા માંડયોછે. સદરહુ ગ્રંથ લગભગ રોયલ આઈપેજ ૧૦૦-૧૨૫ દરમાનો થશે એ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં પડવાની મહેનત, પૈસાનો થવાનો ખર્ચ, ગુમાવવાનો વખત, દાખલા મેળવવામાં પડવાની અથ ડામણુ, એ કશાનો લેશમાત્ર વિચાર ન કરતાં એની કિંમત અગાઉના આહક પાસેથી રૂ ૧૦—૦—૦ લેવા ઠરાવ્યું છે, જે દેશી મહારાજાઓને, ઠાકોરાને, સરદારોને અને સદ્ગૃહસ્થોને ધણીજ જુજ નજવી રકમ છે. ઈ સ ૧૮૯૦ ના સપ્ટેમ્બર આખર સુધીમાં જેઓ નામ નોંધાવશે તેમનેજ રૂ ૧૦—૦—૦ ની કિંમતે મળશે. તે પછી થનાર આહકો પાસેથી રૂ ૧૨—૦—૦ લેવામાં આવશે પુસ્તક વેલ્યુપેચ-લથી મોકલવામાં આવશે.

હેડપીલમાં “હિંદનાં દેશીરાજ્યોનો ભોમિઓ” નામ રાખ્યું છે પણ તે ફેરવી હાલ ઉપલું નામ રાખવામાં આવ્યું છે—વિગતવાર

હકીકત સાફ હેંડખીવ મંગાવેથી મોકલવામાં આવશે.

બાદરવા-રેવાકાંડ-ગુજરાત રાજસ્થનની ઓરીસ. } એ જી. શાહ. આપવાળા.
તા. ૧૫-૬-૯૦ } “મધ્યહિંદ એજન્સી અને દખણના કર્તા.

પચાસ વર્ષનું પંચાંગ.

સંવત ૧૯૪૭ ના કારતક સુદ ૧ થી તે ૧૯૭૧ ના આસો વદ ૦) મૂર્ધનું. તેમાં વાર, તિથી, તારીખ, મહીનો સાલ, વિગેરે આપવામાં આવ્યાં છે. પચીસ વર્ષનાં ગ્રહણો પણ અંદર આપ્યાં છે. શિવાય લગ્નપત્ર દીનમાનપત્ર, આઘડીયા રાસીઓ, હીંદુઓના તહેવારો હાથ જોવાનો પંજે સામુંદ્રિક શ્લોક તથા સમજ સાથે, આપવામાં આવેલ છે.

કિંમત નજીવી જુજ એટલે પોસ્ટેજ સાથે ફક્ત ૦-૩-૬ આના. જાંઈએ તેણે નીચેને સરનામે લખવું.

હરીલાલ ગીરધરદાસ ઠક્કર.

તાજપુર કાલસાહેબને ધાબે.

અમદાવાદ.

જાહેર ખબરો.

સદર્દુ પુસ્તક નીચે સહી કરનાર પાસેથી ૦-૧૩-૦ આના રોકડા મોકલાવેથી મળી શકશે. કર્તા પાસેથી મંગાવનારવેપારીઓને દસ પ્રતે એક પ્રત બક્ષિસ મળશે. ૨૫) રૂપૈયા અને તેથી વધારાનાં પુસ્તક ખરીદ કરનારને ૨૦) ટકા કમીશન આપવામાં આવશે.

આ સિવાય અમારે ત્યાંથી નીચેનાં પુસ્તકો

રોકડી કિંમતે મળશે.

મુલતવી રાખવાનાં માહાં ફળ	૦-૧૦-૦	૦-૧-૦
ગુલીવરની મુસાફરી.	૦-૮-૦	૦-૦-૬
નશિબ હાપણની સરસાઇ.	૦-૮-૦	૦-૦-૬
મધ્યહિંદ એજન્સી.	૨-૮-૦	૦-૧-૦
દખણ	૨-૮-૦	૦-૧-૦
સદગુણી વહુ.	૦-૧૨-૦	૦-૦-૬
ઇંગ્લીશ-ગુજરાતી પૉકેટડિક્શનેરી.	૧-૪-૦	૦-૨-૦
પ્રવીણસાગર (છપાઇ રહેલા આવ્યો છે	૬-૦-૦	૦-૬-૦
પોસ્ટપેડ પત્રથી પત્ર વ્યવહાર ચલાવવો.		

માંડવીની પોળ.

પડી પોળ.

અમદાવાદ.

} વિકુલરાય ગોવર્દનપ્રસાદ વ્યાસ.

